

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Engin Erkiner

ALT EMPERYALİZM VE
TÜRKİYE

araştırma

Engin Erkiner
Alt Emperyalizm ve Türkiye

**Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Birinci Baskı: EKİM 2000
Kapak: Yeşil Ajans
Montaj: Bahri Çakır
Baskı: Üçel Ofset**

ISBN 975-8460-19-6

PENCERE YAYINLARI: 134

**Kazım İsmail Gürkan Cad. Hamam Sok. No. 2 Yavuz Han Kat 6
Cağaloğlu / İSTANBUL**

TEL: (0212) 522 79 24 - 511 64 98

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Engin Erkiner

**Alt Emperyalizm ve
Türkiye**

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
BİRİNCİ BÖLÜM: Güvenlik Anlayışlarında Değişim	11
I. ABD'nin Yeni Güvenlik Anlayışı	11
II. Rusya Federasyonu'nun Güvenlik Politikasında Değişim	16
III. Sonuç	17
İKİNCİ BÖLÜM: Yeni Türkiye	20
I. Değişen Anlayışlar	20
II. Stratejik Önem	22
III. Adriyatik Denizi'nden Çin Seddi'ne	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Ortadoğu	30
I. Körfez Savaşı	30
II. İsrail İle İttifak	34
III. Irak	40
IV. Suriye	47
V. İran	50
VI. Kürtler	55
VII. Sonuç	58
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Balkanlar	62
I. ABD'nin Amaçları	62
II. Nüfus Dağılımı	64
III. ABD İle Yakın İşbirliği	67
IV. Savaş Hazırlıkları	70
V. Türkiye-Yunanistan Rekabeti	72
VI. Sonuç	74
BEŞİNCİ BÖLÜM: Kafkaslar ve Orta Asya	76
I. Tarihten Gelen	76
II. ABD ve Türkiye	79
III. Azerbaycan	82
IV. Gürcistan	89
V. Ermenistan	90
VI. Çeçenistan	92
VII. Özbekistan	97

VIII. Kazakistan	102
IX. Türkmenistan	104
X. Kırgızistan ve Tacikistan	106
XI. Uygurlar	107
XII. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	108
XIII. Türkiye'nin "Kültür İhracı"	114
XIV. Sonuç	117
ALTINCI BÖLÜM: Avrupa'daki Türkiye	122
I. Kısa Tarihçe	122
II. 1990'lı Yıllar	125
III. Politik Bir Çatışma Olarak Çifte Vatandaşlık	129
IV. Sonuç	133
YEDİNCİ BÖLÜM: Türkiye'nin Değişen Konumu	135
I. Silahlanma ve Askeri Eğitim	135
II. Bölgesel Güç, Alt Emperyalizm ve Türkiye	142
III. Sonuç	150
SEKİZİNCİ BÖLÜM: Avrupa Birliği ve Türkiye	152
I. Lüksemburg'tan Helsinki'ye	152
II. Batı Avrupa Birliği	159
III. Avrupa Birliği İçindeki Gelişmeler	161
IV. Türkiye, Avrupa Birliği'ne Üye Olabilir mi?	163
V. Sonuç	165
DOKUZUNCU BÖLÜM: Bitirirken	167

**Annem Nezahat,
Babam Mehmet Ali Erkiner'e**

GİRİŞ

1989'da Berlin Duvarı yıkıldı, 1991'de SSCB'nin varlığı resmen sona erdi. Dönemleri birbirinden ayıran kesin tarihler vermek zor olmakla birlikte, 1990-1999 arasını büyük umutlar, hayal kırıklıkları, çalkantılar, ülkelerin sınırlarının yeniden belirlenmesi, etkinlik mücadeleleri ve yöresel savaş yılları olarak tanımlamak mümkündür. Büyük çalkantının “merkez üs”ü geniş bir coğrafyaya yayılmıştır: Ortadoğu, Balkanlar, Orta ve Güney Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya. “Merkez üs”ün merkezinde ise Türkiye bulunmaktadır.

SSCB'nin dağılması ABD'yi küresel tek güç olarak bırakırken, özellikle iki ülkeyi fazlasıyla etkiledi: Almanya ve Türkiye. Almanya, SSCB dağılmadan önce de büyük bir güçtü; Türkiye ise, NATO'nun sınır bekçisi olmanın ötesinde fazla bir anlam taşımıyordu. SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye, kendini büyük bir çalkantının ortasında buldu.

Kitabın amacı, 1990-1999 yılları arasında -bazen 2000 yılına da sarkarak- Türkiye'nin yaşadığı büyük değişimin uluslararası boyutunu incelemektir. Türkiye'nin, SSCB'nin dağılmasının ardından patlarcasına gelişen ilişkilerinin önemli bir boyutunu “dış Türkler” oluşturur. Türkiye, nerede Türk kökenli bir topluluk varsa, oraya uzanmaya çalıştı. Bunların tümünü değil, -örneğin Gagavuzlar, Çuvaşlar, Başkurtlar vd. ile ilişkiler incelenmemiştir- ancak en önemlilerini ele alabildik.

Türkiye'yi kendi başına ele almanın -kitapta örnekleriyle gösterildiği gibi- yanıltıcı sonuçlara yol açacağından hareketle, ülkenin konumunu küresel çapta değişen güç dengeleri, yeni gü-

venlik anlayışları ve bölgesel stratejiler çerçevesinde incelemeye çalıştık.

Kitap, ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) yeni güvenlik anlayışının, bu anlayış çerçevesinde yapılan başarılı ve başarısız girişimlerin ve ulaşılan sonuçların açıklanmasıyla başlıyor. Bu bölümde Rusya Federasyonu'nun (RF) güvenlik anlayışının evrimi de ele alınıyor.

İçinde hareket edilen uluslararası ortamın ana hatlarıyla belirlenmesinin ardından, yeni bir dönemin eşliğinde şaşkınlıkla duran Türkiye'nin iç tartışmaları, büyük hayalleri ve ihtirasları genel olarak açıklanmaya çalışılıyor. Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya ile Türk kökenli halklardan oldukça farklı özellikler taşıyan "Türkiye'nin dış Türkleri" ya da popüler adıyla "Avrupa Türkleri" ile ilişkilerinin incelenmesi, sonraki bölümlerin konularını oluşturuyor. Ardından, Türkiye'nin uluslararası alandaki değişen konumu üzerinde duruluyor. Kitabın sonlarında ise Türkiye-AB ilişkilerindeki son gelişmeler ele alınıyor.

Türkiye'nin ABD ve RF ile ilişkilerindeki değişim kitabın her yanına yayılmış durumda; Balkanlar'la ilişkiler tek tek ülkeler bazında değil, bölge temelinde ele alınıyor; "Avrupa Türkleri" ile ilişkiler ise, bunların büyük çoğunluğunun Almanya'da yaşıyor olması nedeniyle, sadece tek ülkeyle sınırlı olarak ele alınıyor; bunların dışında Türkiye'nin 12 ülkeyle ilişkisinin incelenmesi kitabın konuları arasında yer alıyor. Bu kapsama, AB ile ilişkilerin son durumunu da eklediğinizde; iyi bir özetleme yapmanın ve bu amaca uygun kaynaklardan hareketle genel belirlemelere gitmenin önemi ortaya çıkıyor.

Kitabın amacı; okura, ayrıntılar içinde kaybolmadan geniş bilgi temelinde genel bir bakış açısı sunmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: GÜVENLİK ANLAYIŞLARINDA DEĞİŞİM

1. ABD'nin Yeni Güvenlik Anlayışı

1990'ların başında yaşanan Avrupa-Asya eksenli büyük değişim tüm ülkeleri, uluslararası ilişkileri, güvenlik anlayışlarını, geleceğe yönelik hesapları hattâ sosyal bilimlerdeki alışlagelmiş kimi kavramları bile derinden etkiledi. SSCB ve Doğu Avrupa'ya oldukça uzak Orta Afrika ve Latin Amerika ülkeleri bile bu değişimden yoğun olarak etkilendiler.

ABD ve diğer gelişmiş kapitalist ülkelerin Soğuk Savaş'tan "zafer"le çıkmalarıyla iki kutuplu dünya sona erdi. Bu zafer, dünya çapındaki rakibin -sosyalizmin- tümüyle ortadan kalkmasa bile büyük oranda gerilemesinin yarattığı rahatlamanın yanısıra; yeni düzenlemelere, gelecek için yeni kurgulara, önceden bilinmeyen türden savaflara da yolaçtı.

SSCB'nin ve sosyalist sistemin dağılması, ne olabileceği belirli -en azından hesaplanabilir- bir dünyadan, olası gelişme ve tehlikelerin hesaplanmasının oldukça zor olduğu başka bir dünyaya geçiş anlamını taşıyordu. Önceden, önemli denilebilecek her uluslararası sorunun ya da bölgesel çatışmanın içinde mutlaka ABD ve SSCB de bulunur ve birisinin başarısı, diğerinin konumunu o sorun ya da bölgeyle sınırlı olmayan düzeyde etkilerdi. Bu anlamda bölgesel sorun ya da bölgesel güç yoktu; ya da bölgesel güçler dünya çapındaki iki büyük gücün birine ya da ötekine bağlanmak -en azından oldukça yakın durmak- zorundaydılar.

ABD ve müttefikleri -buna kısaca NATO da denilebilir- stratejilerini yıllarca “küresel yanıt” temelinde şekillendirmişlerdi. Küresel karşı gücün ortadan kalkması, bu stratejinin değişmesini gerektirdi. ABD’den başka küresel güç yoktu, yandaş veya karşı diğer tüm güçler bölgesel statüdeydiler. Böylece, 1991’de SSCB’nin dağılmasının ardından bölgeler ve bölgesel güçler, eskisine göre daha fazla önem kazanarak ortaya çıktılar. ABD’nin -dolayısıyla NATO’nun- yeni güvenlik anlayışı da artık “küresel strateji, bölgesel yanıt” temelinde şekillenmek zorundaydı.

Pentagon’un 18.2.1992’de “Savunma Planlaması Rehberi” çerçevesinde yayınlanan ve “No Rivals Plan” olarak da bilinen gizli yazısı bu çerçevede hazırlandı. Yazı, 8.3.1992’de New York Times’ta yayınlandı.¹ Yazının tam başlığı içeriğini de anlatıyordu: “Avrupa ve Asya’da Rakip Güçlerin Ortaya Çıkışını Engellemek” ABD’nin yeni anlayışının temelinde tek küresel güç olmayı sürdürmek, bunun için de yeni rakiplerin ortaya çıkmasını engellemek yatıyordu. Karşı bir küresel gücün oluşmasının iki yolu vardı: Bölgesel bir gücün etkinliğini artırarak küresel düzeye yükselmesi ya da birkaç bölgesel gücün ABD’ye karşı ittifak yaparak ciddi bir seçenek olarak ortaya çıkmaları. ABD, yeni güvenlik politikasını, yerkürenin her yanında bu iki olgunun ortaya çıkmasını engellemek amacıyla düzenlemek durumundaydı.

En büyük olası rakip, eski evrensel karşıtın devamacısı sayılan RF’ydü. Oldukça geniş bir alanı kaplayan ve halen önemli bir nükleer güç olan bu ülke dışında, yakın dönemde olası bir rakip görünmüyordu. Pentagon’a göre; önemli enerji kaynaklarının bulunduğu alanlar rakip güçlerin denetimine girmemeliydi. Ayrıca kitlesel imha silahlarının yaygınlaşması, uzun menzilli roketler, bölgesel çatışmalar, Amerikan toplumunu tehdit eden terörizm ve uyuşturucu ticareti de ABD çıkarlarıyla çatışan olgulardı. ABD çıkarlarına karşı küresel askeri tehdidin ortadan kalkmasının ardından, ABD ve müttefiklerinin çıkarlarının bölgesel olarak tehdit edilmesi sözkonusu olabilirdi. Pentagon’un yazısında özellikle kritik olan bölgeler; Avrupa, Doğu Asya, Orta Doğu Güneydoğu

1. Bkz. Blätter für deutsche und internationale Politik, Sayı: 4, Yıl 1992, s. 429-30.

Asya ve SSCB'nin eski sınırları olarak belirleniyordu. Ayrıca Latin Amerika, Okyanusya ve Afrika'nın Sahra'nın güneyinde kalan kısmında da önemli çıkarlar sözkonusuydu.

Sonuç olarak; ABD, küresel hegemonyasını sürdürmek ve rakip bir gücün ortaya çıkmasını engellemek için dünyanın önemli bir bölümünün denetim altında tutulması, karşıt bir gücün egemenliği altına girmesinin engellenmesi gerektiğine inanıyordu.

Aynı yazıda ABD'nin yeni hegemonya anlayışının esasları da ortaya konuyordu. Buna göre; ABD çeşitli uluslararası sorunların çözümünde ve çatışmalarda asıl sorumluluğu üstlenmekle birlikte sadece kendi çıkarlarını gözetmeyecek, müttefiklerinin hattâ dostlarının da çıkarlarını dikkate alacaktı. (Pentagon'un yazısının, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonraki ilk büyük çatışma olan Körfez Savaşı'ndan sonra hazırlandığını unutmamak gerekir. Ortadoğu ile ilgili bölümde bu konu üzerinde yeniden duracağız.)

Pentagon, eski sosyalist Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Batı'nın politik ve ekonomik örgütlerine katılımını gerekli görüyordu. Üye olunması gereken örgütler öncelikle AB ve NATO'ydu. 1990'lı yılların başından günümüze kadar bu iki örgütün Orta ve Doğu Avrupa'da birlikte yayılması sözkonusu olmuştur. ABD ve AB -özellikle Almanya- aralarındaki çelişkilere karşın, ortak amaçları olan SSCB ve Doğu Avrupa'daki rejimlerin çözülmesiyle boşalan alanı mümkün olduğunca doldurmak, RF'nun bu alana yeniden girmesini engellemek için birlikte hareket etmişlerdir.

Brzezinski, 1997'de yazdığı, 1998'de Türkçeye çevrilen kitabında, NATO ve AB'nin yayılması arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyor:

“ (...) daha geniş bir Avrupa ile genişletilmiş bir NATO'nun ABD politikasının hem kısa vadeli, hem de uzun vadeli hedeflerine hizmet edecekleridir. Aynı anda, başka yerlerde özellikle Ortadoğu'da Amerika için yüksek önemdeki jeopolitik konularda kısa zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ne meydan okuyabilecek kadar siyasal açıdan bütünleşmiş bir Avrupa yaratmaksızın, daha büyük bir Avrupa, yeni Orta Avrupalı üyelerin kabulüyle aynı zamanda Avrupa konseylerindeki Amerikan eğilimli

devletlerin sayısını artırarak, Amerikan etkisinin menzilini büyütecektir.”²

NATO ile -doğrusu ABD desteğiyle- genişlemek AB'nin de işine gelmektedir, çünkü Orta ve Doğu Avrupa'nın Rusya Federasyonu'nun etkisinden çıkarılması, ABD olmadan AB'nin kendi başına, üstelik de RF'nun kendisini toparlamasına fırsat vermeden yapabileceği bir şey değildir.

İlk adımda, Almanya'nın “arka bahçe”si olarak gördüğü Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya NATO üyesi oldular, AB üyeliği için de adaylık sırasının en önünde yer aldılar. İlk grup AB üyeleri arasında Slovenya ve Estonya da bulunuyor. NATO'nun doğuya doğru genişlemesi sürecinde üye olarak kabul edilmesi düşünülen ülkelerin listesi ise oldukça kabarık: Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Arnavutluk ve Makedonya. Bunlardan Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Litvanya ve Letonya aynı zamanda Avrupa Birliği üyeliği için ikinci grup adaylar arasında bulunuyorlar.

Stratejik ve büyük ekonomik öneme sahip³ üç Orta Avrupa ülkesinin NATO üyeliğinin ardından atılması planlanan en önemli adım, üç Baltık ülkesinin (Letonya, Estonya, Litvanya) NATO üyesi yapılmasıdır. Böylece RF'nun kendisine en yakın ülkelerle kuşatılmasında büyük bir adım atılmış olacaktır. Ne var ki, gelişmeler bu yönde değildir. Üç Orta Avrupa ülkesinin NATO'ya alınmasına da itiraz etmiş -ama etkili bir tutum geliştirememiş- olan RF, Baltık ülkeleri sözkonusu olduğunda açık tavır almaktadır.

Haziran 2000'de Almanya'yı ziyaret eden RF Devlet Başkanı Putin, “NATO bizimle dost olduğunu iddia ediyorsa, neden sınırlarımıza kadar gelmek istiyor? Rusya gibi bir ülke kendisini tehdit altında hissediyorsa, bu yalnızca bölge değil, dünya barışı için de tehlikelidir” diyerek; ülkesinin üç Baltık ülkesinin NATO'ya katılmasını asla kabul etmeyeceğini açık bir dille ifade etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, ABD'nin RF'nun endişelerini ya-

2. Zbigniew Brzezinski, “*Büyük Satranç Tahtası*”, s. 178, Sabah Kitapları, 1998.

3. Bu konuda bkz. Engin Erkiner, “*Avrupa Birliği ve Türkiye-Soldan Bir Bakış*”, s. 53-64, Öteki Yayınları, İkinci basım, Temmuz 1999.

tıstırmak için devreye soktuğu Barış İçin Ortaklık (BİO) gibi ara formüller de işe yaramamıştır.

1994 yılında kurulan BİO'nun amacı, NATO'nun eski karşı blokun içine sızmasıdır.

“Özde; Washington yönetiminin bir ürünü olan BİO ile, bir yandan ortak üyeler arasında siyasal danışma mekanizmaları geliştirerek, ortak askeri tatbikatlar ve seminerler düzenleyerek, eski Doğu Bloku ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin NATO'yu tanımları ve ittifaka güven duymaları sağlanmaya çalışılmış, öte yandan da bu ülkelerin askeri güvenlik doktrinlerinin NATO'ya açılmasının gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.”⁴

ABD, RF Devlet Başkanı Yeltsin'in konumunu güçlendirmek amacıyla Rusya Parlamentosu'nun bombalanmasına bile ses çıkartmamıştır. ABD ve müttefikleri RF ile ilişkilerinde bu ülkeyi fazla endişelendirmemeye ve köşeye sıkıştırmamaya da dikkat etmek zorundadırlar. RF halen büyük bir nükleer güce sahiptir ve daha da önemlisi, Batı, bu büyük ülkede kendisine dost, en azından açıkça karşı olmayan bir yönetimin konumunu tehlikeye sokacak, onu fazlasıyla yıpratacak biçimde davranmamak zorundadır. Komünistlerin ve Rus milliyetçilerinin güçlenme olasılıkları, ABD'nin RF'nu kuşatma çabasını zamana yaymayı tercih etmesine neden olmuştur.

Yazarlara göre de, BİO'nun gerçek amacı açıktır:

“(…) Bu girişimin 1994 yılı koşullarında RF'nun NATO'nun genişlemesine karşı duyduğu endişeleri yatıştırmak ve bu arada zaman kazanmak amacı ile oluşturulmuş olduğu söylenebilir.”⁵

BİO'nun gerçek amacı RF'nun yavaş yavaş kuşatılmasıdır. Ne var ki, BİO, RF açısından hiç de inandırıcı olmamış, ABD'nin gerçek amaçlarını perdeleme işlevini yerine getirememiş, bu nedenle NATO'nun birkaç kademedede ve hızla yayılması planından va geçilerek, şimdilik Orta Avrupa'daki üç önemli ülkenin üye alınmasıyla yetinilmiştir.

RF'nun yeni güvenlik politikasındaki değişim, NATO'nun doğuya doğru genişlemesi önünde ciddi bir engel olarak ortaya çıkmıştır.

4. Esra Çayhan-Nişin Ateşoğlu Güney, “Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-TÜRKİ E”, s.54, Afa Yayınları, 1996.

5. a.g.e. s.53

II. Rusya Federasyonu'nun Güvenlik Politikasında Değişim

SSCB'nin dağılmasının ardından büyük bir kargaşa yaşayan RF'nda, ilk yıllardaki güvenlik anlayışı "Batı ile işbirliği" temelinde şekillenmişti. Kendisi iktidarda olmasa da görüş ve uygulamalarıyla etkinliğini sürdüren ve kısaca "Gorbaçov çizgisi" olarak da adlandırılan bu anlayışa göre, RF'nun güvenliğinin Batı karşısına alınarak sağlanması mümkün değildi. Ne var ki, Batı, kendi güvenliği konusunda tersi bir anlayışa sahipti. RF, SSCB'nin dünyanın her yanına yayılmış etkinliğini kaybetmesinin yanında, çevresindeki bölgelerden de geriye atılıyordu. Körfez Savaşı'yla Ortadoğu'dan çıkarılmış, Orta Avrupa'daki etkisi ciddi olarak zayıflamış olan RF; Orta Asya, Kafkasya, Ukranya ve Baltık Cumhuriyetleri'ndeki etkisini de kaybederek tam bir tecrit ve kuşatma altına alınmak durumundaydı. Rusya Federasyonu'nda hemen her kesimden insanlar büyük bir ülkenin bu kadar aciz bir duruma düşmesine karşı çıktılar. Komünistler, milliyetçiler, dinciler, halktan kişiler, askerler; herkes bu büyük ülkenin içine düştüğü çaresizliğe karşı çıkıyordu. Hoşnutsuzluk o kadar yaygındı ki, Batı yanlısı olanlar bile yönetimde kalmak için çizgi değiştirmek zorunda kaldılar.

1993 yılında kesinleşen yeni anlayışa göre, RF'nun güvenlik sınırları eski SSCB'nin sınırlarından başlamaktadır. RF burada ortaya çıkabilecek sorun ve çatışmalara müdahale etmek hakkını kendisinde gördüğü gibi, başka güçlerin bu alana girmesini de istememektedir. Konuyla ilgili olarak RF'nda yayınlanan bir çalışmada şöyle denilmektedir:

"Eski SSCB devletlerindeki gelişmeler üzerindeki denetim ve etki yeteneğini korumak ve herhangi bir devlet veya devletler koalisyonunun bu alanda Rusya'nın ulusal çıkarlarına aykırı etkinlik elde etmesini önlemek..."⁶

RF, ayrıca, sınırları dışında yaşayan 25 milyona yakın Rus azınlığın haklarının korunmasını da yeni güvenlik politikasının

6. Aktaran Turan Aydın, "Rusya'nın Bölgesel Dış Politika Yaklaşımı", Strateji, 95/4, s.46.

temel ilkelerinden birisi durumuna getirmiştir. Ruslar, RF dışın-da ama eski SSCB sınırları içinde hemen her yerde yaşadıkların-dan; bu ülke, “azınlık durumundaki Rusların korunması” anlayı-şından hareketle, en önemli çevre ülkelere müdahale edebilme-nin gerekçesine sahip olmaktadır. Bu ülkelerin en önemlileri Ka-zakistan ve Baltık devletleridir.

RF daha önce de çevre ülkelerde askeri üsler elde etmek için çalışıyordu, yeni politikayla bu çabasını sistemleştirerek sürdür-meye başlamıştır.

RF’nun yeni güvenlik anlayışının iki önemli özelliği vardır:

Birincisi; RF, evrensel değil bölgesel bir güç olduğunu kabul etmektedir; bu nedenle öncelikli olan uzak bölgelerde güç ka-zanmak değil, çevre ülkelerdeki etkinliğini artırmaktır. RF; Be-yaz Rusya ile tek devlet çatısı altında birleşmek, Ukranya ile sü-rekli yakınlaşmak ve onu denetim altında tutmak, Baltık devlet-leriyle Kafkasya ve Orta Asya’da başka ülkelerin etkinlik kur-masını engellemek yönelimindedir.

İkincisi; RF artık NATO tarafından kuşatılmaya karşı ciddi tepki gösterecek, bazen “nükleer tehdit” anlamına gelen bir söy-leme bile başvuracaktır.

III. Sonuç

1990’lı yılların tamamına yakın bölümünü kapsayan geçiş döneminde, ABD ve AB, aralarındaki çelişkilere karşın birlikte hareket ettiler. Ortak hareket alanı, bu dönemde temel alan ola-rak belirlenen Avrupa idi. Birleşik ama ABD’ye rakip olabilecek kadar da güçlü olmayan bir Avrupa, ABD çıkarları için de büyük önem taşıyordu. Böyle bir Avrupa, herşeyden önce ABD serma-yesinin kıtadaki büyük yatırımları için güvence demekti. Geç-mişte olduğu gibi bugün de müttefik ve aynı değerleri paylaşan bir Avrupa olmadan ABD yalnız ve zayıf kalırdı. Ek olarak, böyle bir Avrupa, RF’nun yayılması önünde de ciddi bir engel oluşturunurdu.

ABD ve AB geçiş döneminde Avrupa’da büyük “başarı” ka-zandılar. En önemli adım, üç önemli Orta Avrupa ülkesinin -Ma-caristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti- NATO’ya alınmaları ve AB

üyesi olmalarının da kesinleşmesiydi. Almanya böylece yıllardan beri düşman bir askeri güçle komşu olmaktan -Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ndeki Sovyet ordusu- kurtulmuş oluyordu. Sözkonusu ikilinin bir başka "başarı"sı da eski ve yeni Yugoslavya ile ilgiliydi. Almanya'nın da önemli katkısıyla eski Yugoslavya parçalandı, yeni oluşan ülkelerden Slovenya ve Hırvatistan önce bu ülke tarafından tanındı ve hemen Almanya'nın etki alanı içine girdiler. Yeni Yugoslavya'ya yönelik NATO saldırısı ise, RF'nun Avrupa'nın ortasındaki son müttefikini ciddi biçimde zayıflattı.

Böylece RF, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez Orta ve Güney Avrupa'dan büyük oranda çıkarılmıştır. Benzer bir durum Ortadoğu'da da yaşandı; ABD önderliğinde yürütülen Körfez Savaşı, ABD'nin bölgeye askeri olarak yerleşmesi ve RF'nun bölgede yıllardır süren etkisinin ciddi biçimde gerilemesiyle sonuçlandı.

Aralarındaki çelişkilere karşın, ABD ve AB, Avrupa'da RF'na karşı ortak hareket ettiler. Geçiş döneminde kazanılan ortak "başarılar" karşın, -diğer alanlarda değil ama Avrupa'da- Almanya'nın ABD'den daha kazançlı çıktığı söylenebilir. (ABD'nin Avrupa'daki en büyük "başarılarından" birisi, Kosova'da büyük ve sürekli bir üs elde etmiş olmasıdır.) Brzezinski'nin Amerikancı olmasını beklediği üç orta Avrupa ülkesi, daha çok Almancı oldular. Bunlara Almanya'nın klasik güç alanları olan Avusturya ve Lüksemburg da eklenirse, Almanya'nın Avrupa'daki gücünün ABD'nin istediği düzeyin oldukça üzerine çıktığı söylenebilir. Almanya ayrıca RF ile de ekonomik ve politik olarak yoğun ilişkisi olan bir ülke durumundadır. Almanya -ileriki bölümlerde ele alacağımız gibi- AB ülkelerini de yanına alarak ABD egemenliğine meydan okuma girişimlerine başlamıştır.

Konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için, ABD'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelik girişimleriyle, neredeyse tüm dünyayı kapsayacak kadar geniş bir coğrafyada ABD ile Almanya arasında süren yatırım ve pazar kapatma yarışı üzerinde durmayacağız. ABD, Avrupa dışındaki kimi ülkelerde Almanya tarafından ekonomik olarak zorlansa da, politik ve askeri olarak rakipsizdir.

SSCB dağıldığında, ABD açık farkla önde olmakla birlikte, kapitalizmin üç merkezli olduğu söyleniyordu: ABD, AB ve Japonya. 1990'lı yılların sonlarında ise, Japonya'nın yıllardır yaşadığı ekonomik kriz nedeniyle geriye düşmesi sonucu, ancak iki merkezin varlığından söz edilebilir: ABD ve AB. 1990'lı yılların başlarında AB denilince ağırlıkla Almanya akla gelmezdi. 1990'lı yılların sonunda ise Almanya, Fransa ile birlikte AB'nin ana eksenini oluşturmaktadır. Avrupa Birliği için belirleyici olan bu eksenle güçler dengesi de simetrik değildir, Almanya yönünde belirgin biçimde ağır basmaktadır.

Geçiş döneminin önemli sonuçlarından bir tanesi, Almanya'nın Avrupa'nın egemen gücü olarak ortaya çıkması iken, diğeri de Rusya Federasyonu'nun ABD ve AB tarafından yürütülen kuşatmayı neredeyse durdurması oldu; bu politika değişikliğinden en çok etkilenen ülkelerden bir tanesi Türkiye olacaktı.

Bu bölümün sonunda, Türkiye'de hakettiğinden fazla ciddiye alınan ve neredeyse "referans kitap" özelliği taşıyan Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı yapıtı üzerinde durmakta yarar var. 1992'de hazırlanan Pentagon raporundan beş yıl sonra yayınlanan kitap, gerçekte oldukça az yeni saptama yapmakta, bununla birlikte önemli hatalar içermektedir. Kitabın iç kapağında tanıtım amacıyla yazılı olan, "Ünlü strateji uzmanı Zbigniew Brzezinski, Soğuk Savaş sonrasının Amerika stratejik çıkarlarını açıklıkla sergileyişi ve tarihsel, coğrafi ve siyasal açılardan yaptığı parlak çözümlemeleriyle bir kez daha bir stratejik zekâ olduğunu gösteriyor." belirlemesinin gerçeklikle ilgisi yoktur. 1997'de yayınlanmış olmasına karşın, o yıllarda NATO ve Avrupa Birliği'nin ilk adayları arasında yer alan Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ın ABD'den çok Almanya'nın etkisi altına girdiği saptamasını bile yapamamaktadır. Dahası; birkaç yıl öncesinde de sözkonusu olan, şimdi ise neredeyse kesinleşen "iki vitesli Avrupa", Brzezinski'ye göre "entrikalı bir tartışma"dır.⁷ Yazar, özellikle Avrupa'yı değerlendirme konusunda ciddi zayıflıklara sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM: YENİ TÜRKİYE

I. Değişen Anlayışlar

Sosyalist sistemin çözülmesi ve SSCB'nin parçalanma hızı herkesi şaşırttı. Bu şaşkınlık, Türkiye'de hazırlıksızlıkla orantılı olarak daha da büyüktü. Yıllarca içeride öncelikle komünistler ve Kürt isyanlarıyla, genellikle kolayca kendi düzlemine çekebildiği islamcılarla uğraşmış; dışarıda ise, komünizm tehlikesine karşı Batı'nın savunulmasında ileri karakol olarak yer almaya kilitlenmiş olan Türkiye; bilgi düzeyi, ordusu, dış politikası, kıt ekonomik kaynakların kullanımı açısından, kısacası birçok yönden böylesi bir değişime hazır değildi. Dahası, başta zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal, partiler ve çeşitli kurumlarıyla yetersizliğinin, yeni yönelim ve ihtiyaçları karşılamadaki büyük geriliğinin farkında da değildi. Geçmiş ilişkileri SSCB ile iyi ayarlanmış bir gerilim, Yunanistan'la sürekli, Suriye ile gittikçe süreklileşen, Bulgaristan ve İran'la ise arada bir takışma temelinde süren bölgesel ilişkiler kısa sürede büyük değişime uğramış; SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye'nin yanında ya da çevresinde Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukranya, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan gibi, geçmişte hemen hiç ilişkisinin olmadığı ya da ancak SSCB üzerinden ulaşabildiği ülkeler ortaya çıkmıştı. Türkiye, bu dönemde, devlet içindeki iki görüşün çekişmesi arasında geniş bir bölgedeki yönelimini belirlemeye çalıştı.

İlk görüş; "Atatürkçü dış politika"nın bırakılmamasını savunuyordu. Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca bu politikanın bir-

kaç özelliği olmuştur: Aşırı ürkeklik, bölgede sürekli denge arayışı, ülke sınırları dışındaki Türk kökenlilerle ilgilenmemek. Bu politika ifadesini “yurtta sulh, cihanda sulh” deyişinde ya da dokunulmaz Misakı Milli anlayışında buluyordu. Türkiye, tarihi boyunca, uluslararası ortamın uygun olduğu koşullarda, Hatay ve Kuzey Kıbrıs örneklerinde olduğu gibi sınırlarını genişletmekten geri durmamıştı, ama bunlar yine de ayrıksı örnekler sayılabiliirdi. Ülkenin bir süper güçle -SSCB- komşu olması, başka türlü bir politikaya izin vermiyordu.

1990’ların başlarında oldukça güçlü olan bu görüş, aynı onyılin sonlarında neredeyse ortadan kalktı. “Yurtta sulh, cihanda sulh” dış politikanın yine belkemiğini oluşturunuyordu, ama bambaşka bir içerikle: Türkiye’nin bu geniş bölgede egemen güç olarak öne çıkması barışın tek güvencesiydi. 1990’lı yılların sonlarında bu görüşün yandaşlarıyla ikinci görüşün savunucuları arasında fazla fark kalmadı.

İkinci görüş kendi içinde ikiye ayrılır: Bir kesim, Türkiye’nin sınırları oldukça geniş bir alanda bölgesel güç olarak ortaya çıkmasını savunuyordu. Ülkenin kapasitesi hakkında açık bir görüşü yoktu, bölgesel karşıtlarını, özellikle RF’nu da yeterince ayrıntılı değerlendiremiyordu. 1990’lı yılların başlarında Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik büyük hayallere -diğerleri gibi- kapılan bu kesim, Ortadoğu ve Balkanlar’da ise daha gerçekçi hareket edecektir. Bu görüşün en önemli temsilcisi, Türk Silahlı Kuvvetleri’dir (TSK).

Bu kesim, on yılda önemli bir öğrenme süreci yaşamıştır.

Aynı görüşün ikinci kesimi ise, “kifayetsiz muhteris” olarak tanımlanabilir. Birikim ve yetenekleri oldukça sınırlı, ama amaç ve arzuları sınır tanımayacak kadar büyük, bilgisizliği oranında pervasız olan bu kesimin önde gelen temsilcileri Turgut Özal ve MHP idi. “Vizyon sahibi olmak”la nitelenen, gerçekte ise ancak cahillikle tanımlanabilecek içerikte cesarete sahip olan bu insanlar, 1990’lı yıllar boyunca hayatın gerçekleri tarafından zorunlu olarak eğitildiler. Bunun sonucu, dış politikadaki konumları TSK’nin görüşlerine oldukça yaklaşmakla birlikte, yine de bazen “belki olur” anlayışıyla iddialı ama sonuçsuz çıkışlar yapmayı sürdürüyorlar.

Türkiye’nin 1990’lı yıllarda Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya

ve Orta Asya'daki "macerası", özellikle bu kesim için başarıdan çok hüsrarla dolu olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti devleti ve ülkenin egemen çevreleri için, Glastnost ve Perestroyka'nın belirginleştiği 1987 ile, Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi arasında kalan yıllar, kısaca "kabus yılları" olarak tanımlanabilir. Gerçekte devletin, burjuvazinin ve onların medyadaki savunucularının bilgi ve tecrübe düzeyleri dikkate alındığında; umutsuzluk dolu bir dönemden, sınırları belirsiz umutların ortaya çıktığı bir döneme geçişte büyük dengesizliklerin yaşanmasını doğal karşılamak gerekir. O dönemde herşeyi küçük olan ülkenin, gerçeklerle uyuşmasa bile, hiç değilse "vizyonu" büyük olmuştur.

Türkiye'nin bu yıllardaki büyük sıkıntısı, uluslararası planda Türkiye'nin stratejik önemiyle ilgili büyük değişimlerden kaynaklanıyordu.

II. Stratejik Önem

Türkiye Cumhuriyeti devleti kuruluşundan başlayarak uluslararası politikada stratejik önemiyle birlikte varoldu. Bu önem, iyice küçülen Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, Çarlık Rusyası'nın sıcak denizlere açılma yolu olan Boğazlar'ın denetimi nedeniyle de vardı. SSCB'nin kurulmasının ardından cumhuriyet yönetimi bu mirası artmış olarak devraldı. Türkiye, kapitalizme seçenek olarak çıkan büyük bir sosyalist ülkeyle hem sınır komşusuydu, hem de onun deniz yolunun önemli bir bölümünü denetleyebiliyordu. Sosyalist sistemin kurulması ve füze teknolojisinin gelişmesinin ardından da Türkiye'nin stratejik önemi azalmadı.

Gorbaçov'da simgelenen Glastnost ve Perestroyka politikaları, bunların doğrudan yansıması olarak bloklar arası yumuşama, silahsızlanma, NATO ve Varşova Paktına artık gerek olmadığı tartışmaları, ülkenin stratejik öneminin sürüp sürmediği konusunda kuşkulara yol açtı. Coğrafyası sayesinde elde ettiği öncelikler Türkiye için son derece önemliydi. SSCB'nin Batı için "tehlikeli" bir ülke olmaktan çıkması, en azından tehlikenin azalması, Türkiye'nin uluslararası öneminin de azalması anlamı-

na gelecekti. Ülke; uluslararası plandaki ayrıcalıklı konumunu, Batı tarafından ekonomik ve özellikle askeri yardım konusunda sağlanan kolaylıkları, bu kolaylıklar sayesinde yıllarca ürettiğinden çok tüketebilmek olanağına sahip olmayı hep coğrafi konumu ve bunun getirdiği stratejik önem sayesinde elde etmişti.¹

Birkaç yıl sonra durum daha da kötüleşti. 1989'da henüz SSCB dağılmamıştı, ama Berlin Duvarı yıkılmış, sosyalist sistemin çözülüşü açık olarak ortaya çıkmıştı. 20. yüzyıl boyunca Rusya ile Batı ülkeleri arasında ara bir alan olmuş Doğu Avrupa yeniden saf değiştiriyor ve Batı'ya katılıyordu. Değişimin ana alanının Avrupa olması nedeniyle Türkiye'nin stratejik önemi - unutulmasa bile- geri planda kalmıştı. Dahası, o dönem kısa süreli ama ideolojik olarak etkili düş yıllarıydı. Sürekli olarak sosyalist blokun çözülmesiyle NATO'nun da gereksizleştiği, Yeni Dünya Düzeni (YDD) olarak da adlandırılan barış ve işbirliği çağına girildiği, gerilim ve silahlanma politikasının bittiği yazılıp çiziliyordu. Türkiye'nin en önemli yanının, coğrafi konumunun ve bundan kaynaklanan stratejik öneminin artık değeri kalmamış gibi görünüyordu. Bu durumun, Türkiye'nin asker ve sivil yöneticilerinde ciddi bir huzursuzluk yarattığı, o dönem yapılan tartışmalarda görülmektedir.

Türkiye'nin içten gelen tepkisi şöyle oldu:

"1980'lerin sonlarında ve 1990'ın hemen başında, Türkiye'de 'ulusal çıkarlar için elverişli olmayan bir uluslararası ortam' sözkonusuydu. YDD'nin yani bir barış, işbirliği ve refah çağı aldatmacasının etkili olduğu bu dönemde, egemenleri korku salmıştı. Hemen yeni kışkırtıcılık başlatıldı. 'Su sorunu', 'Suriye sorunu', 'Ortadoğu'da füzeler sorunu', 'Irak'ın cehennem topu', Soğuk Savaş'ın başlangıç dönemini anımsatan bir biçimde gündeme getirildi, tehdit abartması ve şantaj makinası işe koyuldu. Bezirgan, Ortadoğu'nun çöllerinde paranın, kan bedelinin kokusunu almıştı. Zamanla, YDD'nin, aslında, yeni bir saldırganlık, gerginlik, çatışma ve boğazlaşma dönemini oluşturduğu anlaşıldıkça, rahat nefes almaya başladı şiddet bağımlıları."²

1. Konuyla ilgili olarak bkz. Haluk Gerger, "Türk Dış Politikasının Ekonomik Politikası", "Dış Politika Modeli" bölümü, Belge Yayınları, 1998.

2. a.g.e., s.179.

Türkiye, bu dönemde, stratejik önemini Ortadoğu bölgesine göre yeniden kurma çabasıındaydı. SSCB henüz dağılmadığı için Kafkaslar ve Orta Asya'dan söz edilemiyor, Balkanlar henüz karışmadığı için o bölge de "stratejik değeri artırıcı" bölgelerin dışında kalıyordu. Türkiye, ABD ile SSCB arasında esen güçlü barış rüzgarlarından, karşılıklı kuvvet indirimi ve peşpeşe gelen silahsızlanma adımlarından hiç memnun değildi. İşler böyle giderse, SSCB'ye komşu olan ileri bir karakol olmanın da fazla bir anlamı kalmayacaktı. Böyle bir dönemde, Ortadoğu dışında, Türkiye'nin stratejik önemini sürdürmesini sağlayacak başka bölge kalmamış gibi görünmektedir. Zamanın Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, bir televizyon programında Mehmet Ali Birand'ın "Türkiye'nin stratejik yeri, tüm bu oluşumlardan sonra ne yöne doğru değişecek?" sorusunu şöyle yanıtlıyordu:

"Coğrafya, stratejinin tayininde önemli bir faktördür. Türkiye'nin coğrafyası değişmediğine göre, stratejisinde de önemli bir değişme bahis konusu değil, iki büyük süper gücün gerek Akdeniz ve Karadeniz'le, gerek Ortadoğu ile ilgileri devam edeceğine göre, Türkiye'nin stratejik değerinin de önemini koruyacağını kesinlikle söylemek mümkün. Ancak şunu da hatırlatmak lazım ki, Türkiye hâlâ için için kaynayan Ortadoğu'nun sıcaklığını da hissetmektedir. Bu bakımdan Ortadoğu'da bilhassa komşularımızda meydana gelecek değişiklikleri yakından takip ederek yeni stratejiler oluşturmak gerekebilir. Türkiye, kuvvetlerini her yöne göre tertipleme zorundadır. Avrupa'da barış sağlandığı takdirde, dikatlerin Ortadoğu ve diğer bölgelere kayması normaldir."³

Türkiye'nin beklediği olanak, Körfez Savaşı'yla çıkacaktı.

III. Adriyatik Denizi'nden Çin Seddi'ne...

Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin stratejik öneminin yeniden anlaşılması ve ülkenin yeniden yoğun olarak Batı basınına konu olmasının ardından SSCB'nin dağılması; devleti, tekelci burjuvazinin önde gelenlerini, sağ aydınları, TSK'ni, birçok politikacıyı ve burfların medyadaki yandaşlarını neredeyse sarhoş etti. Sevinçlerinden özellikle ne yapacaklarını şaşırانların başında

3. Milliyet, 7 Mart 1990, aktaran Haluk Gerger: a.g.e. s.180.

MHP'liler, "Türk milliyetçileri" geliyordu. Türk faşistlerinin, kafatasçıların, ırkçıların yıllardan beri -biraz da umutsuzca- gerçekleştirmeye çalıştıkları hayal gerçekleşiyor, Orta Asya ve Kafkaslar'daki "esir Türkler" için kurtuluş umudu ortaya çıkıyordu. Böylesi bir fırsat ancak birkaç yüzyılda bir çıkardı. Bu kesimler, en son 1941'de, Naziler SSCB'ye saldırdıklarında umutlanmışlar, Nazilerin zaferiyle birlikte "esir Türkler"nin özgürleşeceğini, böylece "bütün Türkler bir ordu" ülküsünün gerçekleşeceğini ummuşlar⁴; bekledikleri olmayınca da bu kez elli yıl süren bir ilgisizlik çemberi içinde kalmışlardı. Bu süre içinde de eskiden Türkistan adı verilen bölgenin "esir Türkler"inin mücadeleleri hakkında yayın yapmayı sürdürdüler, ama ne devletin ne de kendileri dışında bir çevrenin bu konuyla gerçekten ilgilenmesini sağlayabildiler. SSCB'nin gücü, Türkiye'nin NATO'nun ileri karakolu ve bu ülkenin sınır komşusu olarak kritik bir konumda bulunması, devletin ve rejimin önde gelenlerinin "esir Türkler" konusunu unutmuş görünmek zorunda olmasının başlıca nedeniydi; şimdi bu neden ortadan kalkmıştı.

O yıllarda Turgut Özal cumhurbaşkanı, Süleyman Demirel başbakandı. "Adriyatik Denizi'nden Çin Seddi'ne" belirlemesi yeni değildi, ama bu dönemde ön plana çıktı. Bu belirlemenin temelinde şöyle bir düşünce yatıyordu: Türkiye'deki Türklerin dışında geniş bir coğrafyaya yayılmış olarak yaşayan Türkler vardı. Batı Çin'de Uygurlar, Kırgızlar, Türkmenler, Kazaklar, Özbekler, Azeriler ve eski SSCB sınırları içinde yaşayan Yakutlar vd. Türkler; İran'daki Azeriler, Irak'taki Türkler, Batı Trakya Türkleri, Bulgaristan'daki Türk azınlık, Yugoslavya sınırları içinde yaşayan Türkler; Batı Avrupa, Amerika, Ortadoğu, Kuzey Kıbrıs ve Avustralya'da yaşayan Türkler... Görüldüğü gibi, dünyanın her yanında Türkler vardı ve toplam sayıları yaklaşık 200 milyon olarak tahmin ediliyordu. Türklerin dağılımı rastgele de değildi; Irak, Orta Asya ve Kafkasya'da önemli enerji kaynaklarının bulunduğu alanlarda çoğunluktaydılar. Bu durumda, 21. yüzyılın bir "Türk yüzyılı" olmaması için herhangi bir neden görünmüyordu.

4. O günlerin bir panoraması için bkz. Vedat Türkali, "Güven", GENDAŞ, iki cilt, 1999.

Ne ilginçtir ki, “Adriyatik’ten Çin’e” ifadesi uluslararası platformlarda ilk kez Türk olmayan bir kişi tarafından kullanılmıştır.

“Adriyatik’ten Çin’e’ ifadesi ilk kez, Davos’ta düzenlenen ve Başbakan Süleyman Demirel’in de katıldığı Dünya Ekonomik Forumu sırasında 1 Şubat 1992 tarihli ‘Bölgesel ve Küresel İşbirliği İçin Geniş İmkanlara Sahip Türkiye’ konulu oturum sırasında Henry Kissinger tarafından dile getirilmiştir.”⁵

Demirel, aynı ay içinde Ardahan’dan gelen bir heyeti kabulü sırasında yaptığı konuşmada daha ayrıntılı bir çerçeve çizer:

“Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan... Gerçi aralarında birtakım nizalar var, ama bunlar yatıştır. Orta Asya cumhuriyetleri olan Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan’ın çoğu bize bakıyor. Kapılar açılacak. Şimdi Türkiye aslında hudutları sabit kalmak üzere büyümüştür. Yani bir ucu Adriyatik Denizi’nde, bir ucu Çin Seddi’nde olan bir Türkiye meydana gelmiştir. Daha doğrusu, bir Türklük alemi, bir Türk dünyası meydana gelmiştir. Kafkasya’daki bütün kavimlerin hiç birisini unutmuyoruz. Onların hepsi bizim kardeşlerimizdir. Bu dünyanın içerisinde Türkiye bir gözbebeğidir. Bizim ülkemizin gözbebeği olmasından biz memnun oluruz. Ama bundan rahatsız olanlar olacaktır. Türkiye’yi sevmeyenlerin gözlerine bir avuç toprak serpebilmemiz, birlik ve beraberliğimizi muhafaza etmemizle mümkündür.”⁶

Demirel’in kastettiği “Türkiye’yi sevmeyen ülke” RF’ndan başkası olmasa gerektir.

Aynı yılın Nisan ayında bir Orta Asya gezisine çıkan Demirel, yanında Alpaslan Türkeş’i de götürür. Burada verilen mesaj açıktır. Demirel, gezi sırasında yaptığı konuşmalarda, bağımsız Türk devletleri arasında oluşturulacak bir birlikten söz edecektir.

Bu dönemde, Özal ve çevresi tarafından savunulan bir görüş olarak öne çıkan “Yeni Osmanlıcılık” anlayışı gerçek durumu yansıtmaktan uzaktır ve ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin Osman-

5. Gencer Özcan, “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı”, “En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar”, s.37, Buke Yayınları, ikinci baskı, Mart 2000. (Kitabın adı sonraki referanslarda “En Uzun On Yıl” olarak geçecektir.)

6. Cumhuriyet, 24 Şubat 1992, aktaran, a.g.e., s.37.

lı İmparatorluğu'nun devamı olduğunu düşünmek, yeniden bir imparatorluk bilincine sahip olmak ve dış politikada buna uygun zihniyet değişikliği çerçevesinde, kısacası bugün savunulan politikaya tarihsel temel sağlamak anlamında bir anlam taşır. Özal'ın o dönem yaptığı bir söyleşide dile getirdiği görüşleri de bu çerçevede ele alınmalıdır:

“Yeni Osmanlılık olarak adlandırılan ve liderliğini o zamanki Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yaptığı bu akıma göre Türkiye, ‘dünyanın geri kalan kısmından kendini büyük ölçüde tecrid eden’ geleneksel dış politikasını bırakıp, önüne çıkan her fırsatı sonuna kadar değerlendirerek, Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar uzanan geniş bir alana etki etmeli ve böylece bölgesinin en güçlü devleti olarak dünya politikasına ağırlığını koymalıdır. Aynı zamanda bu, onun en doğal hakkıdır da; çünkü Türkiye, ‘bugün yer yer kanlı çarpışmalara sahne olan bu bölgenin büyük bir kısmında, tarihin en uzun barış ve huzur dönemine damgasını vurmuş emperyal bir uygarlığın mirasçısı’dır.”⁷

Türkiye yeni bir imparatorluk kurmak istemektedir, ama bu imparatorluğun Osmanlı ile ne bünyesindeki halklar ne de kapsadığı alan bakımından fazla benzerliği olmayacaktır. Söz konusu olan bir Türk imparatorluğudur. Hristiyan ve Türk olmayan halklar, Osmanlı'nın aksine, bu imparatorluğun bünyesinde oldukça az yer alacaktır. Müslüman Arapların da yeni imparatorluğun bünyesine alınması düşünülmemektedir. Bu imparatorluğun asıl alanı, Osmanlı gibi batı ve güneyde değil, doğuda olacaktır. Söz konusu olan Irak, Anadolu, Kuzey Kıbrıs, Kafkasya, Orta Asya ve Kırım Türklerinin birleşmesidir. Bunlara İran'daki Türkler de katılabilir. Balkanlar'daki Türklerle de aynı devlet içinde yer alınabileceğini düşünmek ise mümkün gözükmemektedir.

İstenilen bütün Türklerin tek devlette birleşmesiydi. Uluslararası koşullar nedeniyle bunun kısa sürede mümkün olmaması durumunda -gerçek durum da bunu gösteriyordu- çeşitli geçiş formülleri üzerinde düşünülebilirdi.

7. Aktaran Mehmet Gönübol-Hakan Bingün, *1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası*, “*Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*”, s. 651, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, 1996.

Yeni imparatorluğun alanının büyük bölümünü eski SSCB'nin sınırları içindeki topraklar oluşturacak, Türkiye böylece, önce Çarlık Rusya'sı, ardından SSCB ile yaklaşık 300 yıldır süren çatışmasını kendi lehine sonuçlandırmış olacaktı. Bu anlamda, Osmanlı'nın 1711 Prut Savaşı dışında Çarlık Rusya'sıyla yaptığı tüm savaşları kaybettiği düşünülürse -Kırım Savaşı'nı kazanan Osmanlı'dan çok müttefikleridir-, yenilgilerle dolu bir tarihin hesabı da görülmüş olacaktı.

19. ve hele de 20. yüzyıl, Türkler için kötü yüzyıllardı. Üç kıtaya yayılmış Osmanlı İmparatorluğu parçalanarak yok olmuş, Türkler de -imparatorluğun sınırlarına göre- küçük bir ülkede sıkışıp kalmışlardı. Rusya, Türklerin bu acılı tarihinin önde gelen sorumlusuydu. "Yenilmez Türkler" tarihleri boyunca sadece Rusların karşısında sürekli kaybetmişlerdi; ama şimdi, Türkün "makus talihi"ni tersine çevirme olanağı çıkmıştı.

Aynı yılın Ekim ayında, Ankara'da Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın katılımıyla yapılan ilk "Türkî Cumhuriyetler Zirvesi"nde bu yönde bir adım atılmaya çalışıldı:

"Cumhurbaşkanı Özal, açılış konuşmasında, yaklaşan yüzyılın Türk yüzyılı olduğunu belirterek Türk Ortak Pazarının yanı sıra bir bankanın da kurulmasını önermiş, ancak zirve sırasında, bu önerilerin kabul bulmadığı, konuk ülke temsilcilerinin RF'ünü rahatsız edecek girişimlerden özenle kaçındığı gözlemlenmiştir."⁸

"Zirve sonrasında siyasal ve ekonomik olmak üzere, iki belgenin açıklanması beklenirken,

Ankara Deklarasyonu başlıklı tek bir belge yayınlanmıştır. Belgede genel ifadelerle katılımcı ülkelerin çeşitli işbirliği alanlarında birlikte çalışması gereğine işaret edilmişse de, Türk Bankası ya da Türk Ortak Pazarı gibi somut projelerden söz edilmemiştir."⁹

Özal'ın önerileri aslında bir ara formüldü ve benimsenmeleri

8. G. Özcan, Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı, "*En Uzun On Yıl*", s. 20.

9. Aktaran a.g.e., s. 37.

durumunda ardından yeni öneriler gelecekti. Ne var ki, “bütün Türklerin birleşmesi”ni sağlayacak yol, Türkî cumhuriyetlerin RF’nun bunalımlı bir döneminde bile meydanın o kadar da boş olmadığına dikkat etmek zorunda olmaları nedeniyle, daha açılmadan kapanmıştı. 1992 Ankara Zirvesi, Türkiye’nin “yeni imparatorluk” konusunda yaşadığı ilk büyük hayal kırıklığıdır.

Türkiye, 1990’lı yıllar boyunca geniş bir bölgede birçok şey yapmaya çalıştı. Başardıklarından daha çok başaramadıkları oldu. Yine de başarılanlar, Türkiye’nin 1990’ların sonlarında aynı onyılın başına göre oldukça farklı bir ülke durumuna gelmesine neden oldu. Sonraki bölümlerde bu süreci bölgeler temelinde incelemeye çalışalım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ORTADOĞU

I. Körfez Savaşı

Immanuel Wallerstein'a göre; Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan, ardından ABD önderliğindeki koalisyonun Irak'a saldırması ve yenmesiyle birlikte sıcak savaş olarak büyük oranda sonuçlanan, ancak Saddam Hüseyin'in devrilememesi, Irak'a yönelik ambargo ve ülkenin fiilen bölünmesinin yarattığı sıkıntılarla gerçekte değişik bir boyutta süren Körfez krizi, ABD'nin gücünü olduğu kadar yetersizliklerini de ortaya koymuştur. Wallerstein'a göre, Körfez Savaşı'ndan çıkarılabilecek iki temel gerçek vardır:

“Birincisi, Saddam Hüseyin'in böyle bir şeye cüret etmiş olmasıdır. 1945'ten bu yana ilk defa bir ülke askeri yönden kasıtlı olarak Birleşik Devletler'i kışkırtıyordu. Hiç kimse hegemonik bir güçle bire bir karşı karşıya gelmeye çalışmaz. Kuzey Kore, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kore yarımadası üzerinde bir savaşa gireceğini düşünmüyordu. Küba, İran, Libya ve Vietnam'ın hepsi ABD ile kapıştılar, fakat bunların hepsi de esas olarak kendilerine ilişilmemesini istiyorlardı. Birleşik Devletler'le askeri bir çatışma peşinde değildiler. Ancak, Irak'ın yapmak istediği buydu ve bu hareketle Birleşik Devletler'in artık hegemonik olmadığını, sadece askeri bir dev olduğunu dünya aleme gösterdi. Bush makamını terkettiğinde, Saddam Hüseyin'in hâlâ iktidarda olduğunu unutmayalım.

İkinci gerçek, hantal bir dev olarak ABD'nin neredeyse herke-

si Saddam'ı tepelemek üzere toparlamaya muktedir olmakla beraber, bu işin faturasına güç yetiremediğidir. Bu fatura büyük ölçüde şu dört ülke tarafından ödendi: Almanya, Japonya, Kuveyt ve Suudi Arabistan. Mesaj herkese tesir etti. Reagan'ın askeri Keynesçiliğinin mirası şuydu; "ABD kendisini dünyaya kerameti kendinden menkul ücretli ordu rolünde sunuyor, BM'i zabıta eylemleri almaya zorluyor ve ardından başkalarından bunların faturasını ödemelerini istiyordu. Uzun vadede, bu konum Tahran tarafından rehin alınmış olmaktan daha aşağılayıcı gözükecektir."¹

Bu işin bir yanısıdır; diğer yanda ise, Körfez Savaşı, ABD'ye önemli yararlar sağlamanın yanında Türkiye'de önemli değişimlerin yolunu da açmıştır. Körfez Savaşı'yla ABD, Vietnam savaşı yenilgisinin yıllardır süren psikolojik ağırlığından kurtulmuş, Ortadoğu'daki askeri varlığını süreklileştirmiş, aynı yıl dağılacak olan SSCB'nin bölgedeki etkinliğine büyük darbe indirmiş; böylece, Saddam'ı deviremeye de bölgedeki amaçlarının -o aşamadaki- büyük bölümüne ulaşmıştır. (Tıpkı yıllar sonra ABD ve NATO'nun Sırbistan olarak da adlandırılan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne (YFC) saldırısı sonucunda Milosevic'i devirememekle birlikte, RF'nun Avrupa'daki en önemli yandaşının gücünü ciddi biçimde zayıflatarak asıl amaçlarına ulaşmaları gibi.)

Körfez Savaşı, Türkiye'yi hemen ve bir süre sonra ortaya çıkan sonuçlarıyla derinden etkiledi ve ülkenin Ortadoğu'ya yönelik politikası savaştan sonraki 8-10 yıl içinde büyük oranda değişti.

Savaşın etkisini hemen gösteren iki sonucu oldu:

Birincisi; Türkiye, kriz bölgesinin yanıbaşında bir ülke olarak, Batı açısından stratejik önemini sürdürdüğünü görerek ferahladı. Türkiye savaşa askeri olarak girmemekle birlikte Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatıp, Irak'a uygulanan ekonomik ambargoya katılarak, ayrıca ABD ve müttefiklerine ait uçakların İnçirlik'i kullanmalarına izin vererek gerçekte savaşa katılmıştı. Türkiye'nin Irak'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle zararı büyüktü, ama kazançları da vardı. Eski Milli Savunma Bakanlarından Ercan Vuralhan bunu şöyle anlatır:

1. Immanuel Wallerstein, Amerikan Gücünün Sınırları, Yeni Türkiye, Yıl 1, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, Türk Dış Politikası Özel Sayısı, s. 439.

“Türkiye Sayın Özal’la başarmaya çalıştığı, ‘dünya sahnesine çıkma’ ve dünyada kendini kabul ettirme girişimlerini bir türlü istediği boyuta getirememişti. Mesela, NATO’da her yaptığım konuşmada, Türkiye’nin bölgedeki önemini, Türkiye olmadan o bölgedeki stratejik dengelerdeki Batı’ya yönelik herhangi bir tehlikenin durdurulamayacağını, önlenemeyeceğini vurgulamıştım. Ama hep ‘sağır kulaklara’ konuşulmuştur. ‘Kozmetik yardım’ yapılmıştır, yani makyaj malzemesi gibi çok yüzeysel bazı malzeme destekleri olmuştur... Bu krizin yararlarını sayarken diplomatik ve askeri olmak üzere iki açıdan bakalım... Türkiye... büyük kredi toplamıştır. Çok takdir edilmiştir... Askeri yararları da, modernizasyon meselesinin kağıt üzerine dökülmesi ve bir takım malzemelerin Türkiye’ye gelerek, bizim envanterimize girmesi konusunda ön bağlantıların yapılması ve doğrudan taahhütlerin alınması olmuştur... Burada Türkiye’nin zararlarının belki daha iyi anlatılması gerekirdi. Sık vurgulanması ve bazı konularda Türkiye’nin bir miktar daha az işbirliğine yatkın gözükmesi gerekiyordu.”²

İkincisi; TSK’nin Özal’ın gösterişli çıkışlarının etkisinde kalmadan, ülkenin askeri yetersizliğinin boyutlarını kavramış olmasıdır.

Özal, Irak’a karşı savaşa aktif olarak katılmayı savunuyordu. Türkiye, ABD ve müttefiklerinin hava bombardımanı filolarında yer almanın yanı sıra, karadan da ülke içlerine, Musul-Kerkük’e kadar girebilirdi. Bu yaklaşımı onay görmedi ve zamanın Dışişleri Bakanı Ali Bozer ve Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, Özal’ı onaylamadıklarını göstermek için istifa ettiler. Burada önemli nokta şudur: TSK ve devlet bürokrasisinin önemli bir bölümünün savaşa aktif olarak girmek istememelerinin asıl nedeni; Özal’ın aktif dış politikayı, diğerlerinin ise bunun tersini savunması değildir. Bir yazar gerçek nedeni şöyle açıklıyor:

“Özal, krizi izleyen dönemdeki açıklamalarında da, Körfez’deki müttefik hareketine katılmamanın Türkiye için hem si-

2. Aktaran M. Hulki Cevizoğlu, “Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi”, s.86, Form Yayınları, İstanbul 1991 ya da bkz. Haluk Gerger, “Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası”, s. 183.

yasi hem de askeri anlamda kaçırılmış bir fırsat olduğunu ısrarla belirtmiştir. Özal'a göre Çöl Fırtınası Harekatı Türk askeri için önemli bir tecrübe olacaktı. (...)

Özal'ın bu yaklaşımı da askeri çevrelerden destek bulmadı. Bunda TSK'nin ülke sınırları dışında bir harekata sınırlı da olsa katılmaya kendini hazır hissetmemesi önemli rol oynadı. Körfez Krizi, Türkiye'yi seksenlerde başlatılan askeri modernizasyon sürecinin tam ortasında yakaladı. Hava gücünün yoğun ve etkili biçimde kullanıldığı bu savaşın gerektirdiği yetenekleri Türkiye yeni yeni kazanmaktaydı. 1987 yılından itibaren hizmete alınan F-16'lara henüz elektronik harp sistemleri takılmamıştı. (...) Türk pilotları havada yakıt ikmali eğitimlerine de ilk kez Körfez Krizi sırasında Amerikan tanker uçakları ile başladılar. Ayrıca 1990'ların başlarında TSK'nin gece hareket yeteneği oldukça sınırlıydı. Körfez Savaşı'nda hava hareketinde önemi kanıtlanan elektronik harp, havada ikmal ve gece hareket yeteneği hususlarında istenen düzeyde olunmayışı, Özal'ın düşündüğü türden bir Türk askeri katkısının önündeki teknik engellerdi.”³

Aynı yazar, Londra'da yayınlanan “Gulf Air War Debrief”e dayanarak tek eksikliğin bile nelere mal olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“Bu eksikliklerin doğurduğu sıkıntıların en dikkate değer örneği, İtalyan Hava Kuvvetlerinin Körfez'deki deneyimidir. Sekiz Tornado'dan oluşan bir birlikle harekata katılan İtalyanlar, ilk hareket sortilerinde gece havada yakıt ikmalinde yetersiz kalmış, sekiz uçaktan sadece birisi tanker uçaktan ikmal yapabirmiştir. Yedi uçak geri dönmek zorunda kalmış, kalan tek uçak ise hedef üzerinde Iraklılar tarafından düşürülmüştür.”⁴

Askeri yeteneklerinin sınırlılığını gizlemek için, 1974'teki Kıbrıs Harekatı sırasında Kocatepe muhribinin Türk uçakları tarafından batırılmasını bile yıllarca saklayan TSK'nin, ABD ve diğer Batılı ülkelerin yanında hem de PKK'nın politik ve askeri etkinliğinin doruğunda olduğu bir dönemde, askeri kapasitesinin

3. Serhat Güvenç, TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri, “*En Uzun On-Yıl*”, s. 137.

4. a.g.e., s. 157.

geriliğini gösterecek bir operasyona katılmaması ancak -devletin başında bulunmayan bir özellik- “haddini biraz olsun bilmek” olarak adlandırılabilir.

II. İsrail İle İttifak

1990’lı yıllarda Ortadoğu’da Körfez Savaşı’ndan sonraki en önemli olgu, Türkiye’nin İsrail’le yaptığı ve boyutları gittikçe genişleyen ittifaktır.

Bu ittifak, herşeyden önce, ABD’nin yeni hegemonya anlayışının Ortadoğu’daki uygulama örneği olarak önem taşır. ABD, bölgede sürekli ve büyük bir askeri güç olmasına karşın, güvenlik ve istikrarı tek başına sağlamaya yönelmemekte, bunu, çerçevesini belirlediği ittifaklar aracılığıyla müttefikleriyle paylaşmaktadır. Yukarıda Wallerstein’dan yaptığımız ve Körfez Savaşı’yla birlikte ABD’nin hegemonik bir güç olmadığını iyice ortaya çıktığını savunan analiz, bu bakımdan, yanıltıcıdır. ABD, mutlak hegemonyadan, geçmişten, tek başına dünya jandarması olduğu dönemdeki aşırı zorlanması ve birçok alanda gerilemek durumunda kalmasının derslerinin ışığından hareketle, “diğer güçlerin hareket ettikleri alanı belirlemek” olarak adlandırılabilir yeni bir hegemonya anlayışına geçmiştir. Bu hegemonya, ABD dışındaki güçlere daha geniş hareket alanı sağlamakta ancak hareket edilen alanın özelliklerini ve sınırlarını ABD belirlemektedir.⁵

İsrail ve Türkiye açısından böyle bir ittifak en başta güvenlik nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Yıllarca Ortadoğu’da yalnız kalmış ve sürekli tehdit altında yaşamış İsrail için güçlü bir bölge ülkesiyle ittifak anlaşılır bir tutumdur. Aynı ittifak, bölgede yıllarca denge politikası izlemiş, Arap devletleriyle gerilim yaratmaktan kaçınmış olan Türkiye içinse aynı kolaylıkla anlaşılır değildir. İsrail’le ittifak, Türkiye’nin yıllardır sürdürdüğü ve “karışma, taraf olma, denge kur” olarak formüllendirilebilecek politikanın değişimi anlamına geliyordu. 1996’da iki ülke arasında “Askeri

5. Bu konuda tarihsel bir inceleme için bkz. Kurt Hübner, “Wer Macht hat, kann sich alles erlauben!” Anmerkungen zu den Konzepten Hegemonie-Dominanz-Macht-Kooperation, Prokla, Sayı 81, 1990.

Eğitim ve İşbirliği Anlaşması” imzalandı. Her ne kadar bu anlaşmanın üçüncü bir ülkeyi hedef almadığı belirtilmişse de, böyle bir açıklama hiç inandırıcı değildi. İsrail Savunma Bakanı İtzhak Mordichai, bir gazeteyle yaptığı söyleşide anlaşmanın üçüncü ülkeler için anlamını açık olarak şöyle ortaya koyuyordu:

“İttifak üçüncü bir ülkeye karşı değil. Aramızda saldırı karşısında topraklarımızı kullanmak ya da savunmak gibi bir anlaşma yok. Ama İran, Irak ya da Suriye gibi bir ülke gücünü Türkiye aleyhinde kullanmak isterse, karşısında birleşik bir güç olduğunu bilecektir. Eğer bölgede istenmeyen bir şey olursa, şu anki ilişki sayesinde, örneğin koordinasyon, ortak çalışma uyumu, ortak eğitim ve tatbikatlar ışığında politikacılar doğru zamanda doğru karar verebilir. Anlaşma bunu mecbur ediyor demiyorum ama isterlerse hükümetlerimiz kısa zamanda böyle bir karar alma yeteneğine sahiptirler, çünkü, iki ülke ve ordu birbirini iyi tanıyor. Eğer Türkiye bir konuda İsrail’in desteğini isterse, İsrail kısa zamanda bu desteği verme kararını alabilir. Ama asıl çabamız, güç kullanmak değil, caydırıcı rol oynayabilecek ortak güç yaratmak.”⁶

Türkiye’yi Arap ülkelerinin büyük bölümünün yoğun tepkisini çekmeyi göze alarak İsrail’le açık işbirliğine iten nedenler şunlardır:

Birincisi; Filistin sorununda çözüme yaklaşıldığını gösteren belirtiler vardı ve bunun ardından İsrail-Suriye barışının gelmesi güçlü bir olasılıktı. Türkiye ile Suriye arasında Hatay, Fırat’ın suları ve PKK’nın desteklenmesi başlıcaları olmak üzere yıllardan beri süregelen büyük sorunlar vardı. İsrail’le barış, Suriye’nin askeri gücünün artık bölünmemesi ve büyük oranda Türkiye’ye yönelmesi anlamına gelecekti.

İkincisi; daha sonra yalanlanmış olsa da, 1995’de Suriye ile Yunanistan’ın işbirliği yapmak için anlaştıkları, Suriye’nin Yunanistan uçaklarına Türkiye’ye yönelik bir harekâta kendi hava sahasını kullanma izni vereceği haberleri çıkmıştı. Türkiye güneyde Suriye, Batı’da Yunanistan ve içerde PKK olmak üzere aynı anda birkaç savaşı birden yürütmek durumunda kalabilirdi.

6. Yeni Yüzyıl, 26 Nisan 1997, aktaran Gencer Özcan, Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı, “*En Uzun On Yıl*”, s. 41.

Suriye, bölgede önemli bir askeri güce sahip olmasına karşın, Türkiye karşısında zayıftır. Türkiye, buna rağmen, Suriye'ye karşı yıllarca konuşmanın ve protesto etmenin ötesine geçmeyen bir politika izlemiş, açık saldırı tehdidine ancak 1998'in ikinci yarısında başvurmuştur. Şükrü Elekdağ, İsrail-Türkiye ittifakından bir yıl önce, 1995'de yayınlanan makalesinde Türkiye'nin Suriye karşısındaki acizliğinin nedenini şöyle açıklamaktadır:

“Daha açık bir ifadeyle Türkiye, Suriye ile sıcak bir çatışmaya girmenin, Ege'de fırsat kollayan Yunanistan'a hedeflerini gerçekleştirmek için müsait ortam hazırlayacağı ve sonuçta Türkiye'nin iki cephede aynı zamanda savaşmak durumunda kalacağı hesabını yapmıştır. Bu değerlendirme, Türkiye'yi, Suriye'ye karşı aktif bir caydırıcı politika izlemekten alıkoymuştur.”⁷

Sorun, Türkiye'nin tek tek “düşman” komşularının gücünden değil, bunlardan en az ikisinin birleşme olasılığından kaynaklanmaktadır. Türkiye, bu nedenle, bölgede acil olarak ittifak arayışına girmiş ve ABD'nin de onayıyla İsrail'le ittifak yapmıştır. Bu ittifak, yeni hegemonya anlayışı uyarınca, sadece ABD'nin değil, katılımcı herkesin işine yaramaktadır.

Türkiye savaş anlayışını -tıpkı ABD'nin 1990 sonrasında yaptığı gibi- sistemler çatışmasından kaynaklanan küresel saldırı ve savunma anlayışından bölgesel plana kaydırmış ve yine tıpkı ABD'nin yaptığı gibi, kendisini birden fazla çatışmaya göre düzenlemeye yönelmiştir. Tek fark, ABD için bu çatışmalar nispeten uzaktayken, Türkiye için sınır komşuları kadar yakındır. “İki buçuk savaş” olarak da adlandırılan bu anlayışı ve sonuçlarını Elekdağ şöyle ifade etmektedir:

“Bu söylediklerimiz, Türkiye'nin, savunma planlamasını, ‘iki buçuk savaşa’ yani Ege ve güney cephelerinde aynı anda iki tam savaş sürdürmeye ve bir de içerde körüklenecek yarım savaşa hazır olacak şekilde yapması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Buna göre bir kuvvet yapısının ortaya çıkarılması ve bunun

7. Şükrü Elekdağ, İki Buçuk Savaş Stratejisi, Yeni Türkiye, Yıl 1, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, Türk Dış Politikası Özel Sayısı, s. 520.

ileri teknoloji ürünü silahlarla donatılması, Türkiye'nin savunma harcamalarını kayda değer şekilde arttırmasını gerektirecektir.”⁸

Türkiye, böyle bir savaşı yürütebilecek duruma 1990'lı yılların sonlarına doğru ulaşmış ve ABD'nin de onayıyla Suriye'ye karşı açıkça tehditkâr bir üsluba yönelmiş, yine de “iki buçuk savaş” hiç de kolay olmadığından Yunanistan'la -burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz- anlaşma yoluna başvurulmuştur.

Üçüncüsü; Türkiye hava kuvvetlerinde elektronik savaş araçlarından yoksundur. Bu durum, Türkiye'nin ancak büyük ve belirgin hedeflere yönelik hava operasyonlarında başarılı olmasını gündeme getirmektedir. Türk Hava Kuvvetleri, bu nedenle, yıllarca PKK'ya yönelik hava saldırılarında -helikopterlerle yapılanlar dışında- başarılı olamamıştır.

“Aralık 1996'da imzalanan 650 milyon dolarlık bir anlaşma ile İsrail, Türkiye'nin 54 adet F-4 uçağının modernizasyonunu üstlendi.”⁹

Sonuç, uçakların PKK'nın küçük hedeflerine yönelik isabet gücünün ciddi biçimde artmasıdır. (Bu bilgiyi savaşta yer alan ve çeşitli nedenlerle Avrupa ülkelerine gelen PKK'lılar vermektedir.)

Dördüncüsü; Türkiye için İsrail sadece hava kuvvetlerinin değil, genel olarak silahlı kuvvetlerin modernizasyonunda, ortak silah üretiminde, modern silah alımında ve teknoloji transferinde önemli bir ülkedir. F-4'lerin ardından 80 milyon dolara malolacak 48 F-5 uçağının elektronik araçlarla atış gücünün ve manevra yeteneğinin artırılması anlaşması gündeme gelmiş, daha sonra Türkiye 200 adet İsrail yapımı Popeye I füzesi satın almış, Popeye II füzelerinin ortak yapımı -bu füzeler F-16'larda kullanılabiliyorlar- projesi gündeme gelmiştir. ABD'nin İsrail yapımı Arrow ATBM adlı orta menzilli füzeleri Türkiye'ye vermeyi reddetmesinin ardından, Türkiye bunları doğrudan İsrail'den almaya yönelmiştir. Ortak askeri projelerin bir bölümü İsrail'de başlamakta ve Türk Hava Kuvvetlerinin Eskişehir'deki tamir merkezinde sonuçlanmaktadır. Türkiye-İsrail askeri işbirliğinin sa-

8. a.g.y., s. 522

9. Meliha B. Altunışık, Türkiye-Ortadoğu İlişkileri, “*En Uzun On Yıl*”, s. 331.

dece eski savaş araçlarını modernleştirme ve silah alımıyla sınırlı olmadığı, teknoloji transferini de içerdiği belirtilmelidir.¹⁰

Beşincisi; İsrail dünyanın beşinci büyük silah üreticisidir.¹¹ Türkiye, İsrail ile işbirliği sayesinde, silah alımlarının büyük bölümünü karşılayan ABD ve Almanya'nın kendisine yönelik ambargolarından da kurtulmuş olmaktadır. Türkiye, modern silah alımlarında Amerikan Senatosu'nun ya da Almanya hükümetinin "insan hakları" gibi konuları gerekçe göstererek uygulayabilecekleri ambargo ya da erteleme kararlarını böylece etkisizleş-

10. Heinz Kramer, "A Changing Turkey, The Challenge to Europe and the United States", s. 132, Brookings Institutions Press, 1999. (Bundan sonra "A Changing Turkey" olarak geçecektir.) Bu kitap, Türkiye'de bir dönem oldukça popüler oldu. Sabah'da yazan Cengiz Çandar, köşesinde kitabın bazı bölümlerini yayınladı. Cumhuriyet'ten Ümit Zileli ise Kramer'in özellikle Kemalizme yönelttiği eleştirilere sert bir üslupla yanıt verdi. Bir yazara taraftar ya da karşı olmak doğal; doğal olmayan, Zileli'nin yaptığı gibi, kendi görüşüne güç kazandırmak için Kramer'in CIA ve Almanya'nın istihbarat örgütü BND ile ilişkisi olduğunu söylemek. Burada, "kişinin görüşünü onun ilişkilerinden -ya da kişiliğinden- hareketle mahkum etmek" olarak ifade edilebilecek bir "eleştiri" yöntemiyle karşılaşyoruz. Kramer'in kitapları bir dönem Almanya'da Baden-Baden'da bulunan Nomos Verlag'da yayınlandı. Devletle yakın ilişkisi olduğu bilinen bu yayınevi, yıllardan beri güncel ve önemli incelemeler yayınlamaktadır. Önemli olan bunları izlemek ve başka yerde kolay kolay bulunamayacak verileri toplu olarak alıp değerlendirmektir. Kramer'in CIA ile ilişkisi olan yayınevleriyle de bağ olabilir, bu yazdıklarının önemini azaltmaz.

Türkiye'de birçok gazetecinin, yayınlanan bazı önemli dergilerin MİT ve devletle bağı olduğu biliniyor. MİT'le ilişkiyi doğal görüp, başka birisinin BND ya da CIA ile ilişkisini eleştirmek hiç tutarlı değildir; sonuçta bunların tümü devletlerin istihbarat örgütleridir. Ayrıca Kramer'in -nedense Türkçeye çevrilmeyen- kitabı, ABD'nin güvenlik politikalarının belirlenmesinde yıllarca önde gelen bir role sahip olmuş Brezezinski'nin Türkiye'de çok tutulan kitabından oldukça iyidir.

Brezzezinski ile Kramer arasında bakış açısı yönünden de fark vardır. İlki, Türkiye'ye ABD'nin bakış açısıyla yaklaşırken; ikincisi, bunu Almanya açısından yapmaktadır. Brezezinski analizlerini "insan hakları", "demokrasi", "barış" gibi kavramları ABD çıkarları açısından kullanarak süslerken, Kramer daha doğrudan bir analiz yapmaktadır. Bazı durumlarda ilkinin daha "sevimli" gösteren de, bu "başarılı" perdeleme olsa gerektir.

11. Anikam Nachmani, The Remarkable Turkish-Israeli Tie, Middle East Quarterly, Cilt.5, No:2, veya "Turkey and the Middle East", s.25, Bar-Ilan Üniversitesi, 1999.

tirmektedir. İsrail, gelişmiş askeri teknolojiyi ABD'den almakta -ya da kendisi üretmekte-, Türkiye de ondan almaktadır.

Türkiye-İsrail askeri işbirliğinin son örneği “casus uydu”yla ilgilidir. “Türkiye, bu çerçevede uzaydan bir metrekairelik alanın bile detaylı fotoğraflarını çekebilen ve canlı olarak dünyada herhangi bir bölgeyi naklen izleyip merkeze iletebilen ‘Ofek Serisi’ bir casus uydunun üretimi için İsrail ile anlaşmaya vardı. (...)”

İsrail Uçak Sanayi (IAI) tarafından üretilecek ve yaklaşık 300 milyon Amerikan Dolar’ına mal olması beklenen istihbarat uydusu ile yurda sınırdan sızmalar ile terörist faaliyetler anında izlenip müdahale edilecek. (...)

(...) İsrail’de Yehud tesislerinde üretilecek projede aynı zamanda Türk mühendis ve teknisyenleri de görev yapacak.”¹²

Altıncısı; iki ülke arasında ortak askeri eğitimidir. Bu eğitim, bir süre önce ABD-Türkiye-İsrail-Ürdün deniz kuvvetleri tarafından yapılan “kurtarma” amaçlı tatbikatla sınırlı değildir. Türkiye, İsrail’e savaş uçakları pilotlarının eğitimlerini geliştirme olanağı sağlamaktadır. İsrail pilotları kendi ülkelerinde yapamadıkları bir eğitim olan dağlık arazide uzun uçuşu, Türkiye’de gerçekleştirmektedirler. İsrail, Kramer’e göre, dağlık arazide hava savaşı ve yer hedeflerine saldırı tecrübesini özellikle İran’a karşı olası bir savaş amacıyla kazanmak istemektedir. İsrail uçaklarının, ayrıca, Irak, İran ve Suriye sınırına yaklaşarak bilgi topladıkları sanılmaktadır.¹³

Suriye Dışişleri Bakanı Faruk al-Schara’nın 17 Ağustos 1998 günü verdiği bir beyanatta belirttiğine göre, İsrail’in Türkiye ile yaptığı ittifaka güvenerek Arap ülkelerine yönelik hedeflerini büyütmesi ve Körfez ülkelerini yanına çekmeye yönelmesi beklenmelidir.¹⁴

Türkiye’nin askeri olarak zayıf olduğu füzesavar sistemi ve karadan karaya füzeler konusunda da İsrail’le işbirliği yapması da kuvvetle olasıdır.

İsrail-Türkiye ittifakı, bugüne kadar bilinenlerden farklı ola-

12. Hürriyet, 8.7.2000, Avrupa baskısı, s.11.

13. H. Kramer, “A Changing Turkey”, s.133.

14. Le Monde Diplomatique, Almanca baskı, Haziran 2000, s.3.

rak biraz “soğuk” bir ittifaktır, daha doğrusu öyle gösterilerek fazla göze batmaması sağlanmaya çalışılmaktadır. İsrail’le Filistinliler arasındaki sorunlarda Türkiye daima ikincisinden yanadır ve bazen İsrail’in tutumunu protesto bile etmektedir. İsrail de sadece Türkiye’yi ilgilendirdiğini varsaydığı sorunlarda taraf olarak gözükmek istememektedir. İsrail, Kürtlerle bir sorunu olmadığını çeşitli kereler açıklamıştır. (Netanyahu bir keresinde bu konuda “tarafsızlık” görüntüsünün dışına çıkarak PKK’nın terörist bir örgüt olduğunu, bağımsız Kürt devletine karşı olduklarını ve Suriye ile bu devlet PKK terörünü desteklediği sürece barış yapılmayacağını açıklamıştı.)¹⁵ Türkiye, Suriye’yi askeri saldırıyla tehdit ettiğinde, İsrail hemen konuyla ilgisi olmadığını açıklamak gereğini duydu. (Olması da gerekmiyordu, Suriye’nin askeri gücünün önemli bir bölümünü İsrail’e yönelik olarak hazır tutmak zorunda bulunması Türkiye için yeterliydi.) Bu “soğuk” ilişkiye karşın, iki ülkenin işbirliği -öncelikle askeri planda- sürekli gelişmektedir.

Dahası var: Yunanistan özellikle 40 F-4 uçağının modernleştirilmesi için İsrail’in olanaklarından yararlanmak istemekte, İsrail ise, Yunanistan’ın bu iş için ayırdığı büyük paraya karşın buna yanaşmamaktadır.¹⁶

İsrail ve Türkiye’nin, Ortadoğu’nun geri kalanına -özellikle Suriye, İran ve Irak’a- karşı 1990’lı yılların sonunda bölgede oluşturduğu tablo böyledir.

III. Irak

1990’lı yıllarda Türkiye’nin politikalarını ve yaşadığı dönüşümü en fazla etkileyen ülke Irak’tır. 90’lı yılların başlarında Türkiye’nin YDD çerçevesindeki hesapları içinde Irak -ve Ortadoğu’nun- yeri büyük değildi. Türkiye, Körfez Savaşı’na pasif olarak katılmış, stratejik önemini -farklı bir boyutta- yeniden kazanmıştı. Savaşın Türkiye üzerindeki etkisinin ayrıca önemli bir eko-

15. A. Nachmani, Middle East Quarterly, Cilt 5, No. 2 veya “Turkey and the Middle East”, s. 20.

16. A. Nachmani, Middle East Quarterly, Cilt 5, No. 2 veya “Turkey and the Middle East”, s. 20.

nomik zararı da içereceği ve bu kadarla sınırlı kalacağı düşünülüyordu. Ne var ki, sonraki gelişmeler beklenildiği gibi olmadı.

Türkiye, Orta Asya ve Kafkaslarla çok ilgiliymiş gibi görünürken, gerçekte en fazla Ortadoğu ile uğraşmak zorunda kalıyor, cumhuriyet tarihi boyunca hep mesafeli durduğu, sorunlarla ilgilendiği ama olabildiğince doğrudan karışmadığı bu sürekli karmaşık bölgeye, boylu boyunca giriyordu.

Ortadoğu oldukça hassas dengelerin olduğu bir bölgedir. Bu hassas dengeler yıllarca, sadece bölgede yer almamakla birlikte, şu veya bu şekilde varlığını hissettiren ABD ve SSCB gibi büyük güçler arasında değil, bölge ülkeleri arasında da sözkonusudur. Herkesin elinin herkesin cebinde olduğu bu bölgede bir taş yerinden oynadığında, önceden kestirilemeyecek zincirleme etkiler ortaya çıkar.

Bu nedenle, Körfez Savaşı sonunda ABD ve müttefikleri Saddam'ı kolaylıkla devirebilecekken bunu yapmamışlar, ama ülkenin kuzeyi ve güneyindeki Kürt ve Şii bölgelerini uçuşa yasak bölgeler haline getirerek ülkenin bir anlamda bölünmesini, böylece de merkezi iktidarın gücünün sınırlandırılmasını tercih etmişlerdir. Irak muhalefeti zayıf ve dağınık olduğundan, Saddam devrildiğinde yerine geçebilecek yeterli otoriteye sahip başka bir güç yoktu. Bu durumda ortaya çıkacak politik boşluğun İran tarafından bir oranda doldurulması tehlikesi vardı. ABD, böyle bir durumun ortaya çıkmaması için yoğun ekonomik yardımla Irak muhalefeti güçlendirmeye çalışacak, ama başarılı olamayacak, bu arada 1996'da CIA aracılığıyla düzenlenen bir ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanacak ve ABD işbirlikçisi birkaç bin Kürt Kuzey Irak'ı terkedecektir.

ABD, Saddam rejiminin zayıflatılmasıyla doğan boşluğu İran'ın doldurmasını önemli oranda engelledi, ama Kuzey Irak'ta Türkiye'nin hiç de hazırlıklı olmadığı bir gelişme oldu ve yeni bir güç ortaya çıktı: PKK. Zamanın Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş bunu şöyle anlatır:

“Körfez Savaşı bitince orada boşluk oldu. (...) PKK ortaya hörtlak gibi çıktı.”¹⁷

Kuzey Irak'ta, 36. paralelle Türkiye sınırı arasında kalan böl-

17. Aktaran Burak Ülman, “Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük', “*En Uzun On Yıl*”, s. 119.

gede, Saddam'ın bölge dışında tutulmasının sağladığı göreceli güvenlik ortamında iki Kürt örgütü, Barzani'nin önderi olduğu Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Talabani'nin önderliğini yaptığı Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) otonom bir Kürt bölgesi oluşturmuşlardı. Bölge, Türkiye için, PKK'nın denetim boşluğundan yararlanarak gelişmesi ve olası bir Kürt devletinin nüvesi olması bakımından iki yönden tehlikeliydi. Türkiye, 1991 yılından başlayarak bölgeye karşı hava ve küçük çaplı kara operasyonları düzenlemeye başladı.

Otonom yönetim, iki rakip Kürt örgütü KDP ve KYB'nin arası yeniden açılınca 1993 yılında sona erdi. Bu arada PKK, Kuzey Irak'ta üçüncü güç olarak ortaya çıkmıştı.

1984 yılından beri "bölücülük" sorununu Suriye'den destek alan ve ülke içinde ancak belirli bir bölgede etkili olan bir olgu olarak değerlendiren Türkiye, Körfez Savaşı'nın ardından ortaya çıkan gelişmeler sonunda bu tutumunu değiştirmek zorunda kaldı.

"Özellikle Körfez Savaşı'nın Kuzey Irak'ta ortaya çıkardığı özgün koşullar, sorunun bölgeselleşmesine de yol açmıştır. Gerek ayrılıkçılık sorununun tırmanışı, gerekse Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi gelişmeler üzerine ulusal güvenlik politikalarına yön veren önceliklerin sıralaması değiştirilmiş, bölücülükle savaşım 1992 yılında gözden geçirilen Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde tehdit sıralamasının ilk sırasına alınmıştır. Böylelikle, 'ulusal güvenlik stratejisinde bir yön değişikliği' yapılmış, 'daha önce Yunanistan ve RF'una göre düzenlenmiş 'savunma konsepti değiştirilmiş', ilk kez yapılan 'iç tehdit' değerlendirmesiyle' tehdidin kaynağı Suriye-Irak-İran olarak saptanmıştır."¹⁸

Türkiye'nin güvenlik politikasındaki değişim, dikkatin doğu ve batıdan, güneye kaydırılmasından ibaret değildi. Bu değişim, toplumun tüm kesimlerinde etkisini hissettirecek olan; basının savaşa "uygun" duruma getirilmesi, yerleşim birimlerinin boşaltılması, "faili meçhul" cinayetlerin olağanüstü artmasını da içeren "topyekün savaşa" geçişi gösteriyordu.

Körfez Savaşı sırasında özellikle Özal tarafından temsil edi-

18. Gencer Özkan, Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı, "*En Uzun On Yıl*", s. 18. (İtaliyeli yazılı bölümler 1 Ağustos 1992 tarihli Cumhuriyet'ten aktarılmaktadır.)

len kesimin “Musul-Kerkük’e girelim” olarak ifade edilen ve Irak’ın önemli bir bölgesinin işgali anlamına gelen anlayışları, gerçek durumu bilenler için fanteziden öteye anlam taşımıyordu. TSK’nin “derinlemesine kara harekâtı” deneyimi yoktu. TSK, bu deneyimi Kuzey Irak’ta kazanacaktır.

Mart 1995’te, Türkiye, hava harekâtının yanısıra 35 bin askerle Kuzey Irak’a girdi. Türkiye’nin davranışı sadece Saddam yönetimi tarafından değil İran, Suriye ve diğer Arap ülkeleriyle Batı Avrupa’daki yönetimler tarafından protesto edildi. Kuzey Kıbrıs örneğinde olduğu gibi, Türkiye’nin bir kere girdiği yerden bir daha çıkmayacağı düşünülüyordu. Türkiye operasyonunun ardından geri çekildi, ama yol bir kere açılmıştı.

Türkiye, Mayıs 1997’de bu kez 50 bin kişilik bir kuvvetle Kuzey Irak’a girdi ve altı hafta boyunca KDP’nin de desteğiyle PKK’ya karşı operasyon yürüttü. (KDP, Kuzey Irak’ın Türkiye sınırına yakın bölümünde etkin olduğundan, Türkiye için bu destek özellikle önemliydi. Söz konusu destek, Türkiye’nin operasyonuna karşı birleşik bir Kürt gücünün oluşmaması açısından da önemlidir.) Ardından askeri güçler geri çekildi, ama gerçekte Türkiye bu alanda sürekli olarak kalmaya başladı. Bu kalışın küçük bir bölümünün sınır güvenliğini sağlamakla görevli askerlerden, asıl büyük bölümünün ise istihbarat elemanlarından ve çeşitli sivil uzmanlardan oluştuğu söylenebilir. Türkiye, sonraki yıllarda Kuzey Irak’ın demografik yapısını değiştirmeye yöneldi. Burada yaşayan Kürtler, Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine göçe teşvik edildiler. Kürt grupları arasındaki çatışma, Türkiye’nin operasyonları, Saddam korkusu ve geçim koşullarının zorluğuna göçe teşvik de eklenince, çok sayıda Iraklı Kürt ilticaçı olarak Avrupa ülkelerine akın etmeye başladı. Bu şekilde kaç kişinin geldiğini belirlemek oldukça zor, sadece son birkaç yılda Avrupa ülkelerindeki Iraklı Kürtlerin sayısının hissedilir derecede artış gösterdiği söylenebilir.

Türkiye’nin Irak’taki güçlerle ilişkisi oldukça hassas bir denge üzerine kuruludur ve Kuzey Irak’taki örgütlenmesinde esas olarak burada yaşayan Türkmenlere dayanmaktadır. Gelecekte, Türkiye’nin tüm engelleme çabalarına rağmen, Kuzey Irak’ta bağımsız Kürt devleti ya da özerk Kürt bölgesi kurulursa, Türkiye aynı hakları Türkmenler için de isteyecektir.

Eylül 1998’de, Barzani ve Talabani Washington’da biraraya gelerek aralarındaki savaşı durdurmak, “birleşik, çoğulcu ve demokratik bir Irak’ta kendi haklarına sahip olarak yaşamak konusunda anlaştılar. Taraflar her ne kadar Irak’ın toprak bütünlüğünden söz etseler de, Türkiye, Washington Anlaşması’nı Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt devletinin oluşumunun ön hazırlığı olarak değerlendirerek son derece rahatsız oldu.

Bir Türk diplomatının 1997 sonlarındaki ifadesiyle: “Eğer KDP ve KYB anlaşılırsa, bizim için kabul edilemez olan Kürt oluşumu tehlikesi vardır; şimdi olduğu gibi birbirlerini yok ederlerse, bu savaş bölgede PKK’nın güçlenmesine yol açar. Biz Bağdat’ın bölgeye dönmesini isteriz, ama ABD’de buna tümüyle karşıdır.”¹⁹

Türkiye, Washington Anlaşması’na misilleme olarak, Irak’la savaştan sonra düşük düzeyde süren diplomatik ilişkisini büyük elçi düzeyine çıkardı ve Kasım 1998’de yeni bir sınırötesi harekâta girdi.

KDP ve KYB’nin düşmanca ilişkilerinin yanı sıra, Türkiye’nin karşı tutumu ve Bağdat yönetiminin Kuzey Irak’ta halen varolan gücü dikkate alındığında, Washington Anlaşması’nın büyük oranda kağıt üzerinde kalacağını tahmin etmek zor değildi. Ne var ki, Türkiye, devlet düzeyinde olmasa dahi ortaya çıkabilecek her türlü özerk Kürt oluşumuna daha baştan açık tepki gösteriyordu.

Türkiye-ABD ilişkilerinin 1950 sonrasında son derece iyi olduğu bilinir. Türkiye sadık ve ABD’nin sözünden kolay kolay sapmayan bir müttefiktir. Bütün “iyi dostlar” arasında olduğu gibi, Türkiye ile ABD arasında da arada bir küçük sorunlar olur, ama bunlar büyümeden kapanırlar. Sonraki bölümde ele alacağımız gibi, Türkiye-İran ilişkileri yıllardan beri ABD’nin bu ülkeyle ilişkilerinden farklıdır; ama iki ülke arasındaki asıl büyük farklılık Irak konusunda ortaya çıkmaktadır.

ABD çıkarları açısından Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt devletinin (ya da buna yakın özellikler taşıyan bir oluşumun) ortaya çıkması yararlıdır. Mevcut durumun gösterdiği kadarıyla,

19. Aktaran H. Kramer, “A Changing Turkey”, s. 127.

bu alanda ABD'nin destek ve himayesi altında devlet -ya da benzeri- bir Kürt oluşumuna karşı olacak önemli bir Kürt örgütü yoktur. PKK'nın Kuzey Irak'ta bir güç olarak ortaya çıkması, olası bir devlet üzerinde ABD denetimi için sorun oluşturabilir gibi görünse de, diğer iki örgütün (özellikle de KDP'nin) ABD himayesini kabule hazır olmaları "himayeci" ülke için önemli bir avantajdır. Kuzey Irak'taki Kürt örgütlerinin -geçici anlaşmalar dışında- birleşmesi mümkün gözükmemektedir. Bu alandaki bir Kürt devletinin -en azından oluşumundan sonraki ilk dönemde- Saddam'la temsil edilen Irak'a, Türkiye'ye, böyle bir oluşumu çıkarlarına uygun bulmayan İran'a ve daha az oranda Suriye'ye karşı ABD'den başka güvencesi yoktur.

Böyle bir durumda ABD, Irak'ı bölerek Saddam'ın gücüne büyük darbe indirir, tarihleri boyunca ezilmiş bir ulusun demokratik haklarının savunuculuğu rolünü üstlenir, Ortadoğu'da ABD çıkarları çerçevesinde hareket eden bir devlet daha ortaya çıkar; dahası, böyle bir oluşum, sınırları içinde yaşayan Kürt nüfus nedeniyle öncelikle İran'ı -daha az oranda da Suriye'yi- ciddi biçimde sıkıştırır. Ne var ki, Türkiye böyle bir oluşuma kesin olarak karşıdır. Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin, Ortadoğu ülkeleri arasında en büyük Kürt nüfusa sahip olan Türkiye'yi etkilememesi mümkün değildir; bu nedenle de Türkiye böyle bir oluşumu gerekirse zor kullanarak engelleyeceğini açıkça hissettirmekten çekinmemektedir.

ABD'nin İsrail ile ittifak yapmış, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya gibi sınırları oldukça geniş bir bölgedeki çıkarlarıyla ABD çıkarları arasında önemli paralellikler olan Türkiye'yi, onun için bu kadar önemli bir konuda dikkate almadan davranması beklenemez. Böyle bir tutum, ABD'nin bölgesel güçlerle ittifak yapmak, öncü ve belirleyici güç olmakla birlikte değişik güçlerdeki müttefiklerinin de çıkarlarını dikkate almayı içeren yeni hegemonya anlayışıyla da hiç uyuşmaz. Bunu Türkiye de bilmektedir, ama bağımsız bir Kürt oluşumundan o kadar çekinmemektedir ki, hem her fırsatta tepkisini göstermekte hem de Saddam'la farklı ilişkiler içine girmektedir. Türkiye, Irak'a uygulanan ekonomik ambargo -özellikle Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapatılması- nedeniyle ciddi kayıplara uğradığından, sü-

rekli olarak ambargonun kaldırılmasını istemektedir. Bu, anlaşılabilir bir taleptir. Ne var ki, ambargonun kaldırılması Saddam yönetiminin güçlenmesi ve yıllarca onu devirmeye çalışmış ABD'nin başarısızlığı anlamına da gelecektir. Türkiye, ABD çıkarlarıyla çakışmamasına karşın, her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmuş, dahası, bu ülkede merkezi yönetimin otoritesinin yeniden kurulmasını desteklediğini de çeşitli biçimlerde göstermiştir. Ülkenin kuzeyindeki -PKK başta olmak üzere- ayrılıkçı Kürtlerin sindirilmesi ancak böyle bir otoriteyle mümkündür. Türkiye için bu işin en sağlam yolu da budur.

Saddam rejiminin ve Kuzey Irak'ın durumu, Ortadoğu'nun hassas dengeleri içinde bazen bu bazen diğer yana doğru biraz bozularak, sonuçta ise fazla değişmeden sürüp gitmektedir. Bu alanda yedi aktör vardır: ABD, Türkiye, Irak, İran, PKK, KDP, KYB. Türkiye ile PKK, ABD ile Irak ve İran aynı safta olamazlar; bunların dışında her türlü kombinasyon mümkündür. İttifaklar kısa sürelidir, aktörler ittifak süresince de birbirleri aleyhinde çalışmayı sürdürürler; ardından ittifak güçleri arasında düşmanlık hattâ savaş gelir.

Kuzey Irak'taki ilişki karmaşasını açıklamak için 1996 yılının yaz aylarındaki olaylar bir örnek oluşturabilir. KYB, kendi bölgesinde bulunan İranlı Kürt muhalif gruplara karşı mücadele etmek için İran ordusunu yardıma çağırır. KDP, İran'ın askeri varlığını kendisi için tehdit olarak değerlendirir ve KYB-İran koalisyonuna karşı Saddam'dan destek ister. KYB hakim olduğu bölgede gerilemeye başlar. ABD müdahale eder ve Irak ordusuna karşı saldırılar düzenler. Aynı yılın Ekim ayında ABD, Türkiye ve İngiltere'nin arabuluculuğuyla iki Kürt grubu -geçici olarak- barışırlar. Bu arada CIA'nın Saddam'a karşı düzenlediği bir ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanır ve birkaç bin Kürt işbirlikçi Kuzey Irak'tan ayrılmak zorunda kalır.

Kuzey Irak'ta KDP, KYB ve PKK ile zaman zaman çatışmaktadır; Türkiye'nin savaşı PKK'ya, ABD'nin Saddam'a ve Irak'ta İran etkisinin artmasına karşıdır. Saddam ise değişik ittifaklar yaparak gerçekte herkese karşı oynamaktadır. Alandaki bütün güçlerin ilk amacı, öncelikle konumlarını korumak ve güçlendirmektir. ABD ve İran Kuzey Irak'ta güçlü bir etkiye sa-

hip olmalarına karşın, bölgede doğrudan bulunmayan güçlerdir. Körfez Savaşı sonrasında Irak, KDP ve KYB'ne ek olarak iki yeni yerel güç ortaya çıkmıştır: Türkiye ve PKK.

Kuzey Irak hassas dengelere dayalı dengesizliği içinde sürekli çalkantı içindedir ve Ortadoğu'nun en dengesiz alanını oluşturmaktadır. Türkiye bu alanla sürekli uğraşmak durumundadır.

IV. Suriye

Türkiye devrimci hareketinin birçok kadro ve yöneticisi, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Suriye üzerinden Avrupa'ya gitti. Suriye, Türkiyeli devrimcilerin yanı sıra bazı Filistinli örgütleri de barındırıyordu. Ülkenin SSCB ile de iyi ilişkileri vardı. Suriye'de Hafız Esad'ın devlet başkanlığındaki rejimin herhangi bir ilerici özelliği yoktu.²⁰ Ülkenin İsrail ve bir oranda da Türkiye ile sınır sorunları vardı. Bu iki ülke de ABD yandaşı olduklarına göre, Suriye'nin yeri SSCB'nin yanında olacaktı. Ülkenin yoğun biçimde silahlanarak oldukça vurucu bir güce sahip olması da SSCB kaynaklıydı. Suriye tümüyle pragmatik kaygılardan hareketle de olsa, bu dönem Ortadoğu'da ABD-İsrail ve Türkiye'ye karşı nispeten ilerici bir konumda bulunuyordu.

Suriye ile Türkiye arasında Soğuk Savaş süresince farklı bloklarda yer almanın getirdiği çelişkinin yanı sıra, 1960'lı yıllardan beri süregelen ve SSCB'nin dağılmasının ardından bölgesel sorunların öne çıkmasıyla daha da şiddetlenen önemli bir çelişki daha vardı: Fırat'ın suları sorunu. (Gerçekte aynı sorun Irak için de geçerlidir, ama Körfez Savaşı ve ardından ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle su konusu bu ülke için geri planda kalmıştır.)

Oldukça kurak bir iklime sahip Ortadoğu'daki ülkelerin büyük bölümü tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu du-

20. 1981 yılında, Şam'da, Suriye Komünist Partisi'nin bir üyesi, yazara "Türkiye'de cuntadan sonra da demokrasi olduğunu" söylemiş ve bunu şöyle gerekçelendirmişti: "Sizde demokrasinin göstermelik olduğunu biliyorum, ama bizde o kadarı da yok. Solcular göstermelik de olsa yargılanıyor ve ağır cezalar alıyorlar. Burada o bile yok, insan yıllarca hapiste ne ile suçlandığını bilmeden yatabilir. Sizde avukat var; burada bir rejim muhalifinin avukatı olamaz, onu da içeri atarlar."

rum, suyun ve sulamanın önemini yaşamsal düzeye yükseltmektedir. Bu bölgedeki ülkeler için su kaynaklarını elde bulundurmak, yeterli su teminini güvenceye almak stratejik bir sorun haline gelmiştir. (İsrail'in 1967 savaşı sonrasında, Ürdün nehrinin su kaynağının önemli bir bölümünü sağlayan Golan Tepeleri'ni işgal etmesi de bu nedene dayanmaktadır. Golan'ın stratejik önemi, İsrail ile Suriye arasında çetin görüşmelere sahne olması, oradaki su kaynakları nedeniyledir.)

Ortadoğu'da politika son derece kaygan bir zeminde yapılmaktadır. İstikrar, bölgeye yabancı bir kavramdır. Bu nedenle, su konusunda yapılacak ikili anlaşmaların fazla bir anlamı yoktur; değişen politik durum, anlaşmanın da tek taraflı olarak rafa kaldırılmasıyla sonuçlanabilir.

Suriye, yıllardan beri Türkiye'yi Fırat'ın suları konusunda uluslararası bağlayıcı anlaşmalara zorlamakta; Türkiye ise topraklarından doğan sular üzerinde tam hükümlanlığa sahip olduğu savından hareketle buna yanaşmamaktadır. Türkiye'nin sınırları ötesine temiz ve en az anlaşmalarla saptanmış bir miktarda bu bırakması, Suriye tarımı -dolayısıyla ekonomisi- için büyük önem taşımaktadır. İki ülke arasındaki su sorunu, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) başlamasıyla bitmeyen bir gerilim düzeyine yükselmiştir.

Sorunu, "GAP gibi dev bir projeyle Türkiye'nin güçlenmesinden korkuyorlar" düzeyinde ele almak yanıltıcıdır. Hiçbir ülke -hele de sorunlarının olduğu- komşu bir ülkenin güçlenmesini istemez. Suriye'nin tutumunu da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Örneğin Yunanistan yeni bir modern uçak filosu satın aldığı anda Türkiye'nin ciddi biçimde rahatsız olmayacağını kim söyleyebilir? Türkiye sürekli büyüyen enerji ihtiyacını karşılamak için petrol ve doğal gaz ithaline gittikçe daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Türkiye, enerji konusunda tek ülkeye bağımlı olmayı güvenliği için ciddi bir tehlike olarak değerlendirirken, Suriye'nin su konusunda benzer bir tutuma yönelmesi doğaldır. Enerji değişik ülkelerden ithal edilebilir, Türkiye de öyle yapmaktadır; ama Suriye için Fırat'ın yerini alabilecek düzeyde bir başka kaynak bulmak mümkün değildir.

22 baraj ve uzun sulama kanallarından oluşması planlanan GAP tamamlandığında, Türkiye, Suriye için oldukça önemli bir

kaynak olan Fırat'ın suyunu istediği oranda kesebilecek durumda olacaktır. Suriye, bu nedenle, "Arap hükümetleri su kaynaklarını ve besin güvenliklerini koruma sorumluluklarının farkına varmalıdır; çünkü, Arap ulusunun bekası tehlikededir"²¹ saptamasını yapmaktadır. Suriye'nin dışsatımdan elde ettiği gelirin yüzde 25'inden fazlasını gıda satın almaya harcadığı, Arap dünyasındaki gıda ticaret açığının yılda 12 milyar doları bulduğu -ve sürekli arttığı- düşünülecek olursa²², Suriye'nin endişesinin hiç de haksız olmadığı görülür.

Türkiye büyük su kaynakları, özellikle sınıraşan nehirleriyle Ortadoğu'daki ülkelerin karşısına -askeri gücünün yanı sıra- bir başka yönden de büyük bir güç odağı olarak çıkmaktadır. Türkiye'nin iki büyük nehir üzerindeki denetimini önemli oranda artıracak olan GAP'ın Arap ülkelerinde, özellikle de Suriye ve Irak'ta büyük bir rahatsızlık yaratması bu nedenledir.

Suriye çeşitli kereler Türkiye'yi Arap ülkelerine şikayet etti. 28 Aralık 1995'te Suriye, Mısır ve altı Körfez ülkesi, Türkiye'yi Fırat sularını paylaşım konusunda Suriye ile bir anlaşmaya zorlamak amacıyla bir deklarasyon yayınladılar. Arap Birliği, 20 Mart 1996'da, Mısır ziyareti sırasında Demirel'e "GAP'ın durdurulması" çağrısını yaptı. Demirel'in yanıtı, "Türkiye'nin barajlarına kimsenin karışamayacağı"²³ şeklinde oldu.

Türkiye, Suriye'nin ekonomisini ciddi biçimde etkileyecek bir olanağa sahiptir. Türkiye'nin barajları doldurmak amacıyla zaman zaman suyu azaltması, yaygınlaşan sulama nedeniyle suyun kimyasal maddelerle kirlenmesi Suriye ve Irak'ın sürekli şikayetlerine konu olmaktadır. Bu sorun, özellikle de Türkiye ile Suriye arasında, iki tarafı da tatmin edecek bir çözümün bulunmasının mümkün olmadığı bir sorundur. Su, diğer konularla bağlı bir sorun oluşturmaktadır. Örneğin Asi Nehri'nin sularını çoğunlukla Suriye kullanmakta, ama bu nehir Hatay'dan denize

21. Aktaran Konuralp Pamukçu, *Su Sorunu ve Türkiye Suriye/Irak İlişkileri*, "Türk Dış Politikasının Analizi", s. 185, Der Yayınları, ikinci baskı, 1988.

22. Aktaran İbrahim Mazlum, Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları Açısından Sınıraşan Sular Sorunu, "En Uzun On Yıl", s. 375.

23. Aktaran Konuralp Pamukçu, *Su Sorunu ve Türkiye Suriye/Irak İlişkileri*, "Türk Dış Politikasının Analizi", s. 192.

dökülmektedir. Suriye, Fırat konusunda düzenlenmesi için ısrarcı olduğu uluslararası anlaşmayı, Asi Nehri için istememekte, çünkü Hatay'ı Türkiye toprağı olarak görmemektedir.

Suriye'nin Kürt ve Türk devrimci örgütlerini -özellikle de silahlı mücadeleyi savunanları- desteklemesinin arkasında, Türkiye'nin konumunun zayıflatılması çabası yatar. (Türkiye de, bir dönem, Suriye'deki rejime karşı mücadele eden "fanatik sünni" Müslüman Kardeşler'i desteklemiştir.) 1980'lerin ikinci yarısında Suriye'nin desteğı PKK'de yoğunlaşır; çünkü PKK'nın kitlesi fazladır, daha büyük eylemler yapmaktadır, Kürt sorununa dayalı bir mücadelenin Türkiye'de yayılma şansı yüksektir, ek olarak da PKK'nın eylem alanı GAP bölgesiyle azçok çakışmaktadır.

Sonraki yıllarda Türkiye, "teröre verdiği destek" nedeniyle Suriye'yi sık sık protesto eder, iki ülke arasında çeşitli "güvenlik ve işbirliğı anlaşmaları" imzalanır; buna karşın Suriye, desteğini bazen açık bazen dolaylı olarak sürdürür, Türkiye baskı aracı olarak Fırat'ın sularını kullanır ve bu durum 1998 sonlarına, Türkiye'nin Suriye'yi askeri harekâtla tehdit etmesinin ardından Abdullah Öcalan'ın ülkeden çıkarılmasına kadar sürer.

Suriye, İsrail'le Türkiye arasında kötü bir şekilde sıkışmış durumdadır. İsrail'le Golan Tepeleri konusunda anlaşıp, barış yapmamıştır; Ortadoğu'da ne olacağı belli olmaz, ama böyle bir barışın güçlü belirtileri vardır. Türkiye ile ilişkiler ise "gergin bir normallik" durumundadır. İki ülke arasındaki hiçbir sorun çözülmemiştir, ama Suriye'nin -bugünkü konumunda- Türkiye'ye karşı açık bir faaliyet içine girmesi de mümkün gözükmemektedir. Suriye bu konuma ancak güçlü bir müttefik ve yeni bir silahlanma hamlesiyle ulaşabilir. Bunun olası bir yolunu sonuç bölümünde ele alacağız.

V. İran

1990'lı yıllardaki Türkiye-İran ilişkileri iniş-çıkışlar yaşamasına, ülkedeki köktendinci tehlikenin İran destekli olduğunun savunulmasına, tanınmış kişilere yönelik suikastlerde İran'ın önemli rolü olduğuna inanılmasına karşın; Türkiye'nin Irak ve Suriye ile ilişkileriyle karşılaştırılamayacak derecede iyi olmuştur. Türkiye,

ABD'nin İran'a yönelik tecrit politikasına açıkça karşı çıkmamakla birlikte, uymak konusunda da istekli olmamıştır. Bu tutuma temel oluşturan değerlendirme oldukça gerçekçidir: "ABD ne kadar güçlü olsa da bölge dışı bir güçtür, Türkiye ve İran ise yanyana yaşamak zorunda olan iki büyük bölge devletidir."

Arap ülkeleriyle ilişkilerini çeşitli tarihsel, ekonomik ve politik nedenlerle düşük denilebilecek bir düzeyin ötesinde iyileştiremeyen Türkiye, bölgenin Arap olmayan ikinci büyük devletiyle ilişkilerine özel bir dikkat göstermiştir. Bu dikkatin başka nedenleri de vardır:

Birincisi; önemli bir Kürt nüfusuna sahip olan İran, Ortadoğu'da bağımsız bir Kürt devleti kurulmasına karşıdır. Irak'ın parçalanması durumunda Kürt devleti olasılığının büyük güç kazanacağını bildiğinden, bu ülkenin toprak bütünlüğünü savunmakta, diğer yandan ise, Kuzey Irak'ta Talabani'nin önderliğindeki KYB'ni destekleyerek, hem Kürt hareketi içinde etki sahibi olmakta, hem de -Güney Irak'ta yaşayan ve İran etkisi altında olan Şiiler de dikkate alındığında- bu ülkede önemli bir iç güç olarak ortaya çıkmaktadır. (ABD, Saddam'ın devrilmesi durumunda İran'ın ülkeye egemen olacağından çekindiğinden, şimdiki iktidarın sürmesini tercih etmektedir. İran'ın Irak'taki gücü, böylece, on yıl boyunca savaştığı Saddam rejimini ABD'ye karşı "zorunlu olarak" kollamaktadır!)

İran, Türkiye ile çekişmesini -Suriye'nin yaptığı gibi- PKK'nın desteklenmesi temelinde değil, ülkedeki bazı dinci akımlara güç verilmesi yoluyla yapmıştır. İran gibi bir ülkenin -uzun süre- PKK ile mesafesini koruması, Türkiye için önemlidir.

İkincisi; Türkiye'nin enerji ihtiyacında İran'ın yeridir. Erbakan, Ağustos 1996'da başbakanlığı döneminde yaptığı İran gezisinde, bu ülkeyle 23 milyar dolarlık doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, İran 23 yıl boyunca Türkiye'ye önemli miktarda doğal gaz satacak, bu amaçla kullanılacak bir boru hattı da iki ülke arasında inşa edilecektir. Anlaşmanın Clinton yönetiminin Libya ve İran'a karşı ekonomik yaptırım uygulanması kararından birkaç gün sonraya rastlaması ABD'de ciddi bir rahatsızlık yarattı. Alınan kararda, İran ya da Libya'nın petrol ya da gaz sanayilerine yılda 40 milyon ABD Dolar'ından

fazla yatırım yapan yabancı şirketlerin cezalandırılması öngörü-lüyordu. Bu karar Türkiye'ye uygulanmadı. Erbakan'ın yaptığı anlaşma içerde, zamanlama bakımından eleştirilerle karşılaşsa da genelde olumlu bulundu. Enerji alım kaynaklarının olabildi-ğince çeşitlendirilmesi Türkiye'nin çıkarınaydı. Türkiye, bu ara-da, Birleşmiş Milletlerin İran'ı "terörizmi destekleyen ülke ola-rak kınayan" kararına da red oyu verecekti.

Üçüncüsü; İran, Türkiye'nin Orta Asya pazarıyla ilişkilerinde de önemli bir ülkedir. İran'la Türkmenistan arasında 1996 yılı-nan başlayarak demiryolu bağlantısı kurulmuştur, ardından Tür-kiye de İran'la olan demiryolu bağlantısını iyileştirmiştir. Kaf-kaslardaki politik dengesizlik ve çatışmalar dikkate alındığında, Türk mallarının Orta Asya'ya ulaşmasında İran bağlantısı tek güvenli yol olarak kalmaktadır.

ABD'nin beklentilerinin aksine, Türkiye ve İran, Orta As-ya'ya yönelik ciddi bir rekabet içine girmemişlerdir.²⁴ İran, Orta Asya'ya yönelik olarak -Türkiye'ye göre- daha gerçekçi bir poli-tika izlemiş ve Rusya Federasyonu ile zıtlaşmaya girmemeye dikkat etmiştir.

Türkiye'nin İran'la olan ekonomik ilişkileri her koşulda sür-müştür; ne var ki, bu ilişkiler, iki ülke arasındaki gerilimin tır-manmasını da engelleyememektedir. İran, Türkiye'deki etkisini özellikle İslamiyet propagandası aracılığıyla artırmaya çalışmış, Erbakan'ın başbakan olmasının ardından bu yöndeki çaba daha da yoğunlaşmıştır. Sonuçta, Türkiye'deki her önemli gelişmede beklenebileceği gibi, MGK duruma el koyacak ve yeni bir "Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi" hazırlanacaktır. Zamanın İçişleri Ba-kanı İsmet Sezgin, bu konuda yaptığı açıklamada, isim verme-den Suriye'nin yanısıra İran'ı da hedef olarak göstermektedir:

"1997 belgesindeki yenilik, PKK kaynaklı terörle birlikte, irtica tehdidinin de birinci öncelikli tehdit haline geldiğinin sap-tanması ve her iki tehdidin dış ülke desteğine sahip olduğunun belirlenmesi. (...)

Türkiye'nin milli güvenlik stratejisi, iç ve dış tehdidin birbir-leriyle sıkı bağlantısı olduğu esasına dayalı olarak, PKK terörü

24. Bu konudaki beklentiler için CIA'nın Türkiye ve İran'dan sorumlu Or-tadoğu bölüm başkanlığını uzun yıllar yürütmüş Graham Fuller'in şu yazısına bakınız: Orta Asya'da İki Rakip: İran ve Türkiye, Strateji, 95/1, s. 173-188.

ve irtica tehdidi ile bunlara dış destek sağlayan komşulara yönelik olacak.”²⁵

Erbakan'ın “demokratik bir müdahale”yle başbakanlıktan uzaklaştırılmasıyla tırmanan gerginlik sadece “irtica tehlikesi”yle ilgili değildir. Türkiye-İsrail ittifakının Türkiye açısından asıl hedefi Suriye iken, İsrail açısından ağır basan yönü İran'a karşı olmasıdır. İran, Filistin-İsrail barışına karşıdır ve aynı tutumda olan örgütleri politik, ekonomik ve askeri lojistik bakımından desteklemektedir. İsrail, İran'ın silahlanmasından ciddi biçimde endişelenmektedir. İran'ın Temmuz 1998'de Chehab-3 adlı orta menzilli bir füze denemesini başarıyla sonuçlandırması²⁶, İsrail kadar Türkiye'yi de endişelendirmiştir. Suriye ve Irak'ın sahip olduğu SCUD füzelerinin yanı sıra, İran'ın Türkiye'nin büyük bölümüne ulaşabilecek kapasitede bir füzeye sahip olması, TSK'nin 1999 yılı başlarında ABD'den bir miktar savunma füzesi (Patriot) almasına yol açmıştır. Sorun burada bitmemektedir, çünkü her iki ülke de İran'ın nükleer silahlara sahip olmasından ve nükleer başlıklı füzeler üretmesinden endişelidirler. İran, nükleer teknoloji konusunda RF ile işbirliği yapmaktadır.

İsrail'in askeri gizli haberalma örgütü başkanı olan Amos Gilag, Ağustos 1999'da yaptığı bir açıklamada, İsrail için en büyük tehlikenin ne Filistin devletinin kurulmasından ne de Suriye'nin ani bir saldırısından değil, İran ve Irak'ın atom silahlarına sahip olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.²⁷ İsrail, bu tehlikeye karşı, ABD ile işbirliği içinde “erken uyarı sistemi”nin kurulmasına yönelmiştir. Aynı yazıda belirtildiğine göre, İsrail 1999 sonlarında ilk denemelerin başarıyla sonuçlanmasının ardından füze erken uyarı sistemine sahip olan ilk Ortadoğu ülkesi olmuştur. Türkiye de bu sisteme taliptir, ABD olabildiğince fazla Arap ülkesinin aynı sistemden edinmesi için çaba göstermektedir.

ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığı süreklilik kazanmıştır. Kuveyt'te önemli yığınak yapılmış, Bahreyn limanlarını kullanabilmek için bu ülkeyle uzun süreli anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca

25. Burak Ülman, Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük', “*En Uzun On Yıl*”, s.124.

26. H. Kramer, “A Changing Turkey”, s.142.

27. Aktaran Geoffrey Aronson, Auf dem Weg zu einem bewaffneten Frieden, Le Monde Diplomatique, Haziran 2000, s.3.

Körfez girişindeki Umman da ABD ile işbirliği içindedir. Bunlara Suudi Arabistan ve Körfez Emirliklerini de eklemek gerekir. İsrail ve Türkiye de bölgedeki diğer müttefiklerdir. Büyük askeri gücünün yanı sıra önemli müttefikleriyle de bölgede oldukça güçlü bir konuma sahip olan ABD'nin İran'la neden bu kadar uğraştığı sorulabilir. Soruna Ortadoğu çerçevesi içinde cevap arandığında şu söylenebilir:

“Ortadoğu, ABD politikasında ilginç bir muhalefet yoğunlaşması sergilemektedir: Irak, savaştan dolayı zorlanmasına rağmen, hâlâ direnebilmekte; Suriye, İsrail-Arap barışı için oynadığı ve terörist ögeler üzerindeki denetiminden de kaynaklanan rolü ile, gücünün ve etkinliğinin üstünde bir pazarlık kapasitesi taşımaktadır. İran ise, görece ılımlı Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesine rağmen, İslam devriminden beri ABD'yi rahatsız eden bir bölge gücüdür. Başka hiçbir bölgede, ABD buradaki kadar karşısını bir arada politik hesaplarına katmak zorunda değildir.”²⁸

İran, yukarıda sayılanlara ek olarak iki yönden daha Türkiye için tehlikelidir:

Birincisi; Türkiye'nin Kuzey Irak'a askeri müdahalelerini sürekli olarak protesto eden İran, Türkiye'nin bu alanda güçlenmesinden kaygılı duymaktadır. İran'ın Türkiye'ye karşı destekleyebileceği en önemli güç, dinci örgütlerden sonra PKK'dır. Türkiye de son yıllarda İran'ı bu örgütü desteklemekle suçlamaktadır. Türkiye, bu arada, yıllarca PKK'ya karşı mücadelede desteklediği İran'la yakın bağlantısı olan Türkiye Hizbullahı'nı büyük oranda tasfiye etmiş, İBDA-C'ye önemli darbe indirmiş, yasal-daki dinci örgütlerin güç kaynaklarını da kısıtlamıştır. İran, sonuçları sonunda kendisine de dokunacağından herhangi bir Kürt örgütünün fazla güçlenmesini istemez. Suriye'nin devre dışı kaldığı, dinci örgütlerin geriletildiği bir ortamda, gücü eskisine göre zayıflamış da olsa PKK, İran için Türkiye'ye karşı desteklenebilecek önemli bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

İkincisi; SSCB'nin dağılması Türkiye'nin yanı sıra İran'a da yeni bir stratejik önem kazandırmıştır. Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynaklarının denize ulaştırılması, oradan da Japonya'ya ve Batı ülkelerine ihraç edilmesi için en uygun yol

28. Burcu Bostancıoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s.423, İmge Kitabevi, 1999.

İran bağlantısıdır. Bu nedenle Türkiye, İran'ın gittikçe güçlenen bir bölge devleti olmasını istemediği gibi, bu ülkede ABD çıkarlarıyla uyumlu bir rejimin işbaşına gelmesini de istemez. Böyle bir durumda Türkiye doğuyla batı arasındaki enerji koridoru olmak özelliğini kaybedeceği gibi, Bakü-Ceyhan boru hattı da unutulacaktır.

Türkiye, ABD ve İsrail ile beraber İran'a karşı hareket edecek olmakla birlikte, bir noktadan ileri gitmeyecek ve bu ülkedeki rejimin bazı değişikliklerle işbaşında kalmasını tercih edecektir.

Kürtler

Bu bölümün amacı, Kürtlerin -özelde PKK'nın- tarihini incelemek değil, bu örgütün 1990'lı yıllarda Türkiye'nin değişiminde nasıl bir etkinliği olduğunu belirlemeye çalışmaktır. Öncelikle ucuz bir "açıklama" yöntemini devre dışı bırakmak gerekir. Konuya "PKK'nın Türkiye'nin güçlenmesini istemeyen çeşitli ülkeler tarafından kullanılması", kısaca "maşa anlayışı" temelinde yaklaşıldığında, tarihe ve geleceğe yönelik olarak azçok tutarlı bir açıklama yapmak olanaksız olur. Uluslararası politika, basite indirgenerek çok yönlü bir kullanma ve kullanılma ilişkisi olarak da açıklanabilir. Bu anlamda bütün devletlerin ve belirli bir güce sahip devlet dışı örgütlerin tümünün kökü şu veya oranda dışardadır. SSCB ile yakın ilişkilere sahip Filistin örgütlerinin ya da RF'na karşı savaşta Türkiye'den yardım alan Çeçenlerin bu anlamda "köklerinin dışarda" olduğundan söz etmek mümkündür. Bu, hiçbir şeyi açıklamayan bir belirlemedir.

Ortadoğu gibi "herkesin elinin herkesin cebinde" olduğu bir bölgede, öncelikle Türkiye, Irak ve İran'ı, daha az oranda Suriye'yi ilgilendiren büyük bir soruna, Kürtlerle ilgili soruna, bölge içi ve dışından birçok devletin karışması ve gelişmeleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışması doğaldır. Benzer bir olgu yıllardan beri KDP ve KYB için de sözkonusudur. İran ve Irak bazen bu iki örgütü birbirlerine karşı kullanmışlar, bazen de birleşerek onlara saldırmışlardır. Bu bakımdan, Türkiye'ye komşu ülkelerin -hattâ daha uzak olanların bile- PKK ile ilgilenmeleri doğaldır.

Kürt sorunu uluslararası bir sorundur, ancak Kürtler uzun süre uluslararası büyük bir örgüte sahip olmamışlardır. KDP ve KYB esas olarak Irak'la İran arasında oynamışlar, bazen başka devletleri de devreye sokmuşlardır. PKK örneğinde ise oldukça geniş bir coğrafya söz konusudur: Türkiye, Kuzey Irak, 1999'dan başlayarak önemi azalmış olmakla birlikte Suriye, ayrıca Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri. Bunlara İran, RF ve Yunanistan da eklenmelidir. Denilebilir ki, PKK, Türkiye'nin önemli bir iç sorunu olmasının yanı sıra, dış politikanın da hemen her alanında karşısına çıkan bir olgudur. Bu nedenle PKK'yı KDP ve KYB gibi, bu örgütler için geçerli olan kıstaslar çerçevesinde değerlendirmemek gerekir. Kuzey Irak'taki gelişmelerle ilgili yapılan bir saptamada şöyle denilmektedir:

"Böyle bir gelişmenin arkasındaki başka bir etmen de, Türkiye'de gücü giderek azalan PKK'nın, Kuzey Irak'ta tam tersine giderek güçlenmesidir. Bu durum, Türkiye ile yapılan sınır ticaretinden daha fazla pay kapmaktan başka birşey düşünmeyen aşiret reislerinin ideolojisizliğine karşın, PKK'nın Kürt ulusçuluğunu toplumsal devrimcilikle harmanlama çabasının başarısı olarak görülebilir."²⁹

PKK, Türkiye'nin modernleşme tarihinin de bir ürünüdür.

Körfez Savaşı ve SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan büyük olanaklarla başı dönen, ne yapacağını şaşırarak inanılmaz boyutlardaki düşlere dalan Türkiye, kısa sürede, emperyal amaçlar gütmenin, mevcut devlet ve herşeyden önce kafa yapısıyla mümkün olmadığını görmeye başladı.

Azerbaycan'a gönderdiği on bin adet daktilo makinesini bir yıldan uzun bir zamanda yerine ulaştırabilen³⁰, uluslararası planda parasız ve deneyimsiz Kürt diplomasisi karşısında aciz durumlara düşen bir hariciyeye sahip olan, "ırkdaşlar"ımızın bulunduğu ülkelere açılmayı öncelikle oraları yağmalamak olarak anlayan bir zihniyetin egemen olduğu ülkenin "emperyal komedi" bile oynayamayacağı, azçok düşünebilen herkes tarafından görülmeye başladı.

29. M. Gönlübol-H. Bingün, *1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası, "Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995"*, s.663.

30. a.g.e., s.653.

Türkiye'nin en güvendiği kurumu olan TSK da, sürekli başka türlü gösterilmeye çalışılmasına karşın ciddi eksiklere sahipti; Körfez Savaşı'nın yanı sıra PKK da bunların görülmesinde önemli bir faktör oldu. TSK'nın çok yönlü savaş tecrübesi kazanmasında (bu sadece askeri anlamda bir tecrübe değildir; içerde basın, halkla ve partilerle ilişkiler, farklı örgütlerin birbirlerine karşı kullanılması, ekonomik olanakların savaşa göre düzenlenmesi gibi olgularla, dışarda yoğun bir uluslararası politika tecrübesi kazanılmasını, kısaca topyekün savaş anlayışını içerir) PKK'nın belirleyici rolü vardır. PKK, Türkiye Cumhuriyeti devleti ve TSK tarafından eksikliği bilinen ve kazanılmasına çalışılan özelliklerin gerçekleştirilmesinde önemli bir itici güç olmuştur. Bu nedenle, "savaş Türkiye'ye büyük bir can kaybına ve masrafa neden oldu" değerlendirmesi tek yönlüdür. Türkiye'nin etkisi gittikçe yayılan bir askeri güç olarak ortaya çıkmasında, PKK'nın önemli payı vardır. PKK bambaşka amaçlar için mücadele ederken, Türkiye'nin -kapasitesinin sınırları oranında- döneme uygun özellikler kazanmasını ciddi biçimde hızlandırmıştır. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren zaman, Türkiye'nin lehine çalışmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, yine de, dış politikada PKK'yı dikkate alarak hareket etmek durumundadır. Bunun bir örneğini Çeçenistan savaşında görmek mümkündür. 1995 yılındaki savaşta RF'una karşı Çeçenlere destek veren Türkiye, 1999'daki savaşta, Rusya ordusunun sivillere de yönelen ağır saldırılarına karşın sesini çıkaramamıştır. Neden açıktır: Türkiye'nin Çeçenleri desteklemesi durumunda RF de aynı şeyi PKK için yapacaktır.

Ortadoğu'da, görülebilir bir gelecekte, Kürt sorununun az çok kalıcı denilebilecek bir çözüme ulaşması mümkün gözükmemektedir. Böyle bir çözüm Ortadoğu'da sınırların yeniden belirlenmesini gerektirir; bu ise, dünya ölçeğinde bir çalkantı ve değişimi zorunlu kılar.

PKK, Türkiye'nin yanı sıra Kuzey Irak'ta da tutunabildiği oranda, Türkiye de dahil olmak üzere tüm bölge ve bazı bölge dışı ülkelerin ilgi odaklarından birisi olmaya devam edecektir.

VII. Sonuç

1990'lı yıllarda Türkiye'nin dış politikası giderek çok yönlüleşti; Ortadoğu, Balkanlar, Orta Asya, Kafkaslar ve Batı Avrupa'ya yönelik politik çabalar, azçok uyumlu bir bütünlük içinde yürütülmeye çalışıldı. Geçtiğimiz on yıl boyunca Azerbaycan, Çeçenistan, Bosna-Hersek, Yunanistan ve Avrupa Birliği ile ilgili gelişmeler sık sık ön plana çıksa da, Türkiye'nin en fazla uğraştığı alan Ortadoğu oldu.

Türkiye, Arap ülkeleriyle ilişkisini değiştirerek araya ciddi bir mesafe koydu. "Karşılıklı çıkar ve anlayışa dayalı ikili ilişkiler" görünürde sürüyor, ama Türkiye, İsrail'le yaptığı ittifak, ardından Suriye'yi açıkça tehdit etmesiyle Arap ülkelerinden belirgin biçimde uzaklaştı. Bu tutumun oluşmasında Körfez Savaşı'nın aynı zamanda Araplar arası savaş olması, İsrail-Filistin barışı konusunda önemli gelişmeler sağlanmasının yanında, "Arap ülkeleriyle şimdiye kadar iyi geçinmeye çalıştık da ne oldu?" sorusunun da payı vardır. Türkiye, Arap ülkelerinin büyük bölümüyle ilişkisinin hiçbir zaman gerçekten iyi olmayacağını anlamış gözükmektedir. Bu konuda, Ortadoğu'nun dengesiz yapısına, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden beri süregelen tarihsel sorunlar da eklenmektedir. Türkiye, Arap milliyetçiliğinin doğuşunun Osmanlı içindeki egemen etnik grup olan Türklere karşı gerçekleşmesi, 1920'li yıllardan başlayarak Türkiye'nin gelişme yolunun bölge ülkelerinden ciddi biçimde farklılaşması, Osmanlı'dan kalan sınır sorunları nedenleriyle, bazen bölgeye yabancı bir ülke konumuna bile düşebilmiştir. 1990'lı yıllar, Türkiye'nin bölgeye aktif bir unsur olarak ve bazı ülkelerle arasındaki çelişkileri keskinleştirmekten de çekinmeyerek döndüğü yıllardır.

Ortadoğu, Türkiye'de yaşanan önemli değişimlerin önde gelen belirleyicisidir. Bunların başında, TSK'nin rolünün artması ve dış politikada da önde gelen bir rol oynamaya başlaması gelir. MGK'nde simgelenen TSK, geçtiğimiz on yılda ülkeselleşmeden bölgeselleşmeye geçmiştir. Burada önemli olan bir başka nokta; bu değişimin, SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni dünya koşullarında, özellikle ABD tarafından gerekli görülen "yeni askerlik" anlayışıyla uyum içinde olmasıdır.

“Bu gelişmelerin ortak sonuçları, sadece ülkelerin stratejik konumlarında dış ilişkilerinde köklü değişimlerle sınırlı kalmamakta, ayrıca askerlik mesleğinin yeniden tanımlanması, orduların yeniden yapılanması gibi eksenlerde de izlenmektedir. Morris Janowitz, askerlik mesleğinin savaşçı unsurlarının yerine, yöneticilik, teknisyenlik, politik sorunlara duyarlılık gibi özelliklerin geldiğini, dolayısıyla, orduların toplumsal siyasal konumunu geleneksel askerlik mesleğinin kavramlarıyla açıklamanın güçleştiğine işaret etmektedir. John Chipman, orduların yeni stratejik ortamda, ‘iki, üç hattâ, dört şapka giymesi gereğine’ işaret ederek, askeri birliklerin farklı operasyon türlerini birlikte yürütebilecek eşanlı müdahale yeteneği kazanmasını temel bir gereksinim olarak tanımlamaktadır. Bu durumun, askeri bürokrasinin, uluslararası ilişkiler alanında, muharip aktör olmak dışında, başka yeni kimliklerle öne çıkması sonucuna da yol açacağı açıktır.”³¹

TSK, “yeni silahlı kuvvetler”in gereklerine dünyada en iyi uyum sağlayanlardan birisi olsa gerektir; çünkü cumhuriyetin kuruluşundan beri toplumsal yapıdaki rolü klasik bir ordu ölçeğinde olmamış, sürekli birden fazla şapka giymiştir. 1990’lı yıllarda bölücülük ve islami radikalizm olarak adlandırılan iç tehlikeyle, Ortadoğu kaynaklı dış tehlikenin birleşmesi, “iç düşmandış düşman” ayrımının silikleşmesi, TSK’nin içerde giydiği şapkalarla yenilerinin eklenmesini getirmiştir. Bunlar arasında en önemlisi, dış politikada etkinliktir.

Bir örnek Kuzey Irak’la ilgilidir. TBMM, Körfez Savaşı’nın başlamasının ardından Bakanlar Kurulu’na TSK’nin yabancı ülkelere gönderilmesi yetkisini vermiştir. “Bundan sonra, Bakanlar Kurulu, ilgili kararın uygulanmasının ‘zamanı ve gereğini tayin yetkisini’ Genelkurmay Başkanlığı’na devretmiştir. Körfez bunalımının üzerinden beş yılı aşkın bir süre geçmesine karşın, bu yetki devri geçerliliğini sürdürmüştür.”³²

Kuzey Irak’a yönelik büyük operasyonlar bu “yetki devri” çerçevesinde, gerçekte ise TBMM ve Bakanlar Kurulu’nun devre dışı bırakılarak yürütülmektedir.

31. G. Özcan, Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı, “*En Uzun On Yıl*”, s.16.

32. G. Özcan, Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi, “*En Uzun On Yıl*”, s.68.

Benzer bir durum Türkiye'nin yakın tarihindeki en önemli olaylardan birisi olan İsrail'le ittifak için de sözkonusudur. Yüksek düzeyde bir askeri yetkili, Erbakan'ın başbakanlığının son günlerinde şunları söylemiştir: "Başbakan bugüne kadar ne zaman İsrail'le ilişkilerde karar verici rol oynamıştır?"³³

Sonuçta, onca "demokratikleşme" söylemine karşın, TSK, 1990'lı yıllar boyunca iç politikanın yanısıra dış politikada da belirleyici konuma gelmiştir. Bu süreçte asıl belirleyici bölge Ortadoğu'dur ve özneler arasında da PKK'nın ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Bu bölümün sonunda şu söylenebilir: Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca Ortadoğu'daki politikası, Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği politikalarla belirli farklılıkların yanısıra önemli benzerlikler de taşımaktadır. Ortadoğu, bir alan olarak iki türlü tanımlanabilir: İlki, bilinen tanımdır. İkincisi ise, "Yakındoğu" ya da "Geniş Ortadoğu" olarak tanımlanır ve klasik Ortadoğu bölgesinin yanısıra Balkanların, Orta Asya'nın ve Kafkasların da bir bölümünü içerir. Bu tanım özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra geçerlilik kazanmıştır. Klasik Ortadoğu bölgesindeki devletlerin yukarda sayılan bölgelerdeki ülkelerle önemli bağlantıları vardır. Yunanistan-Suriye, RF-İran, Türkmenistan-İran, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri örnek olarak gösterilebilir. Dar anlamda Ortadoğu'daki gelişmeleri anlayabilmek, konunun sözkonusu geniş bir bölge çerçevesinde ele alınmasıyla mümkündür.

Bu durumda, ABD'nin İran'a karşı tutumunun "yersiz bir telaş"tan öteye anlam taşıdığı görülür. Ortadoğu, ABD'nin RF'nu çevirme anlayışında önemli yeri olan bir bölgedir. RF, eski SSCB sınırları içindeki bölgelerde belirli oranda toparlanmasının ardından, özellikle iki alanda etkin olmaya çalışacaktır: Ortadoğu ve Balkanlar. Yugoslavya'nın NATO saldırısıyla iyice güçten düşürülmesinin ardından RF'nun bu alandaki olanakları ciddi biçimde kısıtlanmıştır, ama Ortadoğu için benzer bir durum sözkonusu değildir. RF için Irak -bölgedeki tecrit konumu nedeniyle- ilk aşamada yakın ilişki kurulacak ülkeler arasında olmayabilir, ama Suriye ve İran için benzer bir belirleme yapılamaz. Özellikle İran; nükleer teknoloji geliştirme çabaları, orta menzilli füzeleri, büyük askeri gücü, petrol kaynakları, İsrail ve

33. Aktaran H. Kramer, "A Changing Turkey", s. 274.

ABD'ye açıkça karşı olması ve RF'yla yakın ilişkisi nedeniyle ciddi bir tehlikedir.

Burada, İran-Almanya ilişkisinin de, ABD için kısa dönemde olmasa bile tehlikeli bir gelişme olduğunu belirtmek gerekir. İran'da reformcuların seçimleri kazanmasının ardından Almanya Dışişleri Bakanı Fischer bu ülkeyi ziyaret etmiş, bir süre sonra da İran Devlet Başkanı Hatemi Almanya'ya gelmiştir. Almanya yıllardan beri Ortadoğu'ya girmek istemektedir ve ABD ile yoğun çelişkileri olan İran bu nedenle kaçırılmaz bir ilişki fırsatıdır.

ABD, İsrail ve Türkiye ile birlikte davranarak, İran'ın zayıflatılmasını hedeflemektedir. Türkiye'de gittikçe artan İran karşıtı söylemin temelinde “radikal dincilik” tehlikesi değil, bu amaç için yönelinecek faaliyetlere uygun zemin hazırlama çabası yatmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BALKANLAR

Amacımız, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin konumunun değişimini incelemek olduğu için, önemli birer sorun olan, ama yıllardan beri neredeyse değişmeden süren Yunanistan ve Kıbrıs konularını burada ele almayacağız. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler geçtiğimiz yıldan başlayarak düzelmekle birlikte, bu özde değil, görünürde bir değişmedir. İki ülke arasındaki Kıbrıs, Ege Denizi'ndeki kıta sahanlığı, adaların silahlandırılması, Batı Trakya'daki Türk azınlık, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Rumların durumu, Yunanistan'ın AB ile ilişkilerde Türkiye'yi sürekli engellemeye çalışması gibi sorunlar olduğu gibi durmaktadır. Bu nedenle, herhangi bir konudaki ters bir gelişmenin ilişkileri en az eskisi kadar kötü yapacağı beklenmektedir. Türkiye'nin Balkanlar'daki konumunu ve bu alana yönelik politikasını; Yunanistan'la ilişkilerin açıklanmasını içeren birçok kaynağa atıfta bulunmadan, iki ülke arasındaki sorunların küçük değişikliklerle sürdüğünü veri kabul ederek incelemeye çalışacağız. İki ülkenin Balkanlar'daki rekabeti de konularımız içinde yer alacak.

I. ABD'nin Amaçları

ABD'nin Balkanlar'daki başlıca amacı; RF'nun bu alanda etkinlik kurmasını önlemek, büyük ve RF ile iyi ilişkileri olan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin parçalanmasını ve güçten düşmesini sağlamak, bunlar gerçekleşirken de AB'nin özellikle de Almanya'nın bu alandaki egemenliğini engellemektir. Al-

manya da YFC'nin parçalanmasından yanaydı ve Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından bu ülkedeki iç çelişkilerin keskinleşmesini destekledi, ayrıca YFC'nin parçalanmasından doğan cumhuriyetlerden Slovenya ve Hırvatistan'ı ilk tanıyan ülke oldu. Almanya, böylece, "arka bahçesi" saydığı Orta Avrupa'dan güneye doğru da sarkmış oldu.

NATO'nun çoğunlukla Sırlardan oluşan yeni Yugoslavya'ya saldırısı ve sonrasındaki güçler mevzilenmesi aydınlatıcıdır. RF Sırlardan yanaydı, Yunanistan da Makedonya ile sorunları olduğu için aynı saftaydı. ABD ve AB -aralarındaki çelişkilere karşın- Yeni Dünya Düzeni'ne karşı meydan okuyan tavırlara giren Sırp yönetiminin zayıflatılması konusunda görüş birliği halindeydiler. Almanya, bu amaçla, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez ordusunun, sınırları dışındaki bir harekâta katılmasına karar verdi.

ABD, Soğuk Savaş'ın hemen ardından büyük oranda tutulmuş bu bölgede kendisine müttefikler bulmak zorundaydı. Bunlar Arnavutluk ve Bosna-Hersek oldu.

ABD Dışişleri Bakanı Baker'in 1991'de Arnavutluk'u ziyaretinin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişti ve Arnavutluk ABD'den silah alan ilk eski sosyalist ülke oldu.

"Doksan boyunca ABD ile Arnavutluk arasındaki bu stratejik işbirliğinin tüm hızıyla devam ettiği görülmektedir. Haziran 1992'de Sali Berisha Washington'u ziyaret eden ilk Arnavutluk Başbakanı olmuştur. Aynı yıl ABD, bu ülkeye 70 milyon Dolarlık insani ve teknik yardım yapma kararı almıştır. İki ülke Ekim 1993'te askeri işbirliği anlaşması imzalamış, Temmuz 1994'te bu kez ABD Savunma Bakanı William Perry bu ülkeye ziyarette bulunarak Arnavutluk'a daha fazla silah yardımı konusunda söz vermiştir. Bu geliştirilen işbirliği çerçevesinde ABD, Arnavutluk'un kuzeyine Bosna ve Sırbistan'daki askeri birliklerin hareketlerini izleyebilmek için iki gözetleme uçağı yerleştirmiştir."¹

Arnavutluk, ABD açısından ekonomik değil stratejik önem taşımaktadır. Arnavutluk için ABD'nin Balkanlar'daki stratejik ortağı denilebilir. ABD, böylece, Almanya ve İtalya'nın Arnavutluk

1. İlhan Uzel, Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar, "*En Uzun On Yıl*", s. 404.

üzerinde etkinlik kurmasını engellediği gibi, bu ülke aracılığıyla Kosova Arnavutlarını da yanına çekmiştir. (NATO'nun YFC'ne saldırısının ardından ABD, Kosova'da büyük bir üs kuracaktı.)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesine, bu alandan Türkiye'ye büyük göç dalgaları eşlik etmiştir. Çok sayıda Türk ve/veya Müslüman Türkiye'ye gelmiştir. Bugün Türkiye'nin nüfusunun iki milyonu kadarı Boşnak, dört milyon kadarı Arnavut kökenlidir.² Türkiye'nin 1990 sonrası Balkanlar'daki en yoğun ilgi alanları -nüfus akrabalığına da uygun olarak- Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova'dur. Türkiye'nin özellikle ilgili olduğu alanlarla ABD'ninkilerin çakışması, Balkanlar'da ABD ile Türkiye'nin yoğun işbirliğinin önemli nedenleri arasında yer alır.

II. Nüfus Dağılımı

Türkiye'nin ABD ile işbirliğini incelemeden önce, Balkanlar'da Türk ve/veya Müslüman nüfusun nasıl dağıldığına eğilmekte yarar var. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye dışında Türk kökenli ve/veya Müslüman olmak kendi başına fazla bir anlam taşımaz. Tarihsel ve kültürel yakınlık ancak başka faktörlerle birleşirse önem kazanır. Bir bölgedeki Türk kökenli ve/veya Müslüman kökenli bir azınlık yaşadığı ülkenin devletinden çekiniyorsa, çevre devletler tarafından tehdit ediliyorsa, bu insanlar Türkiye'nin ve tercihan ABD olmak üzere Batılı güçlü ülkelerin girmek istedikleri bir bölgede yaşıyorlar ve bu giriş için de olanak sağlıyorsa; bu durumda “dindaş” ya da “ırkdaş” olmak önem kazanır.

Balkanlar'da Türk ve/veya Müslüman nüfus konusunda farklı kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Toplu değerlendirme yapan bir kaynakta şu sayılar vardır³:

<u>Ülke</u>	<u>Nüfusu</u>	<u>Müslümanlar</u>	<u>Türkler</u>
Yunanistan	10.200.000	220.000	150.000

2. Şule Kut, Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993, “*Türk Dış Politikasının Analizi*”, s. 342, Der Yayınları, ikinci baskı, 1998.

3. Muzaffer Baca, Türkiye'nin Güvenlik Çemberi / Dış Türkler, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 341.

Bulgaristan	8.948.649	2.000.000	1.650.000
Makedonya	2.300.000	950.000	150.000
Yugoslavya	10.407.000	2.055.000	220.000
Bosna	4.364.574	1.905.829	
Hırvatistan	4.784.265	363.000	
Romanya	22.760.449	220.000	220.000
Arnavutluk	3.300.000	3.117.000	
Toplam	63.317.937	10.823.829	2.290.000

Yazar “The Europe Year Book, Cilt I-II, Europa Publications 1993”ü kaynak olarak göstermiş. Bu rakamlara göre, Balkanlar’da yaşayan yaklaşık her altı kişiden birisi Müslüman, Türklerin sayısı ise iki milyondan fazla. Diğer kaynaklarda ise farklı rakamlar görüyoruz. Örneğin, Baskın Oran, Batı Trakya’daki Türk azınlığın sayısını 110 bin olarak vermektedir.⁴ Listede bütün Yunanistan için 150 bin rakamı verilmiştir. Biraz zorlamayla yine de uyum sağlanabilir. Ne var ki, oldukça aykırı örnekler de vardır:

Yukarıdaki listenin yer aldığı yapıttaki üç ayrı yazıda farklı rakamlara rastlanmaktadır. İlk yazıda⁵ Romanya’da yaşayan Türk azınlığın sayısı 70 bin olarak verilmekte; ikinci yazıda ise⁶, Bulgaristan’daki Müslümanların sayısı üç milyon Türklerinki ise iki milyon olarak saptanmakta; üçüncü yazıda ise, Makedonya İstatistik Kurumu’na dayanılarak 1994 yılında bu ülkedeki Türklerin sayısı 81.615 olarak verilmekte, bu rakamın yanlış olduğu belirtildikten sonra, “Türk Demokratik Partisi’nin yaptığı araştırmalara göre Makedonya’da 170.000’in üzerinde Türk yaşadığı bilinmektedir.”⁷ denilmektedir.

Yukarıdaki örnek aynı kitapta yer alan yazarların bile farklı rakamlar verdiklerini göstermektedir. Kitap değişince farklılık büyüyor. Bir başka kaynakta, Bulgaristan’daki Türk kökenli azınlığın sayısı yaklaşık bir milyon olarak verilmektedir.⁸

4. Baskın Oran, Türk Dış Politikası ve Batı Trakya, Strateji, 95/4, s. 103.

5. Tahsin Cemil, Romen-Türk Dostluğunun Tarihi Temelleri, “Yeni Türkiye”, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 305.

6. Omer Turan, Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu, a.g.y., s. 297.

7. Erdoğan Saraç, Makedonya, a.g.y., s. 287.

8. İ. Uzgel, Doksanlarda Türkiye İçin Rekabet ve İşbirliği Alanı Olarak Balkanlar, “En Uzun On Yıl”, s. 407.

Rakamlar arasındaki farklılıklara karşın yukarıdaki tablo, Balkanlar'daki Türk ve/veya Müslüman nüfusun dağılımı hakkında -ihtiyatla yaklaşılması gereken- bir fikir vermektedir.

Burada sağ görüşlü yazar ve araştırmacıların ortak bir yanılgısını belirtmekte yarar var: Türk kökenli olmakla, Türkçü politikaları savunmak, bu politikalardan etkilenmek birbirinden oldukça ayrı şeylerdir. Örneğin, Makedonya'nın nüfusu 1994 yılında iki milyondan biraz fazladır. Bu ülkedeki Türk Demokrat Partisi'nin iddiasına göre, Türkler nüfusun yüzde 8.2'sini oluşturmaktadır. Aynı parti 120 milletvekilli Makedonya Parlamentosu'nda tek temsilciye sahiptir. Almanya'da benzer anlayışla kurulan ve "Türk Partisi" olarak da bilinen Almanya Demokrat Partisi ise bu kadarına bile ulaşamamıştır.

Bir ülkede Türklerin varlığıyla, orada Türkiye Cumhuriyeti devletinin politikalarının etkinliği arasında, doğrudan bir ilişki olmasa da, şu veya bu oranda paralellik bulunduğu söylenebilir. Türk azınlığın bulunduğu yerlerde, Türk devletinin açık veya -MİT aracılığıyla- gizli faaliyetinin azçok kolayca örgütlenebileceği düşünülebilir. (Hatırlanacağı gibi, sorumluluk düzeyi konusunda farklı açıklamalar yapılan bir PKK üyesi, Ukranya ile Romanya arasında küçük bir ülke olan Moldavya'dan kaçırılarak Türkiye'ye getirilmiştir. Bir kaynağa göre⁹, bu ülkenin nüfusunun yüzde 4'ü Gagavuz Türklerinden oluşmaktadır.)

Balkanlar'daki Müslümanlar için ise, durum biraz değişiktir. Türkiye'nin, bu kesim içinde daha etkili olabilmesi için, Müslümanlıkla Türklük arasında yoğun bağ kurması zorunlu görünmektedir. Müslümanlık, bu bölgede, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir mirası olarak, kendini uzaktaki "merkezle" ilişkilendirmenin, Türklük dahil olmak üzere ayrı bir kimliğe sahip olmanın aracıdır. Örneğin Bosnalılar Türk değildir; ama savaş durumunda Türkiye'nin dışında yoğun olarak göç edebilecekleri başka bir ülke de yoktur. Türkiye'nin Balkanlar'da daha etkili olabilmesi için, Müslümanlıkla ilgili örgütlenmelere yönelmesi gerekli görünmektedir.

Temmuz 2000'de Saraybosna'da toplanan "Dördüncü Avras-9. Türk Ocakları 1996 Yıllığı, s. 119.

ya Din Şûrası” böyle bir çabanın sonucudur. Bu toplantıya Türkiye’nin yanı sıra RF’nun, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin, bütün Balkan ülkelerinin ve KKTC’nin dini yetkilileri veya müftüleri katılmış, ama Arap ülkelerinden hiçbir dini yetkili katılmamıştır. Şûra sonunda alınan kararların önemli iki özelliğinden bir tanesi, İslam’ı İran, Suudi Arabistan ve hattâ diğer Arap ülkelerinden farklı bir tarzda yorumlamak ise, diğeri de örgütlenme gibi konularda Türkiye’nin merkez ülke olarak öne çıkmasıydı.¹⁰ Sonuçları zamanla görülecek olmakla birlikte, bu toplantı Türkiye’nin Arap ülkelerinin dışında ve esas olarak Türk kökenli -ya da Türklere yakınlığı olan- halklara dayanarak farklı bir İslam örgütlenmesi yaratması çabasının göstergesidir.

Batı Trakya Türkleri için yapılmış olan bir belirleme, genelde Balkanlar’daki bütün Türkler ve -bir oranda- Müslümanlar için geçerlidir.

“(Türkiye) son yıllara dek olaya Kemalizm’in mekanik bir yorumunun gözlüğüyle baktığı için, çoğunluğun yabancı (Hristiyan) olduğu bir ülkede bu azınlık için İslam’ın, Türk ulusal kimliğini oluşturan ve koruyan başlıca öge olduğunu görememiş, bu açıdan hatalar yapmıştır.”¹¹

Görünen odur ki, Türkiye İslamda ayrı bir örgütlenme -gide-rek merkez- yaratabildiği oranda; Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar’daki etkinliğini genişletme olanakları artacaktır.

III. ABD İle Yakın İşbirliği

Türkiye’nin 1990’lı yıllarda Balkanlar’daki konumunu en iyi anlatabilecek belirleme budur. Türkiye’nin bu yakın işbirliği Balkanlar’a özgü değildir; ama Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya ile karşılaştırıldığında en az tepkiyle karşılaşarak hayata geçirilebildiği alan burasıdır.

Ortadoğu’da Türkiye’nin üç komşusu -Suriye, Irak, İran- ciddi sorunları vardır, İsrail’le yaptığı ittifak -Ürdün dışında- bütün

10. İslam’a Türk Damgası, Hürriyet, 5.7.2000, Avrupa baskısı, s. 5.

11. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası ve Batı Trakya*, “*Türk Dış Politikasının Analizi*”, s. 307, aynı yazı Strateji, 95/4’te de yayınlanmıştır.

Arap ülkelerince tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye, Ortadoğu’da yalnızdır; güçlü tarihsel temelleri olan bu yalnızlık İsrail’le ilişkilerin sıkılaştırmasından sonra daha da artmıştır.

Orta Asya ve Kafkaslar’da Türkiye -haklı olarak- ciddi biçimde çekindiği RF ile karşı karşıyadır. Ne kadar güçlü olursa olsun ABD desteğinin de sınırı vardır; işin ilginç yanı ABD’nin bu sınırı Türkiye’den daha iyi görmesidir.

Balkanlar’da ise Türkiye’nin Yunanistan ve yeni YFC gibi karşıtlarının yanısıra Arnavutluk ve Bosna-Hersek gibi yandaşları da vardır. Bunlara ek olarak Kosova ile bir oranda Makedonya ve Moldavya da sayılabilir. Türkiye, Bulgaristan’la ilişkilerini oldukça düzeltmiştir, Romanya ile zaten sorun yaşanmamaktadır.

Balkanlar yakın tarihte hiçbir zaman iç birliğini sağlayamamış, Doğu ve Batı’nın güçlü devletleri arasında sürekli etki alanı mücadelesine sahne olmuştur. “Siyaset boşluk tanımaz” denir; bu belirlemenin doğruluğunun en açık görülebileceği bölgelerden birisi de Balkanlar’dır. RF’nun bu alana sokulmaması Batı ve Orta Avrupa’nın güvenliği açısından birinci derecede önemlidir. Soğuk Savaş sonrasında ABD önderliğindeki iki büyük savaştan bir tanesinin Balkanlar’da gerçekleşmesi bu nedenledir.

Balkanlar’da -Ortadoğu’dan farklı olarak- ABD’nin bölgedeki varlığına -YFC dışında- karşı çıkan yoktur. Bu bölgede bir büyük güç -Rusya- olmayacaksa, ABD olacaktır. Eski sosyalist ülkelerden Bulgaristan ve Romanya bile AB ve NATO üyesi olmak istemektedirler. ABD ve Almanya Balkanlar’da çıkar çatışması içinde birlikte hareket etmektedirler. ABD’nin Balkanlar’daki varlığını sürekli kılması sadece Türkiye’nin rolüne bağlanamaz. ABD; Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova’yla Türkiye olmasaydı da ilişki kurardı. Türkiye’nin bu bölgelerle tarihsel nedenlerden kaynaklanan ve nüfus akrabalığıyla da güçlenen ilişkileri ABD’ye kolaylık sağlamıştır. ABD ile işbirliği Türkiye’nin de işini önemli oranda kolaylaştırmaktadır. Türkiye’nin NATO operasyonlarına katılması ve bölgede sürekli birlik bulundurmasına yönelik -özellikle Yunanistan tarafından yapılan- itirazlar, ABD ile açık işbirliği nedeniyle etkili olamamaktadır.

Balkanlar’da ABD ile Almanya arasındaki rekabette Türkiye ABD’nin yanındadır.

Bu alanın yakınındaki önemli bir ülke olan Ukranya üzerinde de durmak gerekiyor.

Ukranya Balkan ülkesi sayılmasa da, Karadeniz’de kıyısı, Slovakya, Romanya ve Polonya ile sınırları olan büyük bir ülke olması nedeniyle -başka alanlar için olduğu kadar- bölge için de önem taşımaktadır. ABD, NATO ve AB için Ukranya’nın tarafsız bir ülke olarak kalması, en azından RF’una fazla yaklaşmaması, bugünün koşullarında ulaşılabilecek en ileri hedeftir. Aksi durumda, RF, Ukranya aracılığıyla Orta Avrupa ve Balkanlar’ın yanına kadar gelmiş olacaktır.

Türkiye’nin Ukranya’ya bağlı olan Kırım’da yaşayan, Kırım Tatarlarıyla ilgili sorunları vardır. İkinci Dünya Savaşı’nda nazilerin SSCB’ye saldırmasının ardından, Kırım Tatarları -işgalcilerle işbirliği yapacakları düşünülerek- Orta Asya’ya sürülmüştür. Savaştan sonra bunların yaklaşık yarısı -250 bin kadar- geri dönmüştür. Kırım’da şu anda Ruslar nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Türkiye’deki sağ yayın organlarında Kırım Tatarlarıyla ilgili konulara eskiden beri yer verilir. Ne var ki, her ne kadar SSCB’nin dağılmasının ardından Kırım Ukranya’ya bağlanmış ise de, eleştirilerin hedefi bu ülke değil, RF’dur. Kırım’daki Rusların Ukranya’dan ayrılıp RF’na bağlanmak istemeleri bu hedefe bir oranda haklılık kazandırıyorsa da, Ukranya’ya doğrudan bir eleştiri yöneltilmemektedir.¹² Ukranya’ya bağlı özerk bir cumhuriyet olan Kırım’da, Tatarlar nüfus içindeki oranlarına uygun sayıda milletvekiliyle temsil ediliyorlar. Kırım Tatarları Ukranya yönetimini RF’na karşı müttefik olarak görmektedir; bu çıkar ortaklığının Ukranya tarafından da benimsendiğini gösteren belirtiler vardır.¹³

Bu, Batı’nın Ukranya’yı hiçbir biçimde sıkıştırmamak ve ola bildiğince desteklemek yönelimiyle paralel bir tutumdur ve Kırım Tatarlarıyla Türkiye’nin, ABD başta olmak üzere Batı ile çıkarlarının paralelliğinin başka bir örneğini göstermektedir.

12. Mustafa A. Kırmoğlu (Cemiloğlu), Rusya’nın Faşizm Siyaseti, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 27-28.

13. Hakan Kırımlı, Kırım’da Son Siyasi Durum ve Kırım Tatarları, a.g.y., s. 364-374.

IV. Savaş Hazırlıkları

Balkanlar, tıpkı Ortadoğu gibi savaş tehlikesinin sürekli olduğu bir bölgedir. Üç orta Avrupa ülkesi -Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya- NATO'ya katılmaları nedeniyle ittifakın standartlarına uygun olarak bütün silahlarını değiştirmektedirler. Bu silahlanma RF'na yöneliktir.

Güney Avrupa'nın bir bölümüyle Balkanlar'da ise kendisini tehdit altında hissetmeyen yoktur. Bu bölgede sınırlar -Ortadoğu'da olduğu gibi- cetvelle çizilmiş gibi tümüyle yapay olarak belirlenmemiştir, ama birbiriyle sınır sorunu olmayan ülke yok gibidir. Hemen her ülkenin sınırları içinde başka ülke kökenli halklar da yaşamaktadır. Örneğin Makedonya gibi yaklaşık iki milyon nüfuslu ülkede bile, Makedonların yanı sıra Arnavutlar, Türkler, Çingeneler, Ulahlar ve Sırlar bulunmaktadır. (1994 sayımına göre ülkede hiç Sırp kalmamıştır!)¹⁴ Bu durum çeşitli ülkelerin "resmi ideoloji"sine de yansıması; "bütün Sırları -ya da Türkleri, Yunanlıları, Arnavutları vd.- bir bayrak altında toplamak" anlayışından hareketle ülke sınırlarının genişletilmesi, böylece "büyük" Sırbistan, Türkiye, Yunanistan, ya da Arnavutluk'a ulaşılması hedeflenmiş ve bu amaç milliyetçiliklerin körüklenmesinde başlıca motif olarak kullanılmıştır. Bu bölgede herkes birbirinden kuşku duymaktadır; bu nedenle bir ülkenin silahlanması, zincirleme etkiyle bölgesel silahlanmaya yol açmaktadır.

Yıllardan beri gerginliğin en yüksek olduğu bölge YFC ve çevresindeki ülkelerden oluşmakla birlikte, başka ülkeler arasındaki çelişkilerin keskinleşmesi her zaman mümkündür.

Türkiye, NATO'nun bölgedeki askeri operasyonlarına savaş uçakları ve kara birlikleriyle katılmaya her zaman istekli olmuştur. Türkiye'nin -Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olarak- bölgeye askerleriyle gelmesi, özellikle Yunanistan ve YFC'nin itirazlarıyla karşılaşmış, bu arada daha önemli bir olgu gözlerden kaçmıştır: Türkiye -ABD'nin desteğiyle- Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Arnavutluk ordularını eğitmektedir.

"Bu işbirliği programı çerçevesinde ABD daha çok silah yar-

14. Erdoğan Saraç, Makedonya, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 287.

dımı sağlarken, Türkiye bunun eğitim kısmını üstlenmiştir. 20 Mayıs 1996'dan itibaren Ankara, Etimesgut'ta sürdürülen ve 1998 yılının ortası itibariyle sekizinci dönemin gerçekleştirildiği bu programda her bir dönemde 150-200 kişi eğitim görmektedir. Bunlar bazı dönemlerde Boşnak, bazı dönemlerdeyse Hırvat subayları olmaktadır.”¹⁵

Aynı yazar, Türkiye'nin Bosna'ya hafif ve -Malezya ile birlikte- ağır silahlar gönderdiği konusunda Yunanlı yazarların iddialarından da söz etmektedir.

Bir başka kaynak ise, Bosna'nın eski Ankara Büyükelçisi Hajrudin Somun'un verdiği bilgiye dayanarak, her üç ayda yaklaşık 300 Bosnalı askerin eğitim için Türkiye'ye geldiğini belirtmektedir.¹⁶

Benzer bir durum Arnavutluk için söz konusudur. Arnavutluk'un ABD ile ilişkilerinin gelişmesiyle, Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesi arasında dikkat çekici bir paralellik vardır.¹⁷ Arnavutluk, ABD için olduğu gibi Türkiye için de Balkanlar'daki kilit ülke durumundadır.

Türkiye'de dönemin Genelkurmay başkanı Doğan Güreş, 1991 ve 1993 yıllarında iki kez Arnavutluk'u ziyaret etmiştir. 29 Temmuz 1992'de iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır.

“Türkiye yine askeri bağlantıları çerçevesinde Arnavut subayları Türkiye'de eğitmektedir. Bunun yanında bazı Türk subayları eğitim konusunda Arnavutluk'ta görev almaktadır. Ayrıca, bir Arnavut komando tugayı Türkiye'de eğitilmiş ve Arnavutluk'a gönderilmiştir. Ağustos 1992'de, yani askeri anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, Fevzi Çakmak Destroyeri Arnavutluk'un Draç limanını ziyaret etmiş ve bu gelişme Arnavutluk'ta Türkiye'nin bu ülkenin güvenliğine verdiği önemi gösteren simgesel bir olay olarak sevinçle karşılanmıştır. Bunu,

15. İ. Uzgel, Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar, “*En Uzun On Yıl*”, s. 402.

16. H. Kramer, “A Changing Turkey”, s. 152.

17. Mishia Glenny, Heading of War in the Southern Balkans, Foreign Affairs, C. 74, No. 3, s.105 veya bkz. İ. Uzgel, “*En Uzun On Yıl*”, s. 405.

askeri işbirliği çerçevesinde iki ülke arasında yapılan deniz tatbikatları izlemiştir.”¹⁸

“Türkiye’nin Arnavutluk’la geliştirdiği askeri ilişkiler NATO ve dolayısıyla ABD’den de teşvik ve destek bulmuş görünüyor. Bu konuda, Şubat 1992’de Tiran’ı ziyaret eden askeri heyetin başkanı General Erol Tutalı, NATO’nun Türkiye’yi Arnavutluk’a yardım için teşvik ettiğini söylemiştir.”¹⁹

Askeri eğitimin neden bu kadar önemli olduğu sorulabilir. Uzağa gitmek gerekmez; ABD’nin Türk ordusu üzerindeki sürekli ve yoğun etkisinin oluşması ve sürdürülmesinde eğitim programlarının, seçilmiş subayların ABD’ye giderek kurslara katılmalarının önemli yeri vardır. Genç bir devletin ordusunun oluşumunda ya da Arnavutluk gibi önemli bir rejim değişikliği geçirmiş ülkelerdeki ordularda dış eğitimin yeri daha da önemlidir. Bu eğitime katılan subayların orduda hızla yükselmesi ve gelecekte komuta kademesinin önemli yerlerine gelmesi beklenmelidir. Türkiye, bu insanları eğitim verip göndermekle yetinmiyor olsa gerektir. Yetenekli kişileri seçmek, ileride sivrilmesi olası kişilerle iyi ilişkiler kurmak, gelineen ülkeyle ilgili birçok konuda -yüzyüze ilişki dışında kolayca öğrenilemeyecek kadar detaylı- bilgi sahibi olmak, eğitime katılanlarla ilişkiyi daha sonra da sürdürmek; bunların tümü askeri eğitim kapsamında düşünülmeli gereken faaliyetlerdir. Bu anlamda, askeri eğitimi teknik işbirliğinin dar sınırları çerçevesinde görmek yanıltıcıdır.

V. Türkiye - Yunanistan Rekabeti

1990’lı yıllarda Balkanlar’daki Türkiye-Yunanistan rekabeti, bu alandaki en güçlü iki ülkenin etkinlik mücadelesi, ilkinin askeri etkinliğiyle ikincisinin ekonomik etkinliğinin çatışması olarak görülebilir.

Türkiye için Balkanlar ekonomik yönden önemli bir bölge değildir. Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ticareti de büyük rakamlara ulaşan bir özellik taşımamaktadır.

18. İ. Uzgel, “*En Uzun On Yıl*”, s. 406.

19. a.g.e., s. 407.

“(…) Balkanlar’a yönelik Türk sermaye hareketlerinin, herhangi bir devlet desteğinden yoksun küçük ve orta ölçekli girişimcilerin bireysel inisiyatifleriyle gerçekleşmiş olması da Türk sermayesinin bölgesel düzeyini belirleyen önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu çerçevede, bölgede Türk sermayesi için Bulgaristan’dan çok Romanya’nın 23 milyonluk pazarıyla daha öncelikli durumda olduğu ve bu ilişkinin Romanya ile serbest ticaret antlaşmasının imzalanmasına dek ilerlediği dikkati çekmektedir.”²⁰

Türkiye, Balkanlar’ın 1990’lı yıllardaki en gergin bölgesinde askeri varlığını azçok sürekli duruma getirmiştir denilebilir. Türkiye’nin bu bölgede -ikili iyi ilişkiler kurma çabası da eklenecek olursa- yapabileceği başka şey de yoktur. Bölge ülkelerinin ihtiyaç duyduğu büyük yatırımlar için gerekli sermaye Türkiye’de bulunmamaktadır. (Tersi durumda, Türkiye, öncelikle Kafkasya ve Orta Asya’da yatırımlara yönelmeyi tercih ederdi.)

Türkiye, askeri ilişkileri ve bu yoldan kurduğu politik etkinliklerle Balkanlar’da Yunanistan’ı kuşatmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Amavutluk’la geliştirilen ilişkiler özellikle önemlidir. Bu ülkedeki Yunan azınlık nedeniyle Amavutluk’la Yunanistan arasında yıllardan beri sorunlar vardır. (Amavutluk bu azınlığın sayısını 60 bin olarak verirken, Yunanistan 300-400 bin olduğunu savunmaktadır. Görüldüğü gibi, “dış Türkler”in sayısının abartılması Türklere özgü değildir, aynı özellik “dış Yunanlılar” için de söz konusudur.)

Türkiye’nin Bulgaristan ve Romanya ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmasının bir nedeni de, bu ülkelerin Yunanistan’la yakınlaşmasını engellemektir. Üç ülkenin aralarında birlik oluşturması Türkiye’nin Balkanlar’da önemli oranda tecrit edilmesi demektir.

Türkiye, Yunanistan’la sorunları olan (Yunanistan bir süre bu ülkeyi resmi olarak tanımayı kabul etmemiştir) Makedonya’yla da iyi ilişkiler geliştirmeye önem vermiştir.

Ne var ki, niyetler kapasitelerle sınırlıdır. Balkan ülkelerine yatırım konusunda Türkiye, Yunanistan’ın oldukça gerisinde

20. Nurcan Özgür, 1989 *Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri*, “Türk Dış Politikasının Analizi”, s. 384-385.

kalmaktadır. Yunanistan, ayrıca AB üyesi olmanın avantajını da kullanarak, bölge ülkelerine Birlik'e üye olabilmeleri için destek sözü vermektedir. (Aynı sözü Türkiye de veriyor, ama Birlik üyesi olmadığı için etkili olmuyor).

"Yunanistan, Makedonya'daki en büyük yabancı yatırıma sahip ülke konumuna gelmiştir. Zaten, Makedonya için Yunanistan gerek sınır komşusu olması ve Selanik limanını elinde bulundurması, gerekse AB üyesi olması nedeniyle ekonomik ve stratejik açıdan, Türkiye'ye göre daha fazla önem taşıyan bir ülkedir."²¹

Yunanistan, 1996'dan başlayarak Arnavutluk'la ilişkilerini geliştirmiş ve bu ülkedeki Yunan yatırımlarının sayı ve miktarında büyük artış görülmüştür. Yunanistan, Arnavutluk'ta 1997 yılında ortaya çıkan karışıklıklarda aktif bir tutum almış ve -Türkiye gibi- ülkeye gönderilen Birleşmiş Milletler gücüne katkıda bulunmuştur.²²

1990'lı yılların ikinci yarısında Yunanistan, Balkanlar'da Türkiye karşısında kaybettiği pozisyonunu -bir oranda- kazanmaya yönelmiştir. "Bir oranda" diyoruz, çünkü Yunanistan'ın Türkiye'yi eski, neredeyse bölgeden dışlanmış konumuna itmesi mümkün değildir.

Olası ve önemli bir gelişme RF'yla Yunanistan'ın yakınlaşması sonucu ortaya çıkabilir. İki ülke arasında, kuzeyden güneye döşenecek boru hatlarıyla, RF'ndan gelen petrol ve doğal gazın bir Yunanistan limanına ulaştırılması projesi vardır. Bu projenin ne oranda hayata geçeceği belirsizdir; ama gerçekleşmesi durumunda akaryakıt taşımacılığında Boğazlar'ın devreden çıkması ve Balkanlar'ın yeni bir enerji koridoru olarak daha fazla önem kazanması, buna bağlı olarak da Yunanistan'ın bölgede daha öne çıkması söz konusu olabilecektir.

VI. Sonuç

Balkanlar da Ortadoğu gibi dengesiz bir yapıya sahip olmakla birlikte, NATO'nun Yugoslavya saldırısının ardından bölgede

21. İ. Uzel, Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar, "*En Uzun On Yıl*", s. 421.

22. a.g.e., s. 422.

kurulan ve öncelikle ABD daha sonra Almanya'nın hegemonyasına dayanan güçler dengesi -en azından bir dönem için- kalıcı gibi görünmektedir. Ortadoğu'daki İran benzeri bir devlet Balkanlar'da yoktur. YFC önemli oranda zayıflatılmış ve kuşatılmış durumdadır. RF'nun bölgede güçlü bir ittifak oluşturma şansı şimdilik yoktur.

Almanya, Ortadoğu'ya girebilmek için ABD açısından zayıf noktalar ararken, aynı davranışı Balkanlar'da göstermesi mümkün değildir. Balkanlar'ın iç çatışmaya sürüklenmesi ve RF'nun bu alana girmesinin etkileri Orta Avrupa'ya -Almanya'nın arka bahçesine- yayılma potansiyeline sahiptir, bu da Almanya'nın hiç işine gelmez.

Yunanistan gerek NATO gerekse de Avrupa Birliği üyesi olduğundan, RF ile yakınlaşmasını Türkiye'ye karşı konumunu güçlendirmenin sınırlı çerçevesinden öteye taşıyamaz.

Türkiye, Balkanlar'da -Ortadoğu'da olduğu kadar- merkezi konuma sahip bir ülke değildir.

Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki amacı, bu alanda olabildiğince kalıcılışmaya çalışmak ve kendisini Balkanlar'ın bir köşesindeki herhangi bir ülke olmaktan çıkarıp, varlığı mutlaka dikkate alınması gereken bir ülke konumuna yükseltmekti. Türkiye bu yönde önemli adımlar atmış olmakla birlikte, etkisini güçlendirmeyi sürdürmek durumundadır.

Türkiye, Balkanlar'da, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da ABD ile birlikte hareket edecek olmakla birlikte, bu alanın önemli bir başka gücü olan AB ile de ilişkilerini geliştirmek durumundadır. Balkanlar'da olası yeni bir çatışma durumunda, NATO'nun yanısıra -belki ondan da önce- AB'nin silahlı gücü olan "Batı Avrupa Birliği" (BAB) müdahale edecektir. Balkanlar'daki konumu öncelikle askeri ilişkileri temelinde yükselen Türkiye'nin AB'ne, en azından BAB'ne girmesi gereklidir.

Türkiye'nin BAB'nin karar mekanizmasında yer almak konusundaki ısrarının bir nedeni de, Balkanlar'da gelecekteki konumuyla ilgilidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM: ORTA AŞYA VE KAFKASYA

I. Tarihten Gelen

Orta Asya ve Kafkasya, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde adı konulamayan özel bir yere sahiptir. Türkiye yönetimleri bir yandan SSCB'nin gücü nedeniyle bu bölgeyle açıkça ilgilenememişler, diğer yandan ise cumhuriyet tarihi boyunca daima iktidarda olmuş Türk sağının çeşitli versiyonları bu bölgeye olan sempati-lerini -bazen yoğun biçimde- ifade etmişlerdir. Bu bölgeye yönelik ilgi, 1990'lı yılların başlarına kadar esas olarak MHP ve bu partiyle ilişkili ya da buradan türeyen kuruluşların tekelinde gibi görünmüş; gerçekte ise yönetimler tarafından -dönemine göre- az veya çok oranda desteklenmiştir. Eskiden nispeten az kişi tarafından tanınan Şeyh Şamil'in popülerleşmesi, Orta Asya Türklerini biraraya getirmeye çalışmış Enver Paşa'nın itibarının geri verilmesi, eskiden Attila İlhan'dan başkasının sözünü etmediği Sultan Galiyev'in biraz tanınması ve görüşleri üzerinde tartışmaların yapılması, yine önceleri küçük bir zümre dışında kimsenin izlemediği bölgeyle ilgili dergilerin çoğalması; bölgeye yönelik, tarihten gelen ama tarih bilincinden yoksun ilginin 1990 sonrasında hızla gelişmesinin sayılabilecek birkaç ilginç görünümüdür.

Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik ilgi, en ileri temsilcilerinde; eskinin Turancı yazarlarında, dünün ve bugünün MHP'lilerinde bile tarih bilincinden yoksundur. Gerçeklerin yerine efsaneler, Moskof ardından sosyalizm düşmanlığı ve Rus işgaline kadar bölgenin neredeyse pürüzsüz tarihi konulmuştur. Türkiye

Cumhuriyeti yetkililerinin, 1991’de SSCB’nin dağılmasının ardından, bölgeye yönelik pek az şey bildiklerinin ortaya çıkması, yılların gerçeklerle ilgisi bulunmayan bu sözde tarih anlayışının doğrudan sonucudur.

Osmanlı İmparatorluğu 1590’da Kafkasya’yı topraklarına kattı, ama Orta Asya’yla ilgilenmedi. İmparatorluk önce Balkanlar’da kurulmuş ve asıl genişleme motifi de Batı’ya yönelik olmuştu. İran’la savaş, Mısır’ın ve “kutsal topraklar”ın fethedilmesi sonucu İmparatorluk doğu ve güneyde de genişlemiş, ama Orta Asya ile ilgilenmemişti.

“Yüzyıllar boyunca, Asya steplerinin orta ve batı bölgelerinde İslam başat dindi ve Türkçe konuşan halklar egemendi. Ama, Osmanlılar ve Safeviler bu uygun durumdan yararlanamadılar ve step üstünlüğünü Ruslara terketmek zorunda kaldılar. Bu, modern çağın başlarında Müslüman İmparatorluklarının en büyük jeopolitik başarısızlığıdır.”¹

Çarlık Rusya’sının Kafkasya ve Orta Asya’yı fethi oldukça yavaş gerçekleşmiş ve üç yüz yıl sürmüş ve ancak 19. yüzyılda tamamlanabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun bu süre içinde Balkanlar ve Mısır dışındaki bölgelerle, hele de Orta Asya ile ilgilendiği söylenemez.

“Çarlık yönetimlerinin Kafkasya ve Orta Asya’ya genişlemesi yaklaşık üç yüz yıllık bir dönemde gerçekleşti, fakat yakın dönemdeki sonu, şok edecek kadar ani oldu. Osmanlı İmparatorluğu canlılığını kaybetmeye başlayınca Rus İmparatorluğu güneye, Hazar Denizi kıyıları boyunca İran’a inmeye başladı. O, Astrahan Hanlığı’nı 1556’da ele geçirdi ve 1607’de İran’a ulaştı. Kırım’ı 1774-1874 arasında fethetti, sonra 1801’de Gürcistan krallığını ele geçirip 1900’lerin ikinci yarısında Kafkasya dağları tepesindeki kabileleri dize getirdi (Çeçenler eşsiz bir dayanıklılıkla direndi), Ermenistan’ı da 1878’de ele geçirdi.

Orta Asya’nın fethi rakip bir imparatorluğu yenmekten çok, özünde soyutlanmış ve yarı kabilesel, yalnız kısmi ve yalıtılmış direnç gösterebilen feodal hanlık ve emirliklerin boyunduruk al-

1. William McNeil, “The Rise of The West, A History of the Human Community”den aktaran Oral Sander, Bölgesel İşbirliği, Avrupa ve Türkiye, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s.217.

tına alınmasıydı. Özbekistan ve Kazakistan 1801-1881 yılları arasındaki bir dizi askeri seferin sonucunda ele geçirilirken. Türkmenistan 1873-1876 arasındaki seferlerde çökertilip Rusya'yla birleştirildi. Ne var ki 1850'ye kadar Orta Asya'nın büyük bölümünün fethi esasta tamamlanmış olsa da dönemsel yerel direniş patlamaları Sovyet dönemine kadar devam etti.”²

Orta Asya, Çarlık Rusya'sı işgali öncesinde bütünsel bir yapıya sahip değildi; sürekli sürtüşme içinde olan hanlık ve emirliklerden oluşuyordu. Bu alandaki Türk kökenliler -gösterilmeye çalışıldığıının aksine- önceden de birlikte değildiler.

Osmanlı'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ilgisi, Balkanlar'da toprak kayıplarıyla birlikte birçok halkın imparatorluktan kopmasının ardından ortaya çıkmıştır. “Osmanlı vatandaşlığı”nın bir işe yaramadığı görülünce, hiç olmazsa Müslüman halkları bir arada tutabilmek için “Pan İslamizm” savunulmuş, bunun da kısa sürede çökmesinin ardından “Pan Türkizm”in dışında savunulabilecek “emperyal görüş” kalmamıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde yükselen Türk milliyetçiliğiyle birlikte, yakın bölgelerde başka Türklerin de olduğunun farkına varılır, ancak İmparatorluk, başka konularda olduğu gibi bu konuda da geç kalmıştı. Varlığının bilincine yeni ulaşılanlar Çarlık Rusyası işgali altındaydı ve hızla çöküşe giden Osmanlı onları “kurtarabilecek” durumda da değildi.

Orta Asya'daki yapıdan hareketle şu da söylenebilir: Osmanlı Türkleri bu alana ulaşabilselerdi bile, din ve dildeki yakınlığın benimsenmeleri için yeterli olacağı oldukça kuşkuludur. Bu dönemde Orta Asya'da Türklük bilinci yok denilebilecek düzeydedir.

Rusya'nın yayılmacılığını simgeleyen Panislavizm hakkında bir “Türkçü” şöyle soruyor?

“Tarihimiz ve bulunduğumuz coğrafya ile fevkalade yakın münasebetleri olan Panislavizm ‘İslav Birliği’ akımı nasıl olmuş da, Moskova etrafındaki dağınık, heyecansız insanları toplamış ve onların siyasî, edebî, ilmî büyük heyecanları aramaya ve büyük aksiyonlara götürmüştür?”³

2. Z. Brzezinski, “*Büyük Satranç Tahtası*”, s.127-128.

3. Ağâh Oktay Güner, Rusya'nın Panislavizm İdeolojisi ve Türk Dünyası, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s.157.

Çarlık Rusyası'nın kapitalist gelişme ve modernleşmede Osmanlı İmparatorluğu'na göre ilerde olması, Rus milliyetçiliğinin de -oldukça geç uluslaşan Anadolu Türklerine göre- daha erken ortaya çıkmasını getirmiştir. Ek olarak, Çarlık'ın, Osmanlı'ya göre, Batı'nın etkisinde görece daha az kaldığı da söylenebilir. "Ülkücü kafa"nın bu yanıtı anlaması zordur, ama 1995 yılında bu soruyu sorabilmek bile kendileri için gelişme sayılır.

Türkiye'nin -Azerbaycan dışında- Kafkasya ve Orta Asya ile tarihten gelen önemli bir ilişkisi olmamıştır. Dolayısıyla, SSCB'nin yıkılmasının ardından "soydaş"larla uzun zamandır kesilmiş ilişkilerin yeniden kurulması gibi bir durum söz konusu değildir.

Eksik bırakmamak için belirtelim: Tarihte, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde, Özbeklerle "yoğun" denilebilecek bir ilişki olmuştur; ama nasıl? Semerkand doğumlu olan Timur, ordusuyla Anadolu'ya gelmiş, dönemin Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'i 1402 yılında Ankara Savaşı'nda yenmiş, eski beylikleri yeniden kurarak İmparatorluğun geçici olarak dağılmasına neden olan "Fetret Devri"nin başlatıcısı olmuştur. Türkçü tarihçiler, Osmanlı'ya birkaç on yıl kaybettiren Timur'u bu nedenle iyi duygularla anmazlar.

Türklerin tarihi aynı zamanda Türkler arasındaki savaşların da tarihidir. Türklerin tarihinde "bütün Türkler hep bir ordu" denilebilecek bir dönem yoktur.

Türkiye ile Orta Asya cumhuriyetleri arasında 1991 yılı sonrasındaki ilişkileri anlayabilmek için, aşırı abartma ve hurafelerden uzak bir tarih bilgisine sahip olmak önemlidir.

II. ABD ve Türkiye

Kafkasya ve Orta Asya'nın 1990'lı yıllardaki tarihi, Türkiye ve RF'nun etkinliğinin karşılıklı iniş ve çıkışının tarihi olarak da açıklanabilir. Bölgenin aktörü de İran olmakla birlikte, bu ülke RF ile çelişkiye girmekten kaçınarak, geri planda kalmayı tercih etmiştir. ABD, bölge dışı bir güç olmasına karşın, bu alanda önemli bir aktördür; 1990'lı yıllarda birkaç yönlü oynayarak aktörler arasında denge kurmaya çalışmıştır. Bu çok yönlü denge

politikasının içeriği; Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'da etkisini artırması için teşvik edilmesi, İran'ın olabildiğince dışlanması, RF'nun sürekli kollanarak köşeye sıkıştırılmaması olarak belirlenebilir. ABD, İran'a karşı görece rahatken, Türkiye ve RF'na yönelik politikaları arasında -kendi çıkarları temelinde- bir denge kurması kolay olmamıştır.

Türkiye'nin ABD politikasını anlamakta ciddi olarak zorlandığı söylenebilir. Türkiye, bir dönem, en yetkili ağızlardan; ABD'nin RF'na fazla güvendiğini, gerçekte ise bu ülkenin Çarlık'ın yayılmacı anlayışından uzaklaşmadığını açıklamıştır. Kurbağanın gökyüzünü kuyunun ağzı kadar sandığı gibi, Türkiye de dünyayı kendisi ve müttefiklerinden ibaret sanmakta; SSCB dağıldığına, ABD'nin desteği de alındığına göre sorun çıkmaması gerektiğini düşünmekteydi. Oysa ki, asıl sorun, gerilemenin son aşamasında ortaya çıkıyordu.

RF, Orta Avrupa ve Orta Doğu'dan görece sorunsuz olarak çekilmişti. Kafkasya ve Orta Asya, bu ülke için gerileyebileceği son bölgelerdi; ardından RF'nun parçalanması gelecekti. Böyle bir gelişme ABD açısından iyi olurdu; ne var ki, bu ülke -ne kadar zayıflamış olsa da- halen büyük ve nükleer silahlara da sahip bir gücü ve her büyük güce karşı mücadelede olduğu gibi köşeye sıkıştırılmaması, nefes alabileceği bir alana sahip olması gerekiyordu.

1990'lı yılların başlarında ABD'nin RF'nu "politik partner" olarak görmesi, hızla zayıflayan bu ülkeyi sakinleştirme çabası olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı Türkleri, yüzyıldan kısa bir sürede, üç kıtaya yayılmış bir imparatorluktan Türkiye Cumhuriyeti adını alan küçük bir alana sıkışmanın şokunu yaşamışlardı. SSCB'nin belkemiğini oluşturan Ruslar için bu şok daha büyüktü. On yıldan kısa sürede dünya çapında seçenek oluşturabilecek kadar güçlü bir ülke ve ağırlıkla onun çevresinde oluşmuş bir sistemden; sürekli zayıflayan, ne yapacağını bilemeyen, ekonomik durumu da oldukça kötü bir ülke durumuna gelmişlerdi. RF dış politikada o kadar kötü bir durumdaydı ki, ABD'nin politik jestleri gerçek durumun üzerini örtmüyordu. Ekonomik olarak başarısız, sık sık devlet memurlarına bile maaş ödeyemez duruma düşen hükümetler ve Devlet Başkanı Yeltsin'in içinde bulun-

dukaları durumu daha da kötüleştirmek; komünistlerin ya da Jirinski benzeri milliyetçilerin yönetime gelmesi gibi, ABD açısından oldukça tehlikeli gelişmelere yol açabilirdi. ABD için Yeltsin'den başka seçenek yoktu. ABD, bu nedenle, RF'nu olabildiğince geriletmeye çalışırken, gerilenecek alan daraldıkça daha büyük bir ihtiyatla hareket etmeye yöneldi.

Türkiye, resmi söylemde tersi ifade edilse bile, Kafkaslar ve Orta Asya'da ABD ile RF arasındaki gerginliğin yükselmesini, ABD'nin bu bölgeye daha fazla ilgi göstermesini sürekli istedi. Türkiye için, yeterli ABD desteğine sahip olmadan RF'yla karşı karşıya gelmek düşünülemezdi. Bu ülke, ne kadar zayıflamış olsa da, Türkiye için halen bir devdi. Türkiye'nin 1990'lı yılların başındaki aşırı ataklığı, bölgede ilişkilerin karmakarışık olduğu kısa bir döneme özgüdür. Türkiye, bu dönemde, ABD'nin desteğine fazla güvenmiş, RF'nun gücünü ise yanlış hesaplamıştır. Aslında hesap yapıldığını söylemek bile zordur; Türkiye, "büyük tarihsel fırsat" olarak değerlendirdiği boşluğa balıklama atlayacak ve hemen ardından alanın hiç de boş olmadığını görecekler.

1990'lı yılların başlarında Türkiye ve ABD, rakibi önce yanlış belirlediler. Orta Asya cumhuriyetlerinin hangi yönde ilerleyeceklerinin belli olmamasından hareketle, İran'ın hepsi de Müslüman olan bu ülkelere örnek olabileceği ve böylece etki alanını geniş bir coğrafyaya yayabileceği düşünüldü. Türkiye, ABD tarafından, "izlenmesi gereken seçenek" olarak öne çıkmaya teşvik edildi. 1992 yılı başlarında Orta Asya ülkelerindeki başkentleri ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı James Baker, yeni cumhuriyetlerin politik ve ekonomik gelişmelerinde Türkiye modelini benimsemelerini istemişti.⁴ Ne var ki, kısa sürede İran'ın değil de RF'nun ABD ve Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik politikaları önündeki asıl engel olduğu ortaya çıktı. Türkiye atak politikasına destek bulamadı. Sadece ABD değil, Orta Asya'daki cumhuriyetler de RF ile ilişkilerini iyice germemek için ihtiyatlı davrandılar.

RF'nun güvenlik politikasını değiştirmesi ve eski SSCB sınırları içinde kalan bölgeyi "ulusal güvenlik sahası" olarak saptaması

4. H. Kramer, "A Changing Turkey", s. 98.

büyük oranda Kafkasya ve Orta Asya'yı etkiliyor, geriye sadece Ukranya, Baltık ülkeleri ve RF ile ilişkileri oldukça iyi olan Beyaz Rusya kalıyordu. RF'nun güvenlik sahası özel olarak Türkiye için şekillendirilmemiş olmakla birlikte, bundan doğrudan ve en fazla etkilenen ülke Türkiye olacaktı. Türkiye, RF'nun her yeni atağında bu ülkenin yayılmacı emellerinden söz edecektir. Bu konuda başlangıç ve sondan birer örnek vermekle yetinelim:

“Genelkurmay Başkanı Güreş tarafından Haziran 1994'te yapılan bir açıklamada, RF'nun ‘Çarlık duygusu ile hareket ettiğini’ ve ‘izlediği yayılmacı politikanın Türkiye için büyük bir tehdit oluşturduğunu’ belirtmiştir.”⁵

2000 yılının ortalarında ise Başbakan Yardımcılarından Devlet Bahçeli, RF'nun Türkmenistan'la yaptığı doğal gaz anlaşmasına ilişkin olarak, “bu ülkenin yayılmacı emellere sahip olduğu” yorumunu yapacaktır.

Türkiye, Kafkaslar ve Orta Asya'da kendi yayılmacılığını bir “hak” olarak görmekte, bunu “soydaşlarımızla birleşmek” temelinde gerekçelendirmekte, aynı hak ABD ve diğer Batılı müttefikler tarafından kullanıldığında buna karşı çıkmamakta, sadece RF için “yayılmacı emeller”den söz etmektedir. ABD'den beklediği desteği alamayan Türkiye, bu dış politika anlayışıyla sürekli hayal kırıklığı yaşayacaktır.

III. Azerbaycan

Türkiye'nin 1990'lı yılların başındaki atak politikasına en iyi örnek Azerbaycan'dır.

Bu ülkenin Ermenistan'la arasında Dağlık Karabağ bölgesiyle ilgili sınır sorunları SSCB döneminde de vardı. Bu sorunlar SSCB'nin dağılması ve Birlik bünyesinde yeralan ülkelerin bağımsız olmalarının ardından savaşa dönüştü. İki ülke arasındaki savaşta RF'nun başından beri yer aldığı ve Ermenistan'ı desteklediği iddia edilir; bunda önemli bir gerçek payı vardır. Azerbaycan, zengin petrol kaynakları nedeniyle önemli bir ülkedir; diğer

5. G. Özcan, Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı, “*En Uzun On Yıl*”, s. 21.

Türk cumhuriyetlerine göre coğrafi ve kültürel olarak Türkiye'ye daha yakındır; ayrıca sadece bu ülkede Türkçülük akımı ciddi bir güce sahiptir. Bu durumda, RF'nun Ermenistan'ı desteklemesi ve savaş yoluyla Azerbaycan'ın büyük bir ekonomik ve toplumsal gerilime girmesini sağlaması kendi çıkarlarına uygundur. RF, 1993 yılında yeni güvenlik anlayışını açıklamadan önce de aynı yönde oldukça aktifti. Bu anlamda, RF'nun yeni güvenlik politikasının esasen varolanı gerekçelendirdiği ve düzenli duruma getirdiği söylenebilir. RF, 1991-92 döneminde kesikli, iniş ve çıkışlı da olsa, yakın çevresine yönelik olarak daha sonra kesinleştireceği politikayı izlemişti.

Azerbaycan'ın savaşta başarılı olamaması ve toprak kaybetmesi, "atak" Türkiye'nin müdahale tehdidini gündeme getirdi. 1992'de Cumhurbaşkanı Özal, Nahçıvan'a asker gönderme tehdidinde bulundu. Bu tehdit, o dönem, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik olarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin neredeyse tüm kesimlerini saran sarhoşluğun boyutlarını açık olarak göstermektedir. Bölgede büyük bir gücün, üstelik de nükleer bir gücün olduğunu unutan Ankara, RF'nun "üçüncü tarafların müdahalesinin bir üçüncü dünya savaşına yol açabileceği" uyarısıyla kendine geldi. Bu uyarı oldukça etkili olacak ve Türkiye, Azerbaycan için savaşın en kritik döneminde insani yardım amaçlı destekten bile kaçınacaktır.

"Karabağ'daki çatışmalar sırasında Bakü, Azeri sivillerin tahliyesi için Türkiye'den helikopter istemiş, ancak Ankara helikopter göndermenin Türkiye'nin soruna doğrudan karıştığı izlenimine yol açacağı gerekçesiyle bu talebe olumsuz yanıt vermiştir."⁶

Bir kişinin, partinin ya da devletin vizyon sahibi olması ve büyük amaçlara yönelmesi; eğer bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik somut ve uygulanabilir bir plan yoksa, fazla anlam taşımaz. Gösterişli biçimde iddialarınızı sergiler, ardından da onlardan oldukça farklı şeyler yapmak zorunda kalırsınız. Türkiye; gösterişli çıkışların, gürültülü ama yeterli güce dayanmayan boş sözlerin, yapmanın değil de yapıyormuş gibi yapmanın iç politi-

6. Aktaran Serhat Güvenç, TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri, Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Bir Boyut, "*En Uzun On Yıl*", s. 159.

kada yıllardır işlevli olmasına karşın, dış politikada, özellikle de yeni bir dünya ve yeni bir alanda hiçbir geçerliliği olmadığını, sürekli tökezleyip bazen kendini gülünç durumlara düşürerek öğrenmek zorunda kalacaktır. 1990'lı yıllar, Türkiye için, büyük iddiaların altını doldurma çabasıyla geçen yıllardır. Olanakların yetmediği -ve özellikle önemli olan- durumlarda, Türkiye, iç politika yöntemlerini dışarda kullanmayı sürdürecektir. İleride ele alacağımız gibi, Özal'dan sonra bu anlayışın -daha ihtiyatlı- temsilcisi Demirel olacaktır.

RF'nin uyarısı sonucu Azerbaycan'a açık destek veremeyen Türkiye, dolaylı yolu tercih etti. Birçok MHP üyesi ve TSK'nin bazı askeri danışmanları bu ülkeye gittiler; MHP'liler Ermenistan'a karşı savaşa katılırken, danışmanlar da Azerbaycan ordusunu eğittiler. Bu destek ordunun başarısı için yeterli olmadı, ama Türkiye'nin başta ordu olmak üzere Azerbaycan'ın önemli kurumlarıyla yakın ilişki kurmasında oldukça yarar sağladı.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Elçibey'in kısa süren devlet başkanlığı sırasında özel bir dönem yaşadı. Türkiye, çeşitli iç çalkantıların ardından 1992'de yapılan seçimde yüzde 59 oy alarak cumhurbaşkanı seçilen Elçibey'in şahsında, Türk dünyasında kendisinin dışında ilk Türkçü yönetimi buldu. Elçibey'in izlediği politika, Türkçü sarhoşluğun boyutlarını göstermesi bakımından ilginçtir.

Elçibey, Azerbaycan'ın, diğer Türk cumhuriyetlerinin aksine, SSCB'nin yıkılmasının ardından RF 'nün önderliğiyle kurulan Birleşik Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmasına karşıydı. Yine Elçibey, RF ve İran'ın, Azerbaycan petrolleriyle ilgili olarak yapılacak büyük uluslararası anlaşmadan dışlanmasıyla ilgili olarak Ek olarak, İran'da yaşayan 20 milyon Azeriyle ilgili olarak aktif bir söylem benimseyecek, parçalanmış Azerbaycan'ın birleştirilmesine yönelik sözleri İran'ı fazlasıyla rahatsız edecekti.

Azerbaycan savaş halindeydi ve RF desteğindeki Ermenistan'a karşı askeri olarak başarılı olamıyordu, ekonomik durum kötüydü; bunlar yetmiyormuş gibi, iki bölgesel gücün -öncelikle RF sonra İran- dışlanmasıyla yönelik bir politika yürütülüyor ve İran'ı ciddi olarak rahatsız eden bir söylem kullanmakta sakınca görülüyordu. "Elçibey neye güveniyordu?" diye sorulabilir.

Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'nin dışında somut bir güvencesi yoktu, onun da RF karşısındaki çaresizliği ortadaydı. Elçibey, kuşkusuz, Batı'ya, özellikle ABD'ye de güveniyordu; ne var ki, bölgede önemli konularda RF'unu dışlayarak bir yere varmanın mümkün olmadığını ABD kendisinden daha iyi biliyordu. ABD'nin amacı RF'nun bölgede tekel kurmasını engellemek ve onu olabildiğince geriletmekti. RF da -mevcut koşullarda- ABD'nin bölgeden dışlanmasının mümkün olmadığını görüyor ve etkinliğini olabildiğince sınırlandırmaya çalışıyordu. Dönemin belirleyici özelliği, ABD ve RF'nun Kafkaslar'da birlikte varolma süreci içindeki etkinlik mücadelesiydi. Elçibey ise, güçler dengesi üzerinde şekillenen dönemin özelliklerine ters olarak, RF'nu dışlamak istiyordu.

Anlaşılan Elçibey de -tıpkı Türkiye'deki fikirdaşları gibi- SSCB'nin hızla yıkılması ve Türk dünyasının -beş yıl önce bile hayal edilemeyecek düzeyde- açılmasından, sonsuz gibi görünen olanaklardan sarhoş durumdaydı. 1993'te bir darbeyle cumhurbaşkanlığından uzaklaştırıldığında, güvendiği devlet, o devletin Azerbaycan'daki yandaşları -ve kendi yandaşları- etkili bir müdahalede bulunamayacaklar, ABD de önemli bir tepki göstermeyecekti.⁷

Elçibey'e karşı darbe RF yanlısı Suret Hüseyinov tarafından gerçekleştirildi. Elçibey devrildi, ama karışıklıklar sürdü; birkaç hafta sonra eski SBKP Politbüro üyesi Haydar Aliyev iktidarı ele geçirdi. Aliyev'in ilk uygulamalarından biri, RF'nun Azerbaycan petrolleriyle ilgili büyük uluslararası anlaşmadan dışlanmayacağını işaretini vermek oldu. Bir yıl sonra da anlaşma imzalandı.

"20 Eylül 1994 günü Bakü'de, British Petroleum Company (BP) önderliğindeki petrol şirketleri konsorsiyumu Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR (State Oil Company of the Azerbaijan Republic) ile 8 milyar Dolarlık üretim paylaşımı anlaşması

7. Darbeden üç yıl sonra MHP'liler Elçibey'in devrilmesinin asıl nedenini anlamış görünüyorlar. Başbakanlık Başmüşaviri olan bir yazar Azerbaycan'la ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyor: "Elçibey'in Türkiye'yi ön plana çıkaran politikası, Rusya ve İran kadar diğer bazı devletlerin de tepkisini çekerek uluslararası zeminde dengeleri aleyhe bozdu." (Acar Okan, Türk Dünyası/1996, Türk Ocakları Yıllığı/1996, s.141.) Bunu önceden görmek hiç zor değildi; ne diyelim, bu da bir ilerleme sayılır!

imzaladı. 30 yıl süreli bu anlaşma 1997'ye kadar günde 80.000 varil üretim öngörüyor ve bu üretimin sonunda günde 700.000 varile ulaşması bekleniyordu. Ayrıca anlaşma Hazar Denizi'ndeki tahmini rezervleri 3.8 milyar varil olan Azeri, Çirak ve Güneşli petrol yataklarının geliştirilmesini de öngörüyordu. Genelde 'yüzyılın kontratı' olarak bilinen bu anlaşmadaki diğer yatırımcılar şunlardı: Amerika'dan Amoco (% 17), Pennzoil (% 4.8), Unocal (% 9.5), ve Exxon (% 5); Rusya'dan Lukoil (%10); Norveç'ten Statoil (% 8.5); Japonya'dan Itochu (% 7.45); İngiltere'den Ramco (% 2); Türkiye'den TPAO (% 6.75); Suudi Arabistan'dan Delta (% 1.6); ve Azerbaycan'dan SOCAR (% 10)."⁸ Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasının ardından olağanüstü stratejik önem kazanmış küçük bir ülkeydi. Aliyev; nesnel temeli olmayan amaçlar peşinde koşmak yerine, bölgede etkin tüm güçler arasında denge kurmaya çalıştı. Aliyev RF'nun "adamı" değildi, ama RF'nun çıkarlarını sürekli gözetti. RF da, ilk aşamada, bölgeden dışlanmamayı ve nüfuzunu korumayı hedefliyor, bu arada gelecek için de yatırım yapıyordu. Bir yandan büyük uluslararası anlaşmalarda yerini almakta, diğer yandan ise "(...) Hazar Denizi devletlerinin henüz bölgenin enerji ve deniz kaynaklarını ticarete açmak konusunda hukuki bir çerçeve üzerinde anlaşmadığını söyleyerek..."⁹ yapılmış anlaşmaları geçerli saymadığının işaretini vermektedir. RF, bölge dışı güçleri, özellikle ABD'yi uzak tutmak için, Hazar Denizi'nin statüsünün kıyısı olan beş ülke - RF, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Türkmenistan- tarafından belirlenmesini savunmaktadır. Gelecekte, güçler dengesi değiştiğinde, bu işaretler RF'nun bölgeye yönelik daha ileri adımlarını gündeme getirecektir.

İşbaşına geldiğinden bu yana Aliyev Azerbaycan'ının sadece dostları vardır. En büyük dost ABD'dir, ama Aliyev RF ve Türkiye'nin yanısıra İran'la da iyi ilişkiler kurmuştur. Aliyev, SOCAR'ın petroldeki hisselerinin bir bölümünü İran'a devretmek istemiş, ancak ABD'nin karşı çıkması sonucu bu işlem gerçekleşmemiştir.

8. Süha Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, "Türkiye ve Ortadoğu-Tarih, Kimlik, Güvenlik", s. 220-1, Boyut Kitapları, 1999. (Bundan sonra "Türkiye ve Ortadoğu" olarak geçecektir.)

9. a.g.e., s. 223.

Türkiye, Elçibey'i deviren Aliyev'le dostluğu biraz zor benimsedi. 1995 yılında, Demirel Cumhurbaşkanı, Çiller Başbakan iken, Aliyev'e karşı başarısız bir darbe teşebbüsü yapıldı. Bu darbeye Türkiye'nin de karıştığını gösteren güçlü belirtiler vardır. Darbenin bastırılmasının ardından Türkiye'nin Azerbaycan büyükelçisi "istenmeyen kişi" ilan edildi ve ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Bütün başarısız darbelerde olduğu gibi, darbenin arkasındaki gerçek güçler tam olarak açığa çıkmadılar; ama, anlaşılan odur ki, Türkiye, iç politikadaki darbe deneyimini başka bir ülkede tekrarlamaya çalıştı ve biraz bile olsa başarılı olamadı.

Darbe teşebbüsünün ardından Türkiye, Aliyev'le iyi geçinmek zorunda olduğunu anladı ve öyle de yaptı.

Dışarıdan bakıldığında Azerbaycan'da -en azından 1995'ten bu yana- politik istikrarın varlığından sözedilebilir; gerçek ise oldukça farklıdır.

Azerbaycan petrol zengini bir ülke; Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi'nin (AIOC) açıklamasına göre, 1999 yılının Nisan ayında şirket Hazar Denizi'nden günde yüz bin varilden fazla petrol çıkarmış.¹⁰ Bu, uluslararası piyasada günde en az bir buçuk milyon dolar anlamına geliyor. Uzmanlar, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan bölgesinin ham petrol kapasitesini en az on milyar varil olarak tahmin ediyorlar.¹¹

Aliyev yönetimi döneminde Azerbaycan'da yıllık enflasyon oranı yüzde 5'in altına düştü; ülke, aynı zamanda bölgedeki en yüksek büyüme hızına sahip. Özellikle uluslararası petrol tekellerinin önümüzdeki yıllarda ülkeye 10-15 milyar dolarlık yatırım yapmaları bekleniyor.

Madalyonun diğer yüzü ise oldukça kötüdür: SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın geleneksel endüstrisi çöktü. İşsizlik ileri boyutlara ulaşmış durumda ve eski endüstrinin ken-

10. Jörg Eigendorf, Ferner Reichtum, Die Zeit, Nr.22, 27.5.1999, s. 33.

11. Bir başka yazar, H. Kramer ise, Hazar Denizi'ndeki petrol rezervleri hakkında yapılan tahminlerin abartılı olduğunu savunuyor. Yazara göre, 21. yüzyılda Hazar Denizi'nin dünya enerji piyasasına katkısı Kuzey Denizi'ndeki petrol yatakları kadar olacaktır. Bu katkı da önemli olmakla birlikte, bölgenin ikinci bir Kuveyt olarak değerlendirilmesi doğru değildir. "A Changing Turkey", s. 267.

dini toparlaması mümkün gözüküyor. Petrol ihracatı sonucu ülkeye akan “petrol dolarları”, Azerbaycan’ın para birimi olan Manat’ın değerinin yükselmesine neden oluyor. (1995 yılından beri Manat’ın gerçek değeri ABD Dolarına göre yüzde 50’den fazla artmıştır.)¹² Bu durumda, endüstri ve tarımın yabancı rekabete karşı şansı önemli oranda azalıyor.

Dağlık Karabağ sorunu çözülmemiş olmakla birlikte, 1994’te Ermenistan’la Azerbaycan arasında -bugüne kadar süren- ateşkes anlaşması yapıldı. Savaş nedeniyle yarım milyondan fazla insan ülkenin diğer alanlarına göç etmek zorunda kalmıştı. Bu insanlar halen Ermenistan işgali altındaki yerleşim birimlerine dönemediklerden, Azerbaycan’daki işsizlik ve sıkıntının artmasına neden oluyorlar.

Azerbaycan yönetimi, bazı bölgelerde memur maaşlarını bile düzenli ödeyememektedir.

Azerbaycan tütün endüstrisine “küçük” -35 milyon Dolar-denilebilecek bir yatırım yapan ABD’li sigara üreticisi Reynolds’un karşılaştığı sorunlar, durumu anlamak açısından aydınlatıcıdır. Bakü dışındaki fabrikanın Azerbaycan’daki ihtiyacı karşılamasının yanı sıra, bölgeye ihracat yapması da planlanmış, ancak amaçlanan üretim rakamlarının oldukça altında kalmıştır. Bunun temel nedeni, kaçak sigara ithalatıdır. Azerbaycan’da kayıt dışı ekonomi büyük boyutlardadır. Kaçak sigara ithalatçıları bürokrasinin üst kademelerindedir ve Reynolds bile onlara karşı gelememektedir. Bir belirlemeye göre, Azerbaycan’da tek mafya vardır, o da devlettir.

Azerbaycan’ın petrolden kaynaklanan zenginliği küçük bir kapitalist kesim ve bürokrasiyle sınırlıdır. Aliyev’in “başarı”sı da burada ortaya çıkmaktadır. Aliyev, dışarda olduğu gibi içerde de dengeleri iyi kollamakta, mafya-devletin bileşenleriyle -kuşkusuz kendi payını da alarak- iyi geçinmektedir. Aliyev’i iktidarda tutarak Azerbaycan’da görünürdeki politik istikrarı sağlayan da bürokrasinin özellikle üst kesimidir.

Orta Asya ve Kafkaslar’dan dünya pazarlarına petrol ve doğal gaz boru hatları konusunu ayrı bir başlık altında incelerken Azerbaycan’a yine değineceğiz.

12. J. Eigendorf, *Ferner Reichtum, Die Zeit*, Nr.22, 27.5.1999, s. 34.

IV. Gürcistan

Türkiye ile sınırı olan Güney Kafkasya'daki bu küçük ülke, SSCB'nin dağılmasının ardından farklı ittifaklara yöneldi. Kafkasya öylesine ilginç bir bölgedir ki, yüze yakın etnik grubun ve aralarında genellikle çelişki olan binlerce klanın bulunmasının yanısıra, hemen her küçük bölgenin de kendine göre stratejik bir önemi vardır. Bakü'den çıkan bir boru hattı Gürcistan'ın Supsa limanında Karadeniz'e ulaşmaktadır. İlerde yapılması planlanan Bakü-Ceyhan petrol boru hattının da, Bakü-Supsa hattından Tiflis'ten sonra ayrılan bir hat olarak inşası planlanmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara ulaşmasını sağlayan petrol boru hatlarının geçtiği -ve geçeceği- ülke:olarak büyük stratejik öneme sahiptir.

Şevardnadze'nin devlet başkanı olduğu Gürcistan, 1991 sonrasında Batı'ya -özellikle ABD'ye- yönelmeye çalıştı, bu arada Türkiye ile de yakın ilişkiler kurdu. Ne var ki, RF'ndan da uzaklaşamadı. RF, 1990'lı yılların ilk yarısında, ülkenin kuzeyinde, RF sınırında yaşayan Abhaz azınlığın Gürcistan yönetimine karşı ayaklanmasını destekledi. RF, böylece, Gürcistan'ın BDT'na katılmasını sağladığı gibi, bu ülkede asker bulundurmak ve üs kurmak hakkını da elde etti.

"(...) Haziran 1994'te BM, AGİT ve Rusya'nın bir ateşkes anlaşması kabul ettirmesinden beri Abhazya'da 1.500-2.000 arasında Rus askeri vardır."¹³ Ülkesinin NATO'ya katılmasını savunan Şevardnadze bu arada bir suikastten yaralı olarak kurtuldu.

RF, ayrıca, ülkenin güneyinde, Türkiye sınırında olan Adşarien bölgesinde askeri bir üssün yanısıra, bölgenin güçlü kişisi Aslan Abaşidze ile de iyi ilişkilere sahip. Bu kişi, 1999 yılı sonunda yapılan Gürcistan devlet başkanlığı seçimlerinde Şevardnadze'ye karşı aday gösterildi, daha sonra seçimlerin adil yapılmadığı gerekçesiyle adaylıktan çekildi.

İçinde bulunduğumuz yılın Mart ayında CIA başkanı Gürcistan'a geldi. Orada ne yaptığı bilinmiyor, ama gezme amacıyla

13. S. Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, "Türkiye ve Ortadoğu", s. 226.

gelmediği açıktır. Gürcistan hem iş ilişkileri kurmak hem de ABD'nin varlığını göstermek amacıyla birçok politikacı ve şirket yöneticisi tarafından ziyaret edilmektedir. CIA başkanından önce de Hillary Clinton'un erkek kardeşi Gürcistan fındığıyla ilgili olarak ülkeye gelmişti.¹⁴

Türkiye de Gürcistan'la hem sınırına çok yakın RF askeri üsleri hem de Bakü-Ceyhan boru hattının geçeceği ülke olarak yakından ilgilidir. Suikastin ardından Şevardnadze'nin korumalarının maaşlarının Ankara tarafından ödendiği haberi gazetelerde yer almıştı. Kafkasya'da büyük çıkarlar çatışmasında atılan her adımın arkasında kimin olduğunu tam olarak bilmek mümkün değil; sadece uygulamanın kimlerin çıkarına olduğundan hareketle sonuçlara varmak mümkün. Şevardnadze'nin devlet başkanı olarak kalması ve korunması ABD ve Türkiye'nin çıkarları açısından büyük öneme sahiptir.

Gürcistan, ABD ile RF arasında önemli bir kapışma alanıdır. ABD, ülkedeki zayıf konumunu güçlendirmeye çalışmakla birlikte, Gürcistan'ın NATO'ya girmesi -RF'nun tutumu nedeniyle- bugünün koşullarında gerçekleşemeyeceğine göre, bu ülkede RF'nun etkisi yakın gelecekte de ağır basacaktır. Bu durum, ABD ve müttefiki Türkiye'nin Gürcistan'da olabildiğince güçlenme çabasını gündemden çıkarmamaktadır.

V. Ermenistan

Ermenistan ne zengin doğal kaynaklara sahip, ne de petrol boru hatlarının geçtiği ya da geçmesinin düşünüldüğü bir ülkedir. Bu anlamda Kafkasya'daki büyük zenginlik ve bu zenginliğin uluslararası pazarlara transferinden dışlanmış durumdadır; bununla birlikte, Azerbaycan'la savaşmış ve bu ülkenin bir bölümünü işgal etmiş olması, Türkiye ve Gürcistan'la komşuluğu nedeniyle, yine de stratejik bir konuma sahiptir. ABD ve Türkiye açısından Ermenistan'ın RF ile ilişkileri vahim boyutlardadır.

Ermenistan, SSCB'nin dağılması ardından RF ile daima ya-

14. Michael Thümann, Amerika guckt in die Röhre, Die Zeit, Nr.19, 4.5.2000, s.7.

kın ilişki içinde olmuştur. Azerbaycan'la savaş ve Türkiye ile büyük tarihsel çelişkileri dikkate alındığında başka türlü davranması da mümkün değildir.

"Ermenistan, Şubat 1993'te Rus askerlerinin varlığını hukuki olarak kabul etmiş ve Türk-Ermeni sınırları da dahil olmak üzere Ermenistan'ın 'uluslararası' sınırını savunmakla görevlendirmiştir. Haziran 1994'te Ermenistan Rusya ile, Rusya'nın Erivan ve Gümrü'deki askeri üslerini resmen tanıyan bir anlaşma imzalamıştır. Mart 1995'te Ermenistan bu üsleri Rusya'ya 25 yıllığına kiralamıştır. Bu üç güney Kafkasya cumhuriyeti arasında -Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan kastediliyor y.n.- sadece Azerbaycan, Rus askeri varlığına şu andaki ateşkes sınırlarını dondurup Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azeri toprak kayıplarını - Dağlık Karabağ dışındaki büyük Azeri toprak parçaları da dahil olmak üzere- daimi hale getirebileceğini düşünerek direnmiştir. Buna rağmen, Karabağ anlaşmazlığının çözümü hakkındaki Rus barış planları Rus birliklerinin barış gücü olarak konuşlandırılmasını şart koşmaktadır."¹⁵

Azerbaycan, RF'nun Ermenistan'daki büyük askeri varlığını dengelemek için NATO ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiş, 1997'de Bakü'yü ziyaret eden ABD'nin NATO'daki temsilcisi Robert Hunter, NATO'nun Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirmek istediğini açıklamıştır.¹⁶ Bu konuda adım atılması kolay değildir, ama ilişkileri göstermek de gücü bir çeşit kullanmak olarak düşünülebileceğinden, bölge ülkeleri sık sık birbirlerine ve RF'una karşı gösterilerde bulunmaktadır.

RF-Ermenistan ilişkilerinin daha ileri boyutları da vardır. RF, bu ülkedeki askeri üslerinde modern savaş uçakları ve tankların yanı sıra yerden hava hedeflerine karşı kullanılan S-300 füzelerine de sahiptir. 1990'lı yılların ortalarında Ermenistan bütçesinin dörtte üçü RF'nun yardımından oluşuyordu.¹⁷

15. S. Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, "Türkiye ve Ortadoğu-Tarih, Kimlik, Güvenlik", s. 226.

16. Elkhani E. Nuriyev, *The Onoing Geopolitical Game in the Caucasus and the Caspian Basin: Towards War or Peace?*, <http://www.cns.missouri.edu/cres/nuriyev.htm>.

17. M. Thumann, *Das Opium der Völker*, *Die Zeit*, No.45, 4.10.1999, s.8.

RF'nun Ermenistan'da tekel oluşturabilecek durumdaki büyük gücü, ABD'nin -özellikle Türkiye aracılığıyla- bu ülkede etkinlik kazanmaya çalışmasını engellememiştir. Bu anlamda, ölümünden kısa süre önce Türkeş'in Erivan ziyaretini oldukça ilginçtir. "Ermeni dl"nn küfür olarak kullanıldığı bir ülkenin Türkülerinin başkanının, iki ülke arasında "iyi ilişkilerin gelişmesi" ve bölgede barışın sağlanması amacıyla Erivan'a gitmesi düşünülemez. Ziyaret, ABD'nin Ermenistan'da etkisini güçlendirme çabası çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Türkeş'in ziyaretini ve ABD'deki Ermeni lobisinin çabaları sonuçsuz kalmadı; Ermenistan'ın bazı yöneticileri Ankara ve Washington'la ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduklarını açıkladılar. RF, Ermenistan'la yakın ilişkisinin bozulmasına yol açabilecek gelişmeleri gündeme getirebilecek bu açıklamayı oldukça tehlikeli buldu.

Geçtiğimiz yıl Ermenistan Parlamentosu bir grup kişi tarafından basıldı; naklen yayın yapan televizyon kameralarının önünde başbakan, meclis başkanı ve altı kişi öldürüldü. Baskın, ABD Dışışleri Bakanı Yardımcısı Strobe Talbott'un Kafkasya'daki başkentleri ziyaretinden kısa süre sonra gerçekleşmişti. Önceden de belirtildiği gibi, bu tür eylemlerin arkasında kimin olduğunu tam olarak bilmek mümkün değildir; ama eylemin hangi ülkenin ıkartına olduğu ve kime nasıl bir mesaj verildiği de açıktır.

Politik dilimizde "Osmanlı'da oyun çok" sözü sık kullanılır. Aynısı, Osmanlı'nın mirasına en fazla sahip olan Türkiye için de geçerlidir. Görüldüğü kadarıyla Ruslar'da da oyun çoktur; yıllarca bir dünya gücü olmuş, ABD ve müttefikleriyle her alanda yarışmış bir RF karşısında Türkiye, bugünün koşullarında "tüy sıklet" kalmaktadır.

VI. Çeçenistan

1994 ve 1999 yıllarında RF ordusunun Çeçenistan'a girmesi, ikinci savaşta sivil halka karşı da geniş boyutlu bir savaş yürütmesi; Türkiye, Güney Kafkasya cumhuriyetleri ve ABD için özel bir önem taşır. Bu savaş, herşeyden önce, Kafkaslar'da RF'nun askeri gücünün önemli oranda artışını getirmiş, ordunun

Çeçen isyancılara karşı, Putin'in devlet başkanlığına gelmesinin ardından vahşice olarak tanımlanabilecek saldırısı, RF karşıtı bölge ülkeleri için de açık bir gözdağı olmuştur. Bu savaş, RF'nun, Kafkasya'nın kendi bölgesi olduğunu, burada başka güçlerin varlığına izin vermeyeceğini, RF'nu parçalamaya yönelik girişimlere karşı nasıl davranabileceğini tüm dünyaya göstermesinin aracı da olmuştur.

İlk savaşla ikinci savaş arasında belirgin farklılıklar vardır: Birincisi; ilk savaş şiddet olarak daha zayıftır, RF ordusu Çeçen silahlı güçleri karşısında sık sık kötü durumlara düşmüştür.

İkincisi; Türkiye ilk savaşta, açıkça olmasa da Çeçenlere yardım etmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığın yanı sıra İslam Cumhuriyeti talebini de yükselten, İran'a bile yakın olmayan, ama Afganistan'daki Taliban'a yakın olan bir güce destek vermesi; ancak RF'nun parçalanmasına yönelik çıkarlarıyla açıklanabilir. Çeçenlere yönelik destek, bu nedenle, bazı İslamcı gruplarla sınırlı kalmamıştır.

"İstanbul'da yarı diplomatik Çeçen temsilciliğinin engellenmeyen propaganda faaliyetleri Rusya'nın öfkeli protestolarına neden olmuştur. Moskova, ayrıca Çeçen mülteci gruplarının Türk topraklarında toparlanma çabalarını ve Azerbaycan ve Gürcistan yoluyla lojistik destek yollama girişimlerini yeteri kadar engellemediği için Türkiye'yi eleştirmiştir."¹⁸

Bu dönemde, Türkiye'de Çeçenistan'la ilgili, boyut olarak küçük ama etki olarak büyük bir eylem gerçekleşecek ve bu eylem devlet, yazılı ve görsel medya ile çeşitli kuruluşlar tarafından da açıkça desteklenecektir.

"Ocak 1996'da Trabzon'dan Soçi'ye giden Avrasya feribotu çoğunluğu Rus asıllılardan oluşan yolcularıyla birlikte kaçırıldı. Gemiyi ele geçiren ikisi Çeçen asıllı 9 eylemci, 72 saat süren kansız eylemden sonra İstanbul Boğazı girişinde yetkililere teslim oldular. Türkiye'de değişik kesimler tarafından düzenlenen gösterilerle desteklenen eylem, ikili ilişkilerde gerginliğe yol açtı. Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından yargılanarak mahkum

18. S. Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, "Türkiye ve Ortadoğu", s. 225.

olan Avrasya eylemcilerinden ikisi, Eylül ve Ekim 1997’de tutuklu bulundukları açık cezaevlerinden firar ettiler.”¹⁹

RF, bu dönemde PKK ile ilişkilerini geliştirecek, bu temelde ERNK Şubat ve Ekim 1994’te Moskova’da iki konferans düzenleyecek, sürgündeki Kürt Parlamentosu da RF parlamentosuna ait binalardan birinde bir oturum düzenleyecektir.

İlk savaş, RF yönetimi ile Çeçenistan Muhtar Cumhuriyeti Başkanı Dudayev arasında anlaşmayla sonuçlandı. Görüldüğü kadarıyla, bu savaştan -Çeçenler dışında- herkes bir ders çıkardı.

Türkiye, ikinci savaş sırasında, söylem düzeyinde bile Çeçenleri desteklemeyecek, konuyu genel bir “insan haklarına uyulması gerekir” çerçevesinde tutacaktır. Türkiye, Çeçenler’e destek vermesi durumunda RF’nun da PKK’yı destekleyeceğini bildiğinden pasif kalmayı tercih etmiştir.

Aşağıda -eksiklerine karşın- oldukça açıklayıcı bir değerlendirme ilk Çeçenistan savaşı için yapılmaktadır:

Türkistan Araştırmaları Vakfı Başkanı olan bir yazar, önce, Çeçenistan’ın bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmesine karşın, Rus askeri girişiminin neden üç yıl sonra yapıldığını sormakta ve birkaç gerekçe sıralamaktadır. Bir tanesi şöyledir:

“Geçen yıl (1994) Ekim ayında ABD Senatosu Dış İlişkileri Komisyonu’nda Komisyon Başkanı Lee Hamilton’un ‘ABD hükümetinin bu cumhuriyetlere yönelik yaklaşımı nedir?’ sorusuna karşı, ABD Dışişleri Başkan Yardımcısı Bruce Talbott:

‘Rusya’nın eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri üzerinde güvenlik ve diğer yönlerden çeşitli çıkarları vardır. Bazı kriterlerin karşılanması durumunda Rusya’nın bu bölgelere asker göndermesine ABD karşı çıkmayacaktır’ cevabını vermiştir. Zaten Kafkasya bölgesi için AGİK tarafından belirlenen kuvvet dengelerini zorlayıcı yöndeki Rus uygulamaları da bu politik değişme sonucu gündeme gelmiştir.

Görüldüğü gibi Rusya, dağılmayı takibeden dönemdeki ‘yeni cumhuriyetlere doğrudan müdahale ettiği taktirde Batı tarafından çeşitli kanallarla baskı altına alınabileceği, en azından eko-

19. G. Özcan, *Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı, “En Uzun On Yıl”*, s. 38.

nomik yaptırımlar uygulanabileceği' korkusundan uzaklaşmış durumdadır. Bir diğer deyişle 1994 yılı boyunca yaptığı politik girişimlerle 'Eski Sovyet coğrafyasının tek yönlendirici gücünün Rusya olması gerektiği' Batı dünyasına kabul ettirmenin rahatlığına ulaşmıştır."²⁰

Bu "rahatlık", ABD'nin Yeltsin'i desteklemek zorunda olmasından kaynaklanmaktadır. 1996'da RF'nda devlet başkanlığı seçimleri yapılacak ve Yeltsin'in karşısına Rusya Federasyonu Komünist Partisi Başkanı Zyuganov aday olarak çıkacaktır. RF'ndaki ekonomik koşulların kötülüğü ve halkın 1991 sonrasında yaşadığı büyük hayal kırıklığı dikkate alındığında, Zyuganov'un seçimleri kazanması ihtimal dahilindedir²¹ ve bu da ABD ve Batılı müttefiklerinin RF'nu daha fazla sıkıştırmaması için fazlasıyla yeterli bir nedendir. Türkiye ve Çeçenistan'daki Duda-yev yandaşları bu gelişmeden hiç hoşnut olmamışlardır, ama politika özellikle de uluslararası politika isteklere göre değil, gerçeklere göre yapılmaktadır.

1999 yılına gelindiğinde RF eski durumuna oranla kendisini toparlamış, ilk Çeçenistan savaşında deneyim kazanmış ve Kafkaslar'daki gücünü artırmıştı. RF, Çeçen silahlı gruplarının Dağıstan'ı hedef alan eylemlerinin ardından, sorunu "kökünden çözmeyi" amaçlayan vahşi bir saldırıya geçti. Bazı Batılı gözlemciler, Çeçenlerin RF için elverişli koşullarda savaşa başlayarak ciddi bir hesaplama hatası yaptıklarını ve bu yanlışlarını da oldukça pahalı ödediklerini belirttiler. Başta Türkiye olmak üzere "dış dünya"dan destek yoktu. Çeçenler de güçlü bir dinsel yapıya sahip olmalarına karşın, ABD, geçmişte Afganistan mücahitlerine sağladığı desteği onlara vermeyecekti. (Bu desteğin en önemli bileşeni rakibin hava hakimiyetini ortadan kaldıran Stringer füzeleridir.)

RF'nu Çeçenlerin neredeyse tümüyle yalnız kaldığı elverişli savaş koşullarını kullanarak ağır bir saldırıya iten neden, 16 muhtar cumhuriyet ve 6 özerk bölgeden oluşan ülkenin hızla

20. A. Ahat Andican, Çeçenistan Açmazında Rus Ruleti, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 308.

21. Konuyla ilgili olarak bkz. Engin Erkiner-Doğan Göçmen, "Rusya'da Komünistler Ne İstiyor?", Ayraç Yayınları, 1996.

parçalanmasıyla sonuçlanabilecek bağımsızlık girişimlerini baştan engelleme çabasıyla sınırlı değildir. Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasının önemli yollarından birisi olan Bakü-Novorossisk (Karadeniz'in kuzeyinde Kırım'a yakın bir kent) petrol boru hattı Dağıstan'dan ve Çeçenistan'ın başkenti Grozni'den geçmektedir. Çeçenistan'ın bağımsız olması ya da boru hattının geçtiği bölgenin bağımsızlık yanlılarının denetimine girmesi, RF'nun Azerbaycan petrollerinin ihracı konusunda önemli oranda devre dışı kalmasını gündeme getirecektir. Bakü-Novorossisk hattının devreden çıkması, en azından RF'nun bu hattı istediği gibi kullanamaması; Azerbaycan petrollerinin ihracında kullanılan diğer boru hattının, Gürcistan'ın Karadeniz kıyısında sona eren Bakü-Supsa hattının büyük önem kazanmasını, ek olarak yapılması düşünülen ama pahalılığı nedeniyle projeye ilgili tereddütlerin halen varolduğu Bakü-Ceyhan boru hattının kesinleşmesini gündeme getirir. Bunu Türkiye, özellikle de ABD gerçekten ister, ama Kafkasya'da, özellikle bölge dışındaki güçler için, istemekle yapabilmek arasında ciddi bir mesafe vardır.

Kafkasya ve Orta Asya farklı bir bölge olmakla birlikte, birkaç nedenden dolayı birbirleriyle yakından ilgilidir. İlk olarak; zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar Denizi iki bölge arasında yer alır. Deniz'in batısında bir Kafkas ülkesi olan Azerbaycan bulunurken, doğusunda Orta Asya ülkeleri olan Kazakistan ve Türkmenistan yer almaktadır. Petrol ve doğal gazın boru hatlarıyla bölge dışına oradan da uluslararası pazarlara nakli konusunda Kafkasya ve Orta Asya'yı ayrı ayrı ele almak olanaksızdır.²²

İkincisi; iki bölgede yaşayan hakların da büyük bölümünü Türk ve/veya müslüman olan halklar oluşturmaktadır.

Son olarak; nüfuz mücadelesi yürüten aktörler iki bölgede de aynıdır: RF, ABD, Türkiye ile daha geri planda ÇHC ve İran.

Oldukça geniş bir bölgeyi tek başlık altında ele almamızın nedeni, bu önemli aynılıklardır.

Bölgenin incelenmesini Orta Asya ile sürdürelim.

VII. Özbekistan

Brzezinski, “Amerika’nın jeopolitik olarak en güçlü desteğini hak eden devletler Azerbaycan, Özbekistan ve (bu bölgenin dışındaki) Ukranya’dır” saptamasını yapar. Azerbaycan ve Ukranya’nın ABD için önemini anlamak kolay olmakla birlikte, Özbekistan için aynı kolaylık söz konusu değildir. Orta Asya’daki devletlerin karmaşık etnik yapısı bu konuda açıklayıcı olabilir.²³

	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
Ruslar	6.627.549	916.558	338.481	333.892	1.653.478
Kazaklar	6.534.616	37.318	11.376	87.802	808.227
Kırgızlar	14.112	2.229.663	63.832		174.907
Tacikler	25.514	33.518	3.172.420	3.149	933.560
Türkmenler	3.846		20.487	2.536.606	121.578
Özbekler	332.817	550.096	1.197.841	317.333	14.142.475
Top. Nüfus	16.464.464	4.257.775	5.092.603	3.552.117	19.810.077

Sayılar 1995 yılında yayınlanmış olmakla birlikte, cumhuriyetlerin nüfus yapıları hakkında bugün de geçerli olabilecek önemli bilgiler vermektedir.²⁴ Bölgenin en kalabalık iki ülkesi Özbekistan ve Kazakistan’dır; diğer üç ülkenin nüfuslarının toplamı bu ülkelerden bir tanesinin bile düzeyine ulaşmamaktadır. İki kalabalık ülkenin nüfus bileşimlerinde hemen dikkat çeken nokta, Kazakistan’daki Rusların sayısının Kazaklar kadar olmasıdır. Özbekistan daha istikrarlı bir nüfus bileşimine sahiptir, Özbekler nüfusun yüzde 71’ini oluşturmaktadır. Sonraki yıllarda Rusların sayısı biraz daha azalacaktır.

Kazakistan’daki nüfus bileşimi nedeniyle, bu ülkedeki hiçbir yönetimin RF’na karşı tavır alması mümkün değildir. Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşayan yaklaşık 9 milyon Rusun yüzde 70’inden fazlası Kazakistan’dadır. ABD, bu nedenle, kendisi açısından Orta Asya’da belirleyici güç olarak Özbekistan’ı görmektedir.

23. Aktaran Olgan Bekar, Türk Cumhuriyetlerinde Güvenlik Yapılanmaları, Strateji, 95/4, s. 33.

24. Brzezinski’de rakamlar biraz farklıdır, ama etnik bileşim konusunda değişik sonuçlara varmamaktadır. Bkz. “Büyük Satranç Tahtası”, s. 116.

Orta Asya ülkelerinde neden bu kadar çok Rus olduğu sorulabilir. Devrimin Rusya'nın büyük kentlerinden uzaklara taşınmasının yanı sıra, özellikle SSCB'nin ilk dönemlerinde teknik elemanlar da büyük oranda Ruslardan oluşuyordu; ama sayının bu kadar çok olmasındaki asıl belirleyici neden, II. Dünya Savaşı'dır.

“İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman birlikleri Sovyetler Birliği topraklarında ilerlerken, Moskova endüstrisini Orta Asya cumhuriyetlerine taşıdı. Rus nüfusun büyük bir kısmı da bu bölgeye yerleştirildi. Örneğin Kazakistan'a 140 firma ve bir milyondan çok insan, Kırgızistan'a 30 büyük firma ve 138 bin insan aktarıldı. Göç eden bu insanların bir bölümünün savaştan sonra da bu bölgede kalmasıyla, Rus nüfus alanı daha da büyüdü. Böylece Sovyetler Birliği 1991 yılında dağıldığı zaman, Kazakistan'da nüfusun yüzde 38'i, Kırgızistan'da yüzde 21.5'i, Türkmenistan'da yüzde 9.5'i ve Özbekistan'da yüzde 8'i Rus'tu.”²⁵

SSCB'nin dağılmasının hemen ardından Özbekistan bağımsızlığını ilan etti, komünist partisi adını değiştirdi; 1992'de yapılan anayasa değişikliğiyle başkanlık sistemi kuruldu ve devlet başkanı da İslam Kerimov oldu. Muhalefet partilerine önce izin verildi, sonra yasaklandılar, ardından, iktidardaki Özbekistan Demokratik Halk Partisi'nin belirlediği sınırlar içinde kalmak koşuluyla yeniden izin verildi. Diğer sosyalist ülkelerde de görüldüğü gibi, KP başka bir partiye dönüştü, ama eski KP kadroları ekonomik ve politik yaşamdaki etkin yerlerini korudular; çok parti görünümü olsa bile, toplum, tek parti yönetimi altında kapitalizme geçmeye yöneldi. Yeni şekillenen burjuvaziyle bürokrasi birçok durumda içiçe geçti, buna uygun olarak rüşvet, kaçakçılık, kayıt dışı ekonomi büyük boyutlara ulaştı. Azerbaycan için yapılan, “Bu ülkede tek mafya vardır, o da devlettir” belirlemesi, Orta Asya cumhuriyetleri için de önemli oranda geçerlidir.

Özbekistan yöneticileri hattâ “Türkçü” olarak bilinen muhalefet partisi önderleri bile Turancılığa yakınlık duymadılar. ERK Partisi Başkanı ve Özbekistan'ın tanınmış yazarlarından Muhammed Salih bu konuda şunları söylüyordu:

25. M. Gönlübol-H. Bingün, *1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası, “Olaylarla Türk Dış politikası”, s.702.*

“Pan-Türkizm’de bizim çıkarımız yoktur. Bu düşünce Batı’nın ve Rus ideologlarının çıkardığı bir düşüncedir. Pan-Türkizm olmaz. Türklerin tarihi alakaları üzerinde konuşmak gerekir. Siyasi bir birlik ve yegane memleket mümkün değildir, çünkü Orta Asya Cumhuriyetleri, herbiri kendisini müstakil bir cumhuriyet olarak görüyor. Tabii özümüzü, tarihimizi bilmek medeni ilişkiler kurmak lazım. Aramızdaki kardeşliğin konuşulup, gelişmesi gerek. Bu normaldir, Slavlarda da bu var. Bu pan-Türkizm değildir.

Türkiye’nin rehberliğine gelince; Türkiye başka bir mıntıka-dadır, bize göre Avrupa’dadır.

İktisadi menfaat üzerine bir Türkistan konfederasyonu mümkündür, ama bunu siyasi zorla yapmak mümkün değildir.

Türklerin birbirine yakınlaşması normaldir. Onun ötesinde fundamentalizm olmaz.”²⁶

“Türkistan Ortak Pazar”ı olası gelişme çizgileri içinde en az olası olanıydı; ne var ki, 1992 henüz düşlerin yıpranıp çökmediği, başlangıç sayılabilecek bir yıldır, bu nedenle de herşey düşünü-lüp konuşuluyordu.

Özbekistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında en köklü tarihsel bilince sahip ülkedir; Kazaklarla karşılaştırılamayacak kadar “uyanık”, “işbilir”, yeni duruma hemen uyan, özgüveni daha gelişmiş insanlara sahiptir; diğer cumhuriyetlerden farklı olarak da Anadolu Türklerinden hoşlanmazlar.²⁷

ERK partisi 1993 yılı sonunda yasaklandı, Muhammed Salih Türkiye’ye sığındı. Özbekistan’ın zaten Türkiye’den şikayetleri vardı: TRT-INT’ın yayınlarını beğenmiyor, burslu olarak Türkiye’ye giden Özbek öğrencilere verilen eğitimi eleştiriyordu. Salih’in Türkiye’de kalması ilişkileri iyice gerginleştirdi. Özbekistan, Türkiye’deki tüm öğrencilerini geri çağırdı, ülkede açılmış Fethullah Gülen okullarını da kapattı.

Özbekistan, bir dönem, ABD’yi umutlandıran bir politika izledi. Brzezinski bunu şöyle ifade ediyor:

26. “Bağımsızlıktan Sonra Özbekistan’da Çok Az Değişiklik Oldu”, Muhammed Salih’le söyleşi, Yazın, Sayı 52, Ekim 1992, s.25.

27. Konuyla ilgili yazılar için bkz. Yazın, Sayı 51-52, Ağustos-Ekim 1992.

“(…) Özbekistan, Ukranya’nın BDT’nun uluslar üstü bir varlık haline yükseltilmesinde itirazlarının desteklenmesinde ve BDT’nun yükseltilmesine yönelik Rus girişimlerine muhalefet etmekte özellikle iddialı oldu.

Moskova’nın niyetlerine karşı uyanık olan diğer BDT devletleri de Moskova’nın daha yakın siyasal ve askeri bütünleşme yönünde yaptığı baskılara karşı koymada ve kaçınmada Ukranya ve Özbekistan’ın etrafında kenetlendiler.”²⁸

Böyle bir kenetlenme ABD’nin umuduydu, ama hiçbir zaman gerçekleşmedi. ABD, RF’na karşı Gürcistan-Ukranya-Özbekistan-Azerbaycan-Moldavya beşlisinin birleşik muhalefetine umut bağlamıştı; ama bu muhalefet oldukça zayıf çıktı, parçalanması da uzun sürmedi.

Azerbaycan’ın RF’nun çıkarlarını sürekli gözetmek zorunda olması, Ukranya’nın oldukça ılımlı bir muhalefet yürütmesi, Gürcistan ve Moldavya’nın ise oldukça zayıf olmalarının yanı sıra, Özbekistan da “muhalefet cephesi”nden kopmuştur. Bir dönem ABD ile askeri işbirliği yapmaya kadar yaklaşan Özbekistan; ABD’nin 1990’lı yılların büyük bölümünde izlemek zorunda kaldığı “RF’nu fazla sıkıştırmamak” politikası gereğince beklediği ilgiyi bulamamış, Türkiye’nin de çabalarının yeterli olmaktan uzak kalması sonucu, kısa süre önce RF ile ortak hava savunması çerçevesinde eski askeri ilişkilerini yeniden kurmaya yönelmiştir.²⁹

Özbekistan’ın “saf değiştirmesi”, RF’nun Orta Asya’da egemenlik kurması önündeki en önemli engelin ortadan kalkması demektir. Kazakistan’daki yoğun Rus nüfusu da dikkate alındığında, bu alanda RF’nun etkisini güçlendirmesine karşı çıkabilecek hiçbir ülke yoktur. Uzaktan bir gözlemci olarak Brzezinski, Özbekistan’ı Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlığının güvencesi olarak görse de, gerçek durum farklıdır. Bu bölgedeki ülkeler, iç çelişkileri nedeniyle hiçbir zaman “Özbekistan etrafında toplanmak” yönelimine girmemişlerdir.

Brzezinski, diğer Orta Asya ülkelerinin Özbekistan’a yönelik

28. Z. Brzezinski, “*Büyük Satranç Tahtası*”, s.103-104.

29. The Economist, 24.6.-30.6. 2000, s.35.

çekincelerini de belirtmekle birlikte, bölge hakkında sadece teorik bilgisi olan bir kişi olarak farklı -ABD için oldukça umutlu- sonuçlara varmaktadır. Bir bölgeye yönelik somut politik değerlendirmeler ve bu temelde şekillenen politik adımlar konusunda teorik bilginin sınırları içinde kalmakla, aynı zamanda bölgenin tarihi ve kültürünü de içeren yaşam bilgisi sahibi olmanın arasındaki fark burada açıkça görülmektedir. (Benzer bir farklılık Olivier Roy'un yazdığı ve Metis Yayınları'nda çıkan "Yeni Orta Asya" kitabında da vardır.)

Aynı dönemde yapılan bir başka değerlendirme ise daha gerçekçidir:

"Orta Asya Türk devletleri kendi aralarında da bugüne kadar ortak bir güvenlik ve savunma işbirliğini gerçekleştirememişlerdir. Ortak işbirliğinin meydana gelmemesinin birçok nedeni vardır. Birinci olarak, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan böyle bir işbirliğinde Özbekistan'ın öne çıkarak liderliği ele geçireceğinden korkmaktadırlar. İkinci olarak, Kazakistan ile Özbekistan arasında bölge liderliği için bir rekabet vardır. Üçüncüsü, bölge ülkeleri değişik oranlarda Rusya'ya bağımlıdır. Dördüncü bir unsur da, Kazakistan'ın etnik kompozisyonu nedeniyle Rusya'ya yönelik bir ittifak içinde olmasının ülke içindeki hassas etnik dengeyi bozarak iç savaşa yol açma olasılığıdır."³⁰

Özbekistan, Tacikistan dışındaki diğer Orta Asya cumhuriyetleri gibi Kiril alfabesi yerine Latin alfabesini benimsemiştir. Alfabe değiştirmek bu ülkeler için bağımsızlık sembollerinden bir tanesidir. RF'nun yoğun kültürel etkisinden uzaklaşmayı amaçlayan bu değişim daha başlangıçta ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Rusça'nın yıllarca eğitim ve kültür dili olarak açık farkla ön sırada olmasının yanı sıra, Özbekistan da dahil bütün Orta Asya cumhuriyetlerinin RF ile yoğun ekonomik ilişkileri halen sürmektedir. Bu nedenle, Orta Asya ülkelerindeki alfabe değişimi, cumhuriyetin ilk yıllarında Arap ülkeleriyle ilişkisini neredeyse kesmiş olan Türkiye'nin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişine benzetilemez; değişimin -uygulanabildiği oranda- etkisinin yerleşikleşmesi daha uzun zaman alacaktır.

Türkiye, alfabe değişimiyle ilgili olarak yapılan toplantılarda

30. Aktaran O. Bekar, *Türk Cumhuriyetlerinde Güvenlik Yapılanmaları, Strateji*, 95/4, s. 381.

kendi alfabesinin benimsenmesini dayatmış, ancak kabul görmemiş ve bu ülkeler Latin harflerinin kullanıldığı daha değişik bir alfabeyle geçmişlerdir.

Özbekistan; büyüklüğü, istikrarlı etnik yapısı ve bölgede çekilen bir devlet olması nedeniyle, diğer ülkelere göre daha bağımsız davranmak ve değişik güçler arasında oynamak olanaklarına bugün de sahiptir. Bu bakımdan, ABD ve Türkiye açısından tümüyle “kaybedilmiş” bir ülke olarak değerlendirilemez; ne var ki, birkaç yıl öncesine göre RF’na daha fazla yakınlığı da açıktır.

Özbekistan’ın gelecekte bir şekilde ABD ile yakınlaşması durumunda, bunu aynı oranda Türkiye ile yakınlaşma olarak görmemek gerekecektir. Özbekistan kendisini Timur İmparatorluğu’nun izleyicisi saymaktadır.

“(…) ülkenin siyasal seçkinler sınıfı yeni devleti kasıtlı olarak, başkenti bölgenin din, astronomi ve sanat öğreniminin ünlü merkezi Semerkant olan, Timurlenk (1336-1404)’in muazzam ortaçağ imparatorluğunun devamı olarak tanımlamaktadır. Bu soyzinciri, modern Özbekistan’ı komşularına göre daha derin bir tarihsel devamlılık duygusu ve bölgesel misyonla donatmaktadır.”³¹

Türkiye, bugünüyle Osmanlı İmparatorluğu arasında yakın bağ kuruyor; aynı şeyi Özbekistan, Timur İmparatorluğu’na yönelik olarak yapıyor. Tarihte iki imparatorluğun ilişkilerinin ne kadar kötü olduğu bilindiğine göre; Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin hiçbir zaman ileri düzeyde gelişemeyeceğini, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine benzer bir düzeye ulaşamayacağını söylemek mümkündür. Türkiye, Özbekistan’la ilişkilerinde bu olguyu şimdilik sessizce geçiştirmektedir; oysa ki, iki ülkenin “arasına giren” sadece RF değil, aynı zamanda tarihtir. İki ülke arasındaki ilişkinin düzeyi geriledikçe, Türkiye’de Timur’un barbarlığı, Osmanlı’ya -ve genelde Türklük davasına- yaptığı kötülüklerle ilgili söylemin öne çıkması mümkündür.

VIII. Kazakistan

Kazakistan hiçbir zaman RF’ndan uzaklaşmaya yönelmedi,

31. Z. Brzezinski, “Büyük Satranç Tahtası”, s.119.

esasen nüfus ~~burjuvazi~~ nüveniyle istese de böyle birşey yapabilmesi oldukça kuşkuluydu. Kazakistan'da da başkanlık rejimi vardır, kapitalizm devlet aracılığıyla yerleştiğinden bürokrasi ve burjuvazi birçok konuda içiçedir.

Kazakistan'ın ayırıcı özelliklerinden biri, zengin doğal kaynaklara sahip olmasıdır. Bunların başında Hazar denizi kıyısındaki Tengiz'de odaklaşan petrol üretimi gelir. Bu bölgeye ABD petrol şirketi Chevron büyük yatırım yapmıştır.

"(...) Tengiz petrol bölgesi 6-9 milyar varil yüksek kalitesi kanıtlanmış petrol rezervi ile dünyanın en büyük petrol bölgelerinden biridir. ABD firması Chevron Sovyetler Birliği'nin çökmesinden önce 1990'da müzakerelere başlamış ve Nisan 1993'te Chevron ile Kazakistan arasındaki bir ortaklık olan Tengizchevroil çalışmaya başlamıştır. Ortaklık süresince yatırım miktarı 20 milyar ABD Doları olacaktır."³²

Ardından RF'nun Kazak petrollerinden daha fazla pay almak için yaptığı çeşitli baskılar gelmiş, çatışma bir süre devam ettikten sonra anlaşmayla sonuçlanmıştır.

Türkiye, Orta Asya'da Özbekistan'dan önce Kazakistan'la ilişkilerinde büyük hayal kırıklığına uğramıştır. Türkiye'nin ne-yine güvenerek RF ile yoğun ekonomik ve askeri ilişkileri olan Kazakistan'ı kendi yanına çekmeyi düşündüğü sorulabilir. Buna "cahillikten gelen cesaret"in ötesinde yanıt vermek mümkün değildir. 1991 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 21. yüzyılın Türk yüzyılı olacağını söylemiştir. Bunu inanarak mı, yoksa gönül almak için mi söylediğini bilmek olanaksız; bilinen bir şey varsa, o da Türkiye'nin bu sözleri gerçekten ciddiye almış olduğudur. Ne var ki, bu rüya çabuk bitecektir.

"1991'de büyük umutlarla başlayan Türk-Kazak ilişkileri, 1995'te Kazakistan'ın Rusya Federasyonu'yla ortak askeri yapı kurmasıyla umutsuz bir duruma girmiştir. Bu da onca çabaya rağmen Türkiye'nin Orta Asya'da etkin olamadığını ve tek başına olayları götüremediğini ortaya koymuştur."³³

Dahası var: Nisan 1996'da Tengiz'den Novorossisk'e 1.500

32. S. Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, "Türkiye ve Ortadoğu", s. 232.

33. Hasan Köni, *Yeni Uluslararası Düzen*de Türk-Amerikan İlişkileri, *Yeni Türkiye*, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 429.

km'lik bir petrol boru hattı yapılması için anlaşmaya varılır. Bundan yaklaşık bir yıl önce, Ağustos 1995'te, zamanın Türkiye Başbakanı Tansu Çiller, Kazakistan petrollerinin inşa edilecek bir Türk boru hattı üzerinden uluslararası pazarlara ulaşmasını sağlamak için Kazakistan'ın başkenti Almatı'ya gitmiş, ancak önerisi Nazarbayev tarafından kabul edilmemiştir. Dahası, Nazarbayev ancak Tengiz-Novorossisk hattı tamamlandıktan sonra bu hattan Türkiye'ye ayrı bir hat çekilebileceğini, ona da Ruslar'ın ortak olarak katılması gerektiğini söylemiştir.

Kazakistan'ın ÇHC ve İran'la da petrol satış ya da takas ilişkileri olduğu düşünülürse, Türkiye'nin bu ülkenin petrol üretiminden dolayı olarak bile yararlanamadığı söylenebilir.³⁴

Son darbe, bu yılın Haziran ayında Moskova'da yapılan BDT zirvesinde geldi. Nazarbayev; ülkesinde Rus dilinin rolünün güçlendirilmesine yöneleceklerini, çünkü Rusça'nın Kazaklara bilim, kültür ve dünya edebiyatındaki gelişmeleri izlemenin yolunu açtığını söyledi.³⁵

Türkiye, Kazakistan'a yönelik çabalarını sürdürecektir kuşkusuz, ancak gelişmeler beklenenin tersi yöndedir.

IX. Türkmenistan

Özbekistan ve Kazakistan'daki politik rejimin benzeri bu ülkede de etkindir; farklılık olarak Türkmenistan'daki kişi kültürünün ulaştığı boyutlardan söz edilebilir.

"Mayıs 1992'de kabul edilen anayasa, sistemli bir kişilik kültürle güçlenmiş bir başkanlık sistemi kurmuştur. Başkan Niiazov'un soyadı, Atatürk örneğinde olduğu gibi, Türkmenbaşı olarak değiştirilmiştir. Sistemli bir şekilde kentlerdeki büyük bulvarlara, başkent Aşkabat'ın havalimanına, Hazar Denizi kıyısındaki tek liman olan Krasnovodsk'a bu ad verilmiştir. Her günlük

34. Kazakistan petrolleri konusunda İran'ın daha başarılı olmasıyla ilgili olarak bkz. S. Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, "Türkiye ve Ortadoğu", s. 234.

35. The Economist, 24.6-30.6. 2000, s. 35.

gazetenin birinci sayfasında, toplu eserleri 500.000 basılan başkanın en az üç fotoğrafı vardır.”³⁶

Bunların bir bölümü değil, hepsi başkan yaşarken gerçekleşmekte; SSCB’nin yıkılmasından sonra Orta Asya ülkelerinin “demokrasi” yönünde geliştiklerini savunan Türkiye ise, despotizmin bu ileri örneğine hiç sesini çıkarmamaktadır.

Türkmenistan zengin doğal gaz yataklarına sahiptir. Bu gazın BDT içinde ve dışında satışıyla ilgili olarak RF ile 1996’da bir anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Türkmenistan’la İran arasında bir doğal gaz boru hattı yapılması için anlaşma yapılmış ve bu hat 1997 sonunda tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Başlangıçta iki milyar metreküp olarak düşünülen boru hattı kapasitesi, kuzey İran’daki tüketimin artmasına bağlı olarak 8-9 milyar metreküpe kadar yükselecektir. “Bu boru hattı ile artık İran kendi doğal gazını ülkenin güneyinden kuzeyine göndermek zorunda da kalmayacak, Basra Körfezi’nden ihraç edecektir.”³⁷

Türkmenistan, özellikle son bir yıl içinde Türkiye’nin dış politikasında özel bir yer almıştır. Cumhurbaşkanı Demirel bu ülkeye gitmiş, Türkmenbaşı’yla sık sık “sorti yapmış” (birlikte kadeh kaldırmış), aralarındaki dostluk gazetelerdeki köşe yazarlarına ve TV haber bültenlerine sık sık konu olmuştur. Türkiye, Türkmenistan doğal gazını almak istemektedir. Türkmenistan gazı Hazar Denizi’nin altından bir boru hattıyla Bakü’ye ulaştırılacak, oradan Bakü-Supsa hattına paralel döşenecek bir hatla Gürcistan üzerinden Türkiye’ye geçecektir. Söz konusu olan bir çeşit “paralel Bakü-Ceyhan hattı”dır. Türkiye’nin bütün uğraşısına karşın, Türkmenistan RF ile anlaşmayı tercih etmiştir.

Türkmenistan doğal gazı, RF’nun büyük doğal gaz şirketi Gasprom’la yapılan anlaşma uyarınca, RF üzerinden uluslararası pazarlara gönderilecektir. Bu amaçla, öncelikle Türkmenistan’dan Tengiz’e bir doğal gaz boru hattı döşenecektir. Yılda en az 20 milyar metreküp doğal gaz alımını öngören anlaşma. Kısa süre önce Türkmenistan’ı ziyaret eden Putin tarafından imzalan-

36. Olivier Roy, “Yeni Orta Asya”, s.189, Metis Yayınları, 2000.

37. S. Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, “Türkiye ve Ortadoğu”, s. 236.

mıştır.³⁸ Türkiye doğal gaz istiyorsa eğer, bunu Türkmenistan'dan değil de RF'ndan alabilirdi.

Bu anlaşma Türkiye'de büyük gürültü kopardı; ne var ki, yetkililer açıklamalar yapmaktan, RF'nun yayılmacı politikasını protesto etmekten başka şey yapamadılar.

X. Kırgızistan ve Tacikistan

Kırgızistan'ın ÇHC ile, Tacikistan'ın hem bu ülke hem de Afganistan'la sınırı vardır.

Kırgızistan nüfusunun yüzde 21'i Ruslardan oluşmaktadır. Orta Asya cumhuriyetleri arasında en yoksul olanıdır. Türkiye ile arasının iyi olduğu söylenebilir. Kırgızların ulusal destanı sayılan "Manas Destanı"nın bininci yılı hem Kırgızistan'da hem de Türkiye'de törenlerle kutlanmıştır. Bu ülkenin Türkiye açısından asıl önemi, ÇHC ile sınırı olmasından kaynaklanmaktadır denilebilir.

Afganistan'ın Türkmenistan ve Özbekistan'la da sınırı olmakla birlikte, "radikal İslam" ihracı en fazla Arap alfabesini kullanan Tacikistan'da etkili olmuştur. Ülkedeki islami terörü etkisini kırmak için BDT askerleri bu ülkeye gönderilmiştir. Tacikistan'da halen binlerce RF askeri bulunmakta, bir anlamda Tacikistan ordusu bunlardan oluşmaktadır.

Geçtiğimiz Temmuz ayında Duşanbe'de yapılan ve "Şanghay Beşlisi" olarak da anılan beş ülkenin -RF, ÇHC, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan- toplantısında, islamcı terör ve uyuşturucu kaçakçılığıyla ortak mücadele kararı alındı. (Özbekistan toplantıya gözlemci olarak katıldı.) Katılınan platformlarla, RF'nun Kazakistan ve Tacikistan'daki büyük etkinliği dikkate alındığında, Kırgızistan'ın RF'ndan uzaklaşamayacağı söylenebilir. Özbekistan, Kazakistan, ÇHC ve Tacikistan'la çevrili Kırgızistan için değişik bir olanak ancak RF ile ÇHC'nin zıtlaşması durumunda ortaya çıkabilir.

38. M. Thumann, Amerika guckt in die Röhre, Die Zeit, Nr.19, 4.5.2000, s. 7.

XI. Uygurlar

ÇHC'nin batısında Şıncang-Uygur Muhtar Bölgesi'nde yaşayan Uygurların sayısı konusunda oldukça farklı rakamlar verilmektedir. ÇHC rakamlarına göre 10 milyon olduğu söylenen bu halk, Uygur kaynaklarına göre 30 milyondur.³⁹

Türkiye'nin resmi düzeyde Uygurlarla herhangi bir ilişkisi olmamakla birlikte, ülkenin bazen açık bazen gizli olarak Uygurların bağımsızlık taleplerini desteklediği söylenebilir. Uygurlar, ÇHC dışında Tibetlilerle birlikte hareket etmekte ve Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan'ın bağımsızlığını savunmaktadırlar. Uygur Türkçesindeki "Doğu Türkistan" gazetesi İstanbul'da yayınlanmakta, 1995 yılında 1500 adet basılmakta, 1200 tanesi Kazakistan ve Kırgızistan yoluyla ÇHC'ne gizlice sokulmaktaydı.⁴⁰

Uygurların önemi, ÇHC sınırları içinde 10-30 milyon Türk kökenlinin yaşamasıyla sınırlı değildir. ÇHC fazlasıyla büyük, bu nedenle ABD'nin özellikle parçalanmasını istediği RF ve Hindistan'la birlikte üçüncü ülkedir. ABD'nin Uygurlar'a ilgisi- nin bir nedeni budur. Diğer yandan, ÇHC, yakın gelecekte büyük ekonomik gelişme gösterecek bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Bu ülkenin enerjiye ihtiyacı vardır ve bunu da uzun bir ortak sınıra sahip olduğu Kazakistan'dan sağlamaya yönelmiştir. ÇHC, nükleer silahların yanısıra, uzun menzilli füzelere de sahiptir. Bu füzeler henüz ABD için tehlike oluşturmazlar bile, Asya'daki ABD müttefikleri -özellikle Japonya ve Tayvan- için oldukça tehlikelidirler. ÇHC'nin enerji darboğazına sokulması, RF ile arasında gerginlik oluşmadığı sürece mümkün görünmemektedir. ÇHC'ndeki ayrılıkçı hareketlerin güç kazanması da başta RF ile gerginliğe bağlıdır.

Zaman zaman TRT-INT'te de yer alan "Doğu Türkistan Türklerinin mücadelesi", günümüz koşullarında önemli bir gelişme şansı taşımamaktadır. ABD ve özellikle de Türkiye, Uygur-

39. A. Okan, Türk Dünyası/1996, "Türk Ocakları Yıllığı/1996", s.112.

40. Erkin Alptekin, Doğu Türkistan, Türkiye ve Çin, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 378.

larla ilgilenmeyi sürdürecektir; ama ÇHC’nde önemli karışıklıklar ve bölgedeki ilişkilerde büyük değişimler gündeme gelmeden, en iyi olasılıkla ÇHC’nin nüfusunun yüzde 3’ünü bile oluşturmayan bir etnik kesimin mevcut konumunu ciddi olarak değiştirmek için fazla bir olanağı bulunmamaktadır.

XII. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

SSCB döneminde Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişki ancak Moskova üzerinden yürütülebilirdi; o kadar ki, örneğin Bakü’ye doğrudan uçak bulunmaz, Moskova üzerinden gitmek gerekirdi. SSCB’nin dağılmasının ve eskiden Birlik içinde olan çeşitli cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, başka bir sorun ortaya çıktı. ABD, Türkiye ve diğer ülkeler yeni cumhuriyetlerle artık Moskova’nın aracılığı olmadan doğrudan bağ kurabiliyorlardı; ne var ki, bu ülkeler halen birçok yönden RF’na bağımlıydılar. Bu durumda bağımsız olmanın anlamı bir oranda ortadan kalktığı gibi, yeni ülkeler, başta ABD olmak üzere kapitalist ülkeler için ancak oldukça sınırlı olanaklar sunuyorlardı. RF’nun eski SSCB sınırları içinde bulunan ülkeler üzerindeki ekonomik, politik ve askeri etkisinin önemli oranda azaltılması, hem kapitalizme daha güvenli yeni pazarların açılması hem de RF’nun etkin bir güç olarak geriletilmesi, giderek parçalanması için yeni olanakların ortaya çıkması açısından önemliydi.

Amerikan strateji uzmanlarına göre; Hazar denizi bölgesinde ortaya çıkacak gelişmeler, komünizm sonrası dünyanın şekillenmesinde ve ABD’nin bu süreçteki etkisinde belirleyici rol oynayacaktır.⁴¹ 1990’lı yıllar boyunca Hazar Denizi çevresinde süren mücadelenin temelinde yatan olgu budur.

Hazar Denizi zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Önceden bu kaynaklar tümüyle SSCB’nin denetimindeydi, 1991 sonrasında ise Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan’ın denetimine geçmiş olmakla birlikte, bu ülkeler; yeni enerji yataklarının aranması, işletilmesi ve ürünün uzak ülkelere iletilmesi konusunda gerekli büyük yatırımları yapabilecek kaynaklar-

41. H. Kramer, “A Changing Turkey”, s. 104.

dan yoksundurlar. Arama ve işletme konusunda RF'nda da yeterli para ve teknoloji bulunmadığından, öncelikle ABD kaynaklı değişik ülkelerden petrol şirketleri zorlanmadan bu alana girmişlerdir. İlk büyük çelişki, RF'nun büyük anlaşmalarda mutlaka pay sahibi olmak istemesiyle ortaya çıkmıştır. RF, kendisini hiçe sayarak bu bölgede kimsenin varolamayacağını kısa sürede göstermiş, Elçibey devrilmiş, Azerbaycan'ın yanısıra Hazar Denizi'nin diğer bölgelerindeki çelişkiler de bir süre sonra RF'nun katılımcı olarak kabul edilmesi sonucu çözümlenmiştir.

RF, bir başka zorlamayı Türkmenistan'a yönelik olarak yapmıştır:

“1994 yılı başlarında boru hattı projesinden dışlanması ihtimali ciddi bir boyut alınca, Moskova Türkmenistan'ın Avrupa'ya Rus boru hattından yaptığı doğal gaz ihracatını keserek İran, Türkiye, Türkmenistan ve Kazakistan karşısında durumunu güçlendirerek konsorsiyuma davet edilmesini sağlamıştır.”⁴²

Konsorsiyumun projesi İran'a yönelik ABD vetosu nedeniyle sonuçsuz kalmış olsa da, Moskova, planlama aşamasında olan projelere bile, gerektiğinde zorlayıcı yöntemler kullanarak girmektedir.

Hazar Denizi'nin çeşitli bölgelerinden büyük miktarda petrol ve doğal gaz çıkarılması konunun bir yönüdür; diğer yönü ise, bunların boru hatlarıyla uluslararası pazarlara -özellikle enerjiye ihtiyacı olan büyük kapitalist ülkelere- ulaştırılması oluşturmaktadır. Ağırlıklı ABD ve İngiliz petrol şirketleri enerjinin üretiminde yer alsalar bile, enerjinin naklinin RF'nun tekelinde kalması, Batı ülkelerini enerji konusunda RF'na bağımlı duruma getirecektir. 1990'lı yıllar boyunca Hazar Denizi çevresinde boru hatlarıyla ilgili çekişmenin temelinde, RF'nun bu alanda tekel durumuna gelmesini engellemek çabası yatmaktadır.

ABD, RF'nun bu konuda da dışlanmasının mümkün olmadığını 1990'lı yılların ortalarına doğru görmüş ve çabasını, Hazar Denizi'nden Batı'ya uzanan ve RF'nun denetiminde olmayan en azından bir boru hattının yapılması üzerinde yoğunlaştırmıştır.

42. S. Bölükbaşı, *Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri*, “Türkiye ve Ortadoğu”, s.235.

Bu hat, Bakü-Ceyhan'dır. Bu projenin öncesinde iki boru hattının inşası vardır.

RF ilgisini, ABD şirketlerinin en büyük payı aldığı Bakü Petrol Anlaşması'ndan sonra, Azeri petrolünün geçiş güzergahı üzerinde yoğunlaştırır. "Sonuçta, Moskova yönetiminin tüm diplomatik girişimlerinin Türkiye'nin desteklediği Bakü-Supsa (Gürcistan) hattına karşılık, Bakü-Novorossisk hattı üzerinde yoğunlaştırdığı tespit edilmiştir.

Zaman içinde, Moskova yönetiminin başlatmış olduğu diplomatik mücadelelerin etkisi, Rusya Federasyonu'nda 1993 yılından sonraki bilinen iç siyasal gelişmelerle birleşince, ABD'nin Yeltsin'i desteklemek gerektiği çıkarsaması yapması sonucu, Washington yönetiminin Hazar petrollerinin erken üretimi ile ilgili olarak, çifte nakil hattı formülüne yeşil ışık yakması gündeme gelmiştir.

Ekim 1995 tarihinde, Uluslararası Konsorsiyumun da aldığı karar gereğince, Azeri erken üretim petrolünün Bakü-Supsa ile Bakü-Novorossisk olmak üzere iki ayrı hattan nakledilmesi, Türk basınında büyük bir zafer olarak yansıtılmıştır. Tabii, sözü edilen bu kararın Türkiye'nin Hazar-Ceyhan boru hattı projesine kapıyı açma olasılığını yaratması bakımından önemli bir gelişme olduğu söylenebilir. Ancak 1995 yılı kışında, erken üretim ile ilgili çifte nakil hattı formülünün kabul edildiği bu aşamada, Hazar petrolleri üzerindeki Rus tekelinin sona erdirilmiş olduğu ya da olacağından bahsetmek için oldukça erken olduğu söylenebilir.⁴³

Sonraki yıllardaki gelişmeler de bu yönde olmuştur. Türkiye, Bakü-Supsa hattından ayrılacak bir hatla Bakü-Ceyhan boru hattının inşasını dört nedenle istemektedir:

Birincisi; bu hat, Kafkaslar ve Orta Asya'da etkinlik kazanmak için önemlidir. ABD de aynı nedenle RF'nun denetiminde olmayacak bu önemli hattan yanadır.

İkincisi; Türkiye'nin enerji ihtiyacı hızla büyümektedir. Türkiye, petrol ihtiyacını, hattâ önce Türkmenistan'dan Bakü'ye tek hat, oradan Bakü-Ceyhan'a paralel boru hattı inşa edilmesi durumunda doğal gaz ihtiyacını da bu hattan karşılayabilir.

Üçüncüsü; Türkiye, Ceyhan'dan uluslararası pazarlara gön-

43. Esra Çayhan-Nurşin Ateşoğlu Güney, "Avrupa'da Yeni Güvenlik Ara-
yırları, NATO-AB-Türkiye", s. 65-66, Afa Yayınları, 1996.

derilecek petrol -belki doğal gazdan da- geçiş ücreti olarak sürekli ve yüksek bir gelir elde edecektir.

Dördüncüsü; Hazar Denizi'nden elde edilen petrol ve doğal gazın Batı'ya taşınmasında.önemli rol oynayan Türkiye'nin stratejik önemi iyice artacaktır.

Bakü-Ceyhan, politik bir boru hattıdır; uzun, pahalı ve verimliliği kuşkulu olan bu hat, özellikle RF'nun Hazar petrollerinin taşınmasındaki belirleyiciliğine büyük oranda son verecektir. Bu nedenle de ABD yönetimi tarafından özellikle istenmektedir. İstemekle yapmanın birbirinden farklı olduğunu burada bir kere daha görüyoruz. ABD isteklerini dayatmakta, bunun sonucunda varılan yer ise "tek seçenekli çıkışsızlık" olmaktadır.

Bakü-Ceyhan hattıyla ilgili en önemli sorun, "pahalı seçeneksizlik"tir. Ekonomik olarak bakıldığında, Azerbaycan petrolüyle Türkmenistan doğal gazının uluslararası pazarlara iletilmesinin en ucuz yolu, İran üzerinden Körfez'e dönecek boru hatlarıdır. Bu konuda yapılan projeler, ABD'nin kesin vetosu ve şirketlerin İran'la belirli bir hacmin üzerinde iş yapmasını yasaklaması nedeniyle uygulanamamışlardır. Türkiye'nin de İran üzerinden geçecek hatlardan enerji alması, hattâ buradan ayrılacak bir hattın Ceyhan'a ulaşması ekonomik olarak daha akılcıdır. ABD'nin Ortadoğu'yla ilgili planlarından hareketle İran'a karşı aldığı açık tutum sonucu; İran, Hazar Denizi konusunda RF'nun müttefiki durumuna gelmekte, Türkiye ise, Bakü-Ceyhan konusunda ABD'nin desteğine karşın, büyük zorluklarla karşılaşmaktadır.

Bakü-Ceyhan hattının Ermenistan'dan geçmesi, boru hattının kısaltılması -dolayısıyla ucuzlaması- açısından önemlidir, ama böyle bir geçiş öncelikle Azerbaycan sonra da Türkiye açısından politik olarak mümkün değildir. Dahası, RF'nun Ermenistan'daki büyük askeri varlığı dikkate alındığında, bu ülkenin boru hattı üzerinde önemli bir denetime sahip olacağı anlaşılır.

Bu nedenlerden dolayı, Bakü-Ceyhan projesi, politikayla ekonominin çatıştığı ve 2000 yılının ortalarında bile bir türlü kesinleşmeyen bir proje olmak özelliğini sürdürmüştür.

"ABD yönetimi bu hattı istediğine göre, bu ülke kökenli çokuluslu petrol şirketlerine baskı yaparak hattın inşa edilmesini sağlayabilir" denilebilir. Bu, Türkiye yönetiminin tipik düşünce tarzıdır

ve ABD'deki devlet-şirket ilişkilerinin Türkiye'deki gibi olduğu yanılgısından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre; devlet şirketin ne yapması gerektiğini belirtir, şirket de yapar. Bu tür bir yaklaşım, devletin tek tek şirketlerin gelişmesini önemli oranda etkileyebildiği ülkelerde geçerli olmakla birlikte, Chevron gibi büyük bir uluslararası tekel için geçerliliği oldukça sınırlıdır.

Bakü-Ceyhan boru hattının maliyeti yaklaşık 6 milyar DM olarak tahmin edilmektedir. Bu, Türkiye'deki birçok şirketin toplamının rüyasında bile göremeyeceği kadar yüksek bir miktardır. Hattın kendisini 20 yılda amorti etmesi planlanmaktadır, ama bu konuda önemli riskler de söz konusudur. Bu nedenle, ABD'ninki bile olsa bir hükümetin, uluslararası bir şirkete böylesine dev ve tehlikeli bir yatırımı yapması için yoğun baskı yapması beklenemez.

Boru hattıyla ilgili tehlike iki temelden kaynaklanmaktadır:

Birincisi; Kafkaslar politik olarak oldukça dengesiz bir bölgedir; şu veya bu devlet arasında savaş çıkması ya da önemli bir gerginlik yaşanması sürekli olasıdır. Bu gerginlik, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye gibi üç ülkeden geçecek boru hattından petrol akışını etkileyebilir. Riskli bir bölgede büyük maliyetli bir yatırım karar vermek hiç kolay değildir.

İkincisi; ilkinden daha önemli bir tehlikedir, çünkü savaş olmadığı süre içinde de geçerlidir. Sorun, Bakü-Ceyhan'ın verimliliğiyle ilgilidir ve böyle bir hatta ihtiyaç olup olmadığı giderek daha sık sorulmaktadır.

Soru somut olarak şöyledir: Hazar Denizi'nin kaç boru hattına ihtiyacı var? Bakü'den çıkan iki hattın birisi Supsa, diğeri Novorossisk'te Karadeniz'e ulaşıyor. (Novorossisk hattı 1997 sonunda, Supsa hattı ise Nisan 1999'da faaliyete geçti. Her iki hattın da kapasitesi yılda beşer milyon metreküptür.⁴⁴ Bir başka hat Kazakistan'daki Tengiz petrol bölgesinden çıkıp Samara'ya, ardından Baltık Denizi'ne ulaşıyor. RF, Tengiz'le Novorossisk'i bağlayan yeni bir hattın yapılmasına da karar verdi. Türkmenistan'da Putin'in imzaladığı anlaşmayla bu ülkeyle Tengiz arasında yeni bir hat yapılması da karara bağlandı. Bunun dışında ya-

44. H. Kramer, "A Changing Turkey", s.102.

pılması planlanan ikisi Hazar Denizi'yle ilgili üç hat daha var: Türkmenistan-İran ve Türkmenistan-Bakü bağlantıları, ayrıca Karadeniz'in kuzeyinden deniz altından Samsun'a kadar yapılacak, "Mavi Akım" olarak da bilinen doğal gaz boru hattı. Bunlara Bakü-Ceyhan'ı da eklediğiniz zaman, boru hattı enflasyonuyla bundan kaynaklanan son derece büyük ve gereksiz bir yatırım ortaya çıkmaktadır.

ABD, boru hatlarının olabildiğince çeşitliliğinden yanadır. Chevron yöneticileri buna "ancak yeterli petrol olduğu zaman" yanıtını vermektedirler. Bakü'nün petrol üretiminin önümüzdeki 20 yılda üç boru hattına yeteceği oldukça kuşkuludur. Türkiye, petrol yetersizliğinden kaynaklanacak devredışı kalma tehlikesini ortadan kaldırabilmek için Kazakistan ve Türkmenistan'a yönelik girişimler yapmıştır. Amaç; Kazakistan petrolünün önce Bakü'ye aktarılması, ardından Bakü-Ceyhan boru hattına verilmesidir. Bu durumda gerekli petrol bulunmuş olmaktadır. Kazakistan, Türkiye'nin önerisine yanaşmadığından bu projenin gerçekleşme şansı kalmamıştır. Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi altından Bakü'ye aktarılması, oradan Bakü-Ceyhan'a paralel bir hat inşa edilerek petrolün yanısıra doğal gazın da nakledilmesi, böylece iki boru hattının birlikte yapılmasıyla masrafların azaltılmasını hedefleyen proje ise; Türkmenbaşı-Tengiz hattının yapılmasının gündeme gelmesiyle ciddi bir darbe yemiştir.

Türkiye, Bakü-Ceyhan boru hattıyla ilgili olarak birçok anlaşma imzalamıştır. Üç ülkenin -Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye- devlet başkanları 1998 yılında Bakü-Ceyhan boru hattını destekleyen bir anlaşma imzaladılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 75. yılında Ankara'da bir araya gelen -üç ülkeye ek olarak Kazakistan ve Özbekistan da toplantıya katılmıştı- devlet başkanları yine aynı yönde bir anlaşma imzaladılar. 1999 yılı sonunda, İstanbul'da, bu kez Clinton'un da onayıyla Azerbaycan petrolü ve Türkmenistan doğal gazı için bir başka anlaşma daha yapıldı. Türkiye'nin Bakü-Ceyhan boru hattıyla ilgili olarak politik destek bulmak konusunda sıkıntısı yok; ne var ki, hatta para yatıracak ve inşaatını gerçekleştirecek şirketler -özellikle Chevron- çekingen davranmayı sürdürüyorlar.

Chevron'un Avrasya Bölüm Başkanı Nick Zana'ya göre;

“Bakü-Ceyhan için daha fazla petrolün bulunması gerekir. Politik bir boru hattı isteyen, bunun için ödeme yapmalıdır. ABD yönetimi bunun için ne kadar hazırsa, o kadar iyidir.”⁴⁵

Ne var ki, Washington, ABD bütçesinden bu hatla ilgili büyük harcama yapmak istememektedir.

Bu gelişmeler ışığında, Bakü-Ceyhan boru hattının devreden çıktığını söylemek doğru olmaz, ancak hiç acelesi yoktur.

XIII. Türkiye’nin “Kültür İhracı”

Türkiye, SSCB’nin dağılmasının ardından “ortak bir Türk kimliği”nin geliştirilmesi için ciddi bir çaba gösterdi. 1992 yılından başlayarak düzenlenen “Türk Devletleri Zirvesi”nde, ekonomik ve politik konuların yanısıra kültürel bağların sıkılaştırılması da görüşülmüştür. Ekonomik ve politik alanda beklediğinin oldukça gerisinde sonuçlar elde eden Türkiye, kültürel alanda daha başarılı olduğu söylenebilir. Ne var ki, kültürel başarının içeriği incelendiğinde, dışardan görünenden farklı bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

Türkiye; Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan’a “genel kültür” ihracından çabuk vazgeçti. Bu ülkeleri ziyaret eden Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanları beklediklerinden daha ileride bir genel kültür düzeyiyle karşılaştılar. Türkiye’nin bu ülkelere götürebileceği bir “kapitalist kültür”ü de yoktu. SSCB’nin yıkılmasının hemen ardından istila edercesine bu ülkelere koşan Türk işadamlarının amacı, küçük yatırımlarla kısa sürede olabildiğince para kazanmaktı. Bu tutumu sorumsuzluk olarak değerlendirmemek gerekir; onlar, Özal döneminde iyice gelişen “köşe dönme” anlayışının sonucu olarak içerde yaptıklarını, dışarıda da yapıyorlardı. Bu kişiler için, soydaş, henüz uyanmamıştı, buradan hareket edilerek “kolay kandırılacak insan” anlamına geliyordu ve “köşe dönmecileri” daha da pervasızlaştırıyordu. Türkiye, bu dönemde, kapitalizmin ahlâkından çok vurgunculuğun ahlâksızlığını ihraç etti. Türki devletler yöneticileri, kısa bir şaşkınlığın ardından duruma hemen ayak uy-

45. M. Thumann, Amerika guckt in die Röhre, Die Zeit, Nr.19, 4.5.2000, s. 7.

durdular ve vurgunculuk konusunda kabzımal zihniyetli bu işadamlarından hiç geri olmadıklarını gösterdiler.

Kültür Bakanlıkları arasındaki işbirliği ve Türk devletleri arasında düzenlenen ortak festivallerin de önemli sonuçları olmadı. 34 harfli ortak bir Türkçe alfabe kabul edildi, ama ne oranda uygulanabileceği henüz belirsizdir. Rusça'dan ve Kiril alfabesinden uzaklaşmak, Türki cumhuriyetlerde RF etkisine karşı mücadele etmenin yollarından bir tanesidir; ne var ki, bilim, sanat ve kültür dilinin yıllardan beri Rusça olduğu bu ülkelerde, başka bir dilde, günlük konuşma dilini aşacak düzeyde gelişme göstermek oldukça zordur ve ilk sonuçlarını ancak yıllar sonra göstermeye başlayabilir.

Türkiye, kültürel etkisini artırabilmek ve ortak Türk kimliğini şekillendirebilmek amacıyla başka girişimler de yaptı: Bu ülkelerden on bin öğrenciye burs verdi, TRT-INT yayınlarının bu ülkelerden de izlenmesini sağladı. Bu girişimlerin de büyük sonuçlar verdiği söylenemez. Özbekistan bir süre sonra TV yayınlarının içeriğini protesto etti, ardından burslu öğrencilerini geri çekti.

Türkiye, Kazakistan'da "Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi"nin yanısıra, Kırgızistan'da da bir üniversite açtı. Bazı Türkçe gazeteler -özellikle Zaman- Türki-cumhuriyetlerde yayınlanmaya başladı.

Tüm bu girişimlerin "ortak bir Türk kimliği" geliştirmek konusunda başarılı olduğu söylenemez. Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri bırakalım Türkiye ile ortak kimlik geliştirmeyi, yıllarca SSCB içinde birlikte bulunmalarına karşın, kendi aralarında bile birlik kuramıyorlar ve sürtüşmeler yaşıyorlar. Burada, Türklük söyleminin gerisinde kalmış gibi görünen, gerçekte ise daha büyük önem taşıyan İslam faktörü ön plana çıkıyor.

Türklerin büyük çoğunluğu Müslümandır. 1970 ve 1980'li yıllarda ABD, sosyalizmin iç çelişkilerinin artırılmasında dinin (Müslümanlığın) önemli bir faktör olduğunu düşünmüş; bu amaçla Pakistan ve Afganistan'daki dinciliği desteklediği gibi, dinci akımların SSCB bünyesindeki Türk halklar arasında yayılmasına da çalışmıştı. "Sosyalizme karşı Müslümanlık" olarak tanımlanabilecek ve "Yeşil Kuşak" olarak adlandırılan bu proje, 12 Eylül 1980 sonrasında Türkiye'de de uygulandı.

SSCB'nin dağılmasının ardından "Yeşil Kuşak" projesi ortadan kalkmadı, ama değişim geçirdi. Bu kuşak artık sosyalizmi değil, RF'nu hedef almaktadır, İran İslam'ından farklı olarak daha ılımlı karaktere sahiptir ve Türkçü unsarlar taşımaktadır. (Türk Müslümanlığı) Fethullah Gülen'in Türk cumhuriyetlerinde açtığı okulların bu farklı içeriğin amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir.⁴⁶ Rakamlar muhtelif, ama BDT'nda nüfusun yaklaşık yüzde 20-25'ini Müslümanların oluşturduğu tahmin edilmektedir. Sosyalizm koşullarında yıllarca eğitim görmüş ve çalışmış orta yaşlı ve yaşlı insanların büyük oranda Müslümanlığa yönlendirilmesi umudu yoktur; bu nedenle, ağırlıklı gençlere yönelinmiştir. Türkiye yönetimlerinin de desteklediği, bazıları bakanlar tarafından açılan Fethullah Gülen okullarının "kaliteli eğitim" verdiği savunuluyor. Bu okullarda "elementler tablosunda Allah'ın adını arayıp" -kuşkusuz bulmayı!- önemli bir iş sayan temelde eğitim verilmiyor. Böyle bir eğitim, sosyalizmin genç insanlarda eksikleriyle de olsa oluşturduğu dinsel temele dayanmayan dünya görüşünü yıkamaz, olsa olsa alay konusu olurdu. Ne var ki, "kaliteli eğitim" dinsel eğitimi dışlamıyor; genç insanlar -diyelim- mühendislik alanında dinsel temele dayalı iyi bir eğitim görebilirler, dinci dünya görüşüne sahip -en azından ondan etkilenmiş- mühendisler olarak yetişirler. Sosyalist olmasalar bile dinci dünya görüşüne sahip olmayan genç insanları Müslümanlıkla etkilemek, kadro yetiştirmek, RF'nuna karşı tepkiyi Rusların Ortodoks olmasından hareketle dini bir temel üzerinde de şekillendirmek; Gülen okullarının amaçları arasındadır.

Türkiye, söylemde ne kadar Türklükten söz etse de, uygulamada, Müslümanlığın daha birleştirici olduğuna inanmış gözükmektedir.

Burada öğretilen Müslümanlık, İran, Suudi Arabistan hattâ

46. Bu okullarla ilgili bazı rakamlar şöyledir: Azerbaycan'da 2 üniversite, 9 lise, 1 ilköğretim okulu, Nahvican'da 1 lise; Kırgızistan'da 11 lise; Özbekistan'da 11 lise ve başka okullar açılmıştı, ancak hepsi kapatıldı; Gürcistan'da 1 ilkokul, 1 kolej 1 üniversite; Kazakistan'da 26 lise, 1 kolej, 1 ilköğretim okulu; Dağıstan'da 2 lise, 1 kolej, 1 enstitü, 2 fakülte; Tataristan'da 6 lise; Çuvaşistan'da 2 lise (son üç yer RF içindedir); Ukranya ve Kırım'da birer lise; Moğolistan'da 3 lise, 1 teknik yüksek okul; Kuzey Irak'ta 3 lise...

Irak ya da Suriye Müslümanlığından farklıdır; bu dinin Türkiye yorumudur.

Türkiye yönetimlerinin Gülen okullarını desteklemesi “Avrasya Din Şûrası”yla birlikte ele alındığında, en fazla Müslümanlık ihraç eden ülkenin İran değil, Türkiye olduğu ortaya çıkar. (Fethullah Gülen nakkında tutuklama kararı çıkarılmasının amacı, bu kişinin temsil ettiği akımın ülke içindeki faaliyetleri ve özellikle orduya sızmasıyla ilgilidir. Fethullahçıların ülke dışındaki faaliyetleri -özellikle okulları- Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve diğer devlet kurumları tarafından övgüyle anılmaktadır.

Kendisini hedef almayan, tersine “modern dünyanın değerleriyle” uyumlu bir Müslümanlığa, hele de bu akım sosyalizmin kültür mirasını tasfiyeyi de amaçlıyorsa, ABD’nin karşı çıkması da söz konusu değildir.

XIV. Sonuç

1990’lı yılların başında Türkiye, Kafkaslar ve Orta Asya’ya büyük umutlarla girmişti. Bölge ülkeleri Türkiye’yi örnek alacaklar ve Batı ile ilişkilerini bu ülke üzerinden kuracaklar; Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin önderi olacak, dünyanın büyük enerji kaynaklarının bulunduğu bir bölgede gemen güç olarak ortaya çıkacaktı. Bunların hiçbirisi gerçekleşmedi; dahası, gerçekleşecekmiş gibi de görünmüyor. 1990’lı yılların sonunda, Türkiye, bölgeye yönelik iddialarından vazgeçmedi; ama bunlar eskisi kadar tekrarlanmamakta, geri plana çekilmiş bulunmaktadır.

Türkiye, bölgede, 1990 öncesiyle karşılaştırılamayacak oranda ilişkiler kurdu; Türk şirketleri birçok ülkede yatırımlar yaptılar -bunlardan bazıları inşaat ve telekomünikasyon gibi küçük sayılamayacak yatırımlardır-; İstanbul, bu ülkelere giden ve gelen uçakların uğradığı ana merkez oldu; Batı ülkelerinden çok sayıda firma bu kentte temsilcilikler açtılar; Türkiye, Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerinin devlet başkanları ve kültür bakanları başta olmak üzere çeşitli yetkilileriyle toplantılar düzenledi; kısacası, geçtiğimiz on yıl boyunca Türkiye bölgeye yönelik yoğun bir çaba içinde oldu. Buna rağmen hedeflerinden oldukça uzak düştü. Bunun başlıca üç nedeni vardır:

Birincisi; Türkiye, bölge için en başta gerekli olan yeterli ekonomik güce sahip değildi. Özellikle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan enerji sektörüne yönelik büyük yatırımlar bekliyorlardı. Kendisi yüksek düzeyde borçlu ve sürekli ekonomik sıkıntı içinde olan Türkiye'nin bunlara yönelmesi mümkün değildi. Anlaşıldığı kadarıyla, 1990'lı yıllar öncesinde bu ülkeler de Türkiye hakkında hayaller kurmuşlar ve büyük beklentilere girmişlerdi. SSCB'nin dağılmasının ardından doğrudan ilişkilerin gelişmesi sonucu, hayaller birkaç yıl içinde yıkıldı. Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleri, özellikle büyük yatırımlar konusunda Türkiye'ye ihtiyaç duymadan Batı ülkeleri ve uluslararası şirketlerle bağlantı kurdular. Türkiye'nin bölgede en fazla önem verdiği Bakü-Ceyhan boru hattının ne olacağı da, kendisine değil ABD yönetimine ve büyük petrol şirketlerinin tutumuna bağlıdır.

İkincisi; Türkiye, RF'nun gücü hakkında yanlış tahminlerde bulundu. Bu ülkenin nükleer güç olmak dışındaki özelliklerini dikkate almadı. Bu ülkenin Kafkasya ve Orta Asya'da sahip olduğu büyük deneyime, ilişkileri ve yapıları yıllarca şekillendirmiş olmasına gereken önemi vermedi. Bu eksikliklere Türkiye'nin dış politikadaki tekyönlülük ve tecrübesizliği, sayıca çok ancak niteliksiz kadrolara sahip olması da eklenince, bu alanlar için sahip olunan beklentiler, gerçeklerin oldukça gerisinde kaldı. Rusya ile, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri birkaç yüzyıldır bazen iyice şiddetlenen gerginlikler içinde yaşayan Türkiye'de, Soğuk Savaş'ın bitişi ardından Rusça bilen uzman kıtlığı olduğu ortaya çıktı.

1990'lı yılların sonlarına doğru Türkiye, alanı çok iyi bilen bir rakiple karşı karşıya olduğunu anladı. Orta Asya cumhuriyetlerindeki büyük aileler arası çelişkiler, yerel gruplar arası tarihsel çatışmalar gibi konularda RF'nun yılların araştırmalarına dayanan büyük bir bilgi birikimi var iken; Türkiye'de dış politika konusunda bilgili ve sosyolojik araştırma yapabilecek kadro yok denilebilecek kadar azdı. Dahası; RF'nda ortaya çıkan politik gelişmeler sonucunda ABD, bu ülkeye yönelik politikasında milliyetçiler ve komünistlere karşı Yeltsin'le -sonra Putin- temsil edilen merkezi yönetimi desteklemek zorunda kaldığında, Türkiye iyice çaresiz duruma düşecektir.

Üçüncüsü; Türkiye, Azerbaycan-Özbekistan-Kazakistan-Türkmenistan-Kırgızistan’la ilişkilerinde (burada kendimizi ayrı bir devlet olarak varolan Türk cumhuriyetleriyle sınırlandırıyor ve RF içindeki Türk kökenli halkları konumuz dışında bırakıyoruz) tarihsel köken ve dil benzerliğine oldukça fazla önem vermiştir. Türkiye, kendi uydurduğu tarihe kendisi de inanmış ve bu ülkelerle güçlü tarihsel bağlara sahip olduğunu sanmıştır. Gerçekte ise, Azerbaycan dışında böyle bir bağ söz konusu olmadığı gibi, bu ülkeyle bağlantı da, özellikle 1921 sonrasında büyük oranda azalmıştır. Türkiye’nin bu ülkeler hakkında oldukça az bilgi sahibi olduğu, yıllarca bu konuda tekel oluşturmuş “Türkçülerin” bilgilerinin ise, kolaylıkla bulunabilecek istatistik bilgiler ile “Moskof zulmü” çerçevesini aşmayan değerlendirmelerden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Yine de benzer bir dile ve kültürel paralelliklere sahip olmanın, özellikle başlangıçta öncelik oluşturacağı söylenebilir. Türkiye de zaten bu özelliğini kullanarak bölgeye girebilmiş, ama önceliklerinin “her derde deva” olduğunu sanması sonucu ciddi bir hayal kırıklığına uğramıştır.

Türkiye ile bölgedeki Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde Türklük olgusu zannedildiğinden daha az rol oynarken, bu cumhuriyetlerin kendi aralarında da sorunlar vardır. Son örnek, Türkmenbaşı’nın Putin’le doğal gaz nakliyle ilgili anlaşmayı imzalarken, ABD’yi Azerbaycan’ı kaymakla suçlaması olmuştur.⁴⁷ Yıllarca “Moskof zulmü” altında inlemiş “esir Türkler”in bir temsilcisinin, hem de RF Devlet Başkanı’nın önünde, ABD ile bir başka Türk cumhuriyetinin ilişkileri hakkında suçlamalar yapması, bizim “Türkçüler”in anlayamayacağı bir şeydir; ama ne yapalım ki gerçek böyledir!

Bürokrasiyle burjuvazinin, devletin üst kademeleriyle mafya yöneticilerinin içiçe geçtiği Türk cumhuriyetlerinde, çıkar hesapları Türklükten çok önce gelmektedir. ABD bile bir bölgede herkesin çıkarına uygun davranamayabilir; aynı bölgede başka büyük bir güç olduğunda, çıkar hesabının doğal sonucu saf değiştirmektir.

Türkiye, 1990’ların başındaki RF’nu önemsememe konu-

47. M. Thumann, Amerika guckt in die Röhre, Die Zeit, Nr.19, 4.5.2000, s.7.

mundan, onunla işbirliği içinde olmayı istemek noktasına gelmiştir. Ne var ki, bu hiç de kolay değildir. Bölgedeki güç ilişkileri 1990'ların başlarındaki gibi değildir; RF eskisinden daha etkindir, dahası son bir yıl içinde belirgin bir atağa da kalkmıştır. RF'nun Kazakistan'la ilişkilerini sağlamlaştırılması, Özbekistan'ın RF'na yaklaşması, Türkmenistan'la doğal gaz anlaşmasının imzalanması, Çeçenistan'da büyük saldırı, Ermenistan'da Türkiye ve ABD ile yakınlaşmayı savunanların önde gelenlerinin tasfiyesi, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarıyla ilgili olarak uluslararası şirketlerin yaptığı tüm büyük anlaşmalarda yer alınması; son olarak da RF'nun büyük enerji şirketlerinden Lukoil'in Hazar'ın RF'na ait bölgesinde petrol ve doğal gaz yatakları bulması. RF, bu kaynaklardan elde edilecek petrol ve doğal gazın taşınması için yeni bir boru hattı inşa ederse, Bakü-Ceyhan'ın gerçekleşme şansı iyice azalacaktır.

Türkiye, "kiminle dans ettiğini" yavaş ve geç de olsa anlamaktadır.

RF ile Türkmenistan arasındaki doğal gaz nakil anlaşmasının ardından; günlük-haftalık-aylık gazete ve dergilerde hemen her görüşten insan genellikle aynı konuya vurgu yapmaya başladı: Türkiye, kişiliksiz politikasının sonuçlarıyla karşılaşmaktadır. Böyle politika yapılmaz!

Bunların hoş ama boş sözler olduğunu belirtmek gerek. Kişilikli politikanın ilk koşulu, sahip olunan olanaklarla amaçların arasında uyum bulunmasıdır. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ihtiras düzeyine varmış amaçları, olanaklarının çok üzerindedir. Türkiye'nin kişilikli politika yapabilmesi için, öncelikle bölgeye yönelik hayal ve ihtiraslardan önemli oranda vazgeçmesi gerekir. Ne var ki, ayakları on yıl öncesine göre daha fazla yere basmasına karşın, Türkiye hayal dünyasında yaşamayı sürdürmektedir; bölgeye yönelik ciddi bir anlayış değişikliğine yönelmeye hazır değildir, ne zaman hazır olacağı da belirsizdir.

Bu durumda, Türkiye yöneticilerinin kişisel ilişkiler geliştirmeyi politika yapmak zannetmeleri doğaldır; her adımda yaptıkları büyük ve gösterişli propaganda ise, başkalarından çok kendilerini inandırmaya yaramaktadır. Demirel, iç politikada geçerliliği olan yöntemlere, "öpüşme ve koklaşmaya dayalı sözde prag-

matik politika"ya⁴⁸ bel bağlamanın ötesinde ne yapabiliirdi? Türkmenistan'a gidecek, Türkmenbaşı'yla kucaklaşacak, hal hatır soracak, hediye alıp verecek, birlikte yemek yiyip "sorti yapacaklar"; ardından Putin ülkeye gelip anlaşma imzalayacak! Bir ülkenin dış politikası önemli oranda iç politikasının yansımasıdır; içerde kaypak ve ilkesiz tutumların , gürültülü ama içerik olarak boş söylemin egemen olduğu bir ülkede, dış politikada oldukça farklı bir çizgi tutturulması mümkün değildir.

Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'da etkinliğini artırmak için mücadeleye devam edecek, bu amaçla, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da ABD'ye güvenecektir. ABD de bir anlamda "Türkiye'ye mahkûm"dur; İran'la ilişkileri kötü olduğu sürece bölgeye yönelik olarak benzer amaçları paylaşabileceği başka bir ülke bulunmamaktadır.

RF, özellikle Orta Asya'da belirgin olarak ağır bassa da, bu alana yönelik mücadele sonuçlanmamıştır. Ortadoğu kadar olmasa da yine de dengesiz olan bu alanda yakın gelecekte ne olacağını kestirmek kolay değildir. İki gelişme olasılığından söz edilebilir:

Birincisi; ABD-İran ilişkilerinin düzelmesidir. Bu, İran'ın saf değiştirmesi, Türkmenistan ve Azerbaycan'daki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara İran üzerinden daha kolayca bağlanabilmeleri anlamına gelir. Böyle bir gelişme, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel öneminin de ciddi bir sarsıntı geçirmesi sonucunu getirecektir.

İkincisi; RF içindeki gelişmelerdir. Paradoksal gibi görünse de, RF devletinin ve burjuvazisinin, geçmişte olduğu gibi yakın gelecekte de güçlü -ama Devlet Başkanlığını ele geçirecek kadar güçlü olmayan- bir muhalefete ihtiyacı vardır. Komünistler ve milliyetçilerden oluşan bu muhalefetin her yeni atağı, ABD'nin şu veya bu oranda RF'nun çıkarlarını daha fazla gözetmesi, Yeltsin daha sonra Pufin'i -bir dönem için de olsa- belirgin biçimde desteklemesi sonucunu vermektedir. RF'unda iç muhalefetin zayıflaması durumunda, bölgeye yönelik ABD politikasının daha saldırgan özellikler kazanması muhtemeldir.

48. Özdemiş İnce, Türkiye'nin Türki Politikası, Hürriyet, 2.6.2000, Avrupa baskısında köşe yazısı.

ALTINCI BÖLÜM: “AVRUPA'DAKİ TÜRKİYE”

I. Kısa Tarihçe

Avrupa ülkelerindeki Türkiyelilerin sayısı, bugünkü rakamlara göre üç milyonun biraz üzerindedir; bunların yaklaşık yüzde 70'i Almanya'da yaşamaktadır. Türkiye'de, bu insanlar sık sık “Avrupa Türkleri” olarak adlandırılırlar. Burada birkaç ayırıcı özelliğin belirtilmesi gerekir:

Birincisi; bu insanlar Azerbaycan ya da Orta Asya Türklerinden farklıdır; Türkiye'den Avrupa ülkelerine gelmişlerdir ya da burada doğmuş olanların aileleri Türkiye kökenlidir.

İkincisi; bu insanlar Ortadoğu ülkelerinde yaşayan ve sayıları yüz bin civarında olan Türkiyelilerden de farklıdır; kültürel olarak Türkiye'den oldukça farklı ve ekonomik olarak belirgin biçimde daha gelişmiş bir alanda yaşamaktadırlar.

Üçüncüsü; Avrupa ülkelerinde yaşayanların yaklaşık yarım milyonu, Almanya'dakilerin ise yaklaşık 400 bini Türkiye kökenli Kürtlerdir.

Dördüncüsü; “Avrupa Türkleri” büyük oranda “Almanya Türkleri”dir; bu olgu sadece sayının çokluğundan değil, büyük çoğunluğun en az 20 yıldır bu ülkede yaşıyor ve çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye yönetimlerinin “Avrupa Türkleri”yle ilgili politikaları özellikle bu ülkeye yöneliktir.

Almanya'daki Türkiyelilerin 40 yıla yaklaşan bir geçmişi var; buna karşın, Türkiye'nin politikasında özel bir öneme sahip olmaları 1990'lı yıllarda başlar. Türkiye'nin politikası sadece

Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya için değil; “Avrupa Türkleri”ne yönelik olarak da son on yılda önemli değişim göstermiştir. Bu değişimin en gelişmiş örneği Almanya’da görülebilir. Diğer alanlardaki Türk kökenlilerden farklı olarak “Avrupa Türkleri”, tarihleri boyunca Türkiye ile yoğun bağlara sahip oldular. Bu bağlantı, 1990’lı yıllarda yoğunluk olarak azalmamakla birlikte, içerik olarak değişmiştir.

“Almanya Türkleri”nin 1990 öncesi tarihi, bu ülkede “gitmek ve kalmak” ikilemi içinde yerleşmelerini kapsar.

Çocuklar doğuyor ya da küçük yaşta Almanya’ya gelmiş olanlar büyüyüp okula gidiyor; dil, Türkiye’nin şu veya bu bölgesinin Türkçesi olmaktan çıkıp, çok kullanılan Almanca kelimelerin de yer aldığı karışık bir dil haline geliyor ve insanlar, geldikleri ülkedeki yaşamlarından oldukça farklı bir hayat düzeyine yıllarca yaşayarak alışıyorlardı. Buna karşın çok az kişi geleceğini Almanya’da görüyor, bir yandan gittikçe daha fazla yerleşmesine karşın, gün gelip döneceğini düşünüyordu.

1983-84’teki “geri dönüşü teşvik” kampanyası bir çeşit dönüm noktası oldu. Almanya hükümeti kesin dönüş yapanlara 10.500 DM, ayrıca reşit olmayan her çocuk için de 1.500 DM veriyordu. Kampanyanın önemi, dönenlerin çokluğundan ya da insanları bir karar vermeye zorlamasından kaynaklanmıyordu. Temmuz 1984’te, başvuru süresinin bitiminin ardından, yüzde 99’u Türkiyeli olan 82 bin kişinin Almanya’dan gitmek için başvurduğu açıklanmıştı. Aileleriyle birlikte yaklaşık 200 bin Türkiyelinin geri dönmesi bekleniyordu.¹ Bu sayı, o sırada Almanya’da yaşayan Türkiyelilerin kabaca yüzde 10’u sayılırdı. Kalanlar, hükümet primiyle olmasa bile, gelecekte geriye dönüş olanağına yine sahiptiler.

Türkiye’ye gidenlerin yaşadığı deneyler basının sürekli konuları arasında yer aldı ve Almanya’da kalanlarca dikkatle izlendi. Büyük umutlarla ve işçi dövizleriyle kurulmuş “işçi yatırım şirketleri”nin başarısız oldukları biliniyordu, sonunda peşpeşe iflas etmeye başladılar. Dönenlerin çok azı kendisini geçindirebilecek düzeyde iş kurabildi, diğerleri kısa sürede iflas ettiler. Türkiye

1. Emek, Temmuz 1984, Sayı 21, s.16.

kapitalizminin kuralları Almanya'dakinden oldukça farklıydı. Türkiye'deki her bölgenin, kesin dönüşçüleri kendine özgü yöntemlerle nasıl kazıkladığı, basında yer almasa bile, kulaktan kulağa yayıldı. Almanya'daki birçok kişinin kafasında, Türkiye'de gayri menkul aldıktan sonra para biriktirmek ve bu parayla da kesin dönüş yaptıktan sonra iş kurmak vardı. Bu umut, 1984 dönüşçülerinin deneyimleriyle çöktü. Türkiye'de iş kurabilmek için para sahibi olmak yetmiyordu.

Bunların üzerine yaşanan büyük uyumsuzluk bindi. Bir ülkede tatilde birkaç ay geçirmekle, orada sürekli yaşamak birbirinden oldukça farklı şeylerdi. Kesin dönüşçüler Türkiye'ye uymadılar; onlar Almanya'ya da uyamıyorlardı, ama yıllarca yaşayıp çalıştıkları Almanya'ya fazlasıyla alışmışlardı. Bazıları Türkiye'den Almanya'ya kesin geri dönüş yapmaya çalıştı, ama artık çok geçti. Türkiye'deki hızlı fiyat artışları, her yıl yaz aylarında gidilen ülkede bir önceki yıllla ilgisi olmayan fiyatlarla karşılaşılması "Almancılar"daki güvensizliği iyice artırdı; kalıcılık yavaş da olsa belirginleşmeye başladı.²

Türkiyeliler, 1980'li yılların sonlarına doğru olmasa bile, bir süre sonra, yıllardır yaşayıp çalıştıkları bu ülkede kalmaya yöneleceklerdi. Almanya'nın olumsuz koşulları bu kararın verilmesini geciktirmiş, Türkiye'ninkiler hızlandırmış; sonuçta Türkiye'nin itici etkisi ağır basmıştır.

1990'lı yılların başında Almanya'daki Türkiyelilerde önemli değişimler görülür. Yapılan araştırmalarda soru sorulanların en az üçte ikisi geleceğini bu ülkede gördüğünü söylemektedir. Türkiyelilerin bu ülkedeki gayri menkul alımları -yerleşikliğinin belirgin göstergesi olarak- artmıştır.

1980'lerin sonunda Almanya'daki Türkiyeliler arasındaki sınıfsal ayrışma artık kendini hissettirecek kadar gelişmiştir. Eski-den büyük oranda işçi olan bu insanlar, artık böyle değildiler.

2. Türkiye'de yayınlanan Almanya'daki Türkiyeliler ile ilgili araştırmalarda, sürekli olarak Almanya'nın -yabancı düşmanlığı, katı Yabancılar Yasası vb.- itici özelliklerinden söz edilir, ama Türkiye'ninkilerden bahsedilmez. Araştırmacılar, gerçeği olabildiğince aslına yakın içerikte ortaya koymak yerine, sadece Almanya'daki olumsuzlukları belirtmekle yetinmekte; bu da araştırmanın içerik olarak oldukça zayıf kalmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bu yıllarda 33 bin Türkiyelinin kendi işyeri vardır, bu işyerlerinde yüz bin kadar işçi çalışmaktadır. Bunların büyük bölümü bakkal, dönerci gibi aile işletmeleri olmakla birlikte; Minareci gibi büyük kaset firmaları yanında Egetürk gibi büyük gıda firmaları da ortaya çıkmıştır.³

1980'li yıllarda Türkiye hükümetlerinin "Almanya Türkleri"ne yönelik olarak "para gönderin" ve "devletinize bağlı olun" dışında herhangi bir politikaları yoktur. Türkiye'nin Almanya'daki örgütlenmesi, vatandaşlarının ülkeyle ilgili bürokratik işlemlerini yapmak ve muhalifleri izleme amacıyla sınırlıdır. 1980-83 yılları arasında, Batı Avrupa ülkelerine -çoğunluğu Almanya'ya olmak üzere- yaklaşık 30 bin politik göçmen gelmiş ve Türkiyeliler arasındaki sol içerikli politik faaliyetin ciddi biçimde yükselmesini sağlamışlardır. Türkiye, buna karşı, asıl kitlesini ülkücülerin ve islamcılarının oluşturduğu "12 Eylül yönetimine bağlılık" yürüyüşleri örgütlemiştir.

Bir dönem, yeni şekillenen burjuvazi aracılığıyla Almanya'da bir Türk lobisinin örgütlenmesi gündeme gelmiş, ancak buna yönelik ciddi bir girişim yapılmamıştır. ABD'deki Yunan ve Yahudi lobileri örnek alınarak oluşturulması planlanan bu lobi, tümüyle gösteriş ve hayal ürünü olarak kalmıştır. Henüz yaşadıkları ülkenin vatandaşı olmamış insanlardan lobi oluşturmayı düşünmek bile, benzerine kolay rastlanmayacak bir naifliktir.

II. 1990'lı Yıllar

Bu yıllar Almanya'daki Türkiyelileri büyük oranda etkileyen değişimlerle başladı: Federal Almanya'nın Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni (DAC) yutması sonucu, bu ülke, Avrupa'nın en büyük ve güçlü ülkesi durumuna geldi; dünyadaki önemi daha

3. Bu konudaki sayılar tam olarak şöyledir: Almanya'daki Türkiyeliler arasında kendi işyeri olanların sayısı 1985'te 22.000, 1995'te 40.500, 1999'da 55.200'dür. Bu işyerlerinde 1985'te 77.000, 1995'te 180.000, 1999'da 293.000 kişi çalışmaktadır. (Bunlardan 52.000 kişi Almandır.) Almanya'daki Türkiyelilerin işyerleri tekstil, telekomünikasyon, internet gibi birçok alana yayılmış durumdadır. Bkz. Faruk Şen, Es kann nicht mehr von einer Nischenökonomie gesprochen werden, Frankfurter Rundschau, 7.8.2000, s.8.

da arttı. 1991’de SSCB’nin dağılması Almanya’daki Türkiyeliler arasındaki sol akımları büyük oranda güçsüzleştirirken, Türkiye’de 141 ve 142. maddelerin kalkması ve yeni infaz yasası sonucu, Eylül 1980’den sonra ülke dışına çıkmak zorunda kalmış yazar, sendikacı, sanatçıların bir bölümü Türkiye’ye döndüler. Ülkede 1984’ten beri süregelen savaşın 1990 sonrasındaki sonuçlarından bir tanesi de, Almanya’daki Kürt sayısının ve PKK’nin politik faaliyetlerinin artması oldu.

Türkiye hükümetlerinin 1990’lı yıllarda genelde Avrupa, özelde Almanya’daki Türkiyelilere yönelik politikasının önemli oranda değişmesinin üç nedeni vardır:

Birinsici; ülkenin dışarıya açılma, sınırları oldukça geniş bir bölgede dikkate alınması zorunlu bir güç olarak ortaya çıkmak politikası ve bu amaçla da özellikle ülke sınırları dışında yaşayan Türk kökenlilerle bağ kurulmasıdır. “Avrupa Türkleri” Türkiye’den gelmiş oldukları için, onlarla bağların sıkılaştırılması Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya’daki Türk kökenlilere göre daha kolaydır.

İkincisi; AB ülkelerine -özellikle de Almanya’ya- bu alanda yaşayan Türk kökenlilerin örgütlenmesi aracılığıyla içerden de baskı yapabilmektir.

Üçüncüsü; PKK ile savaşın değişik biçimde -özellikle kitle örgütlenmesi ve Avrupa ülkeleri kamuoyuna yönelik faaliyetler aracılığıyla- Avrupa’da da sürdürülmesidir. Türkiye, sadece Avrupa ülkelerinde yaşayan vatandaşlarıyla değil, bu ülkelerdeki kamuoyuyla da bağ kurmak gerektiğini, göçün 30. yılı geride bırakıldıktan sonra anladı.

O yıllarda Türkiye’nin Almanya Büyükelçisi olan Onur Öymen’in bu politika değişikliğinde önemli yeri vardır. Eskiden konsoloslar sadece dar bir çevre tarafından tanınır, neredeyse hiçbir faaliyete katılmaz, içinde yaşadıkları toplumla da ilgilenmezlerdi. Türkiye’nin Almanya’daki bürokratik kadrosu bu yıllarda aşamalı olarak değişti. Yeni zihniyet, yeni kadro gerektiriyordu. Bonn’daki büyükelçilikte sol eğilimli derneklerle yapılan bir toplantıda, Öymen yaklaşık olarak şöyle demişti: “Bugüne kadar Almanya’daki tabanımız tümüyle ülkücüler ve islamcılardan oluştu. Bu nedenle de Alman toplumuyla bağ kuramadık. Bunun için bize dil bilen, kültürlü, sosyal yaşamın içinde olan insanlar gerek.” Bunlar da öncelikle eski solcular olabilirdi.

SSCB'nin dağılmasının ardından, 1985 sonrasında birkaç yıl canlılık gösteren Türkiye sol hareketi büyük bir gerilemeye ve çözülmeye girmişti. Türkiye'nin Avrupa ülkelerindeki temsilcilerinin eskiden sol bilinen kişilerden bazılarını yanlarına çekmeleri zor olmadı.

Türkiye, Almanya'da -özellikle 1990'lı yılların ortasından başlayarak- hızla örgütlenmeye başladı. Eskiden "Türkiye" denilince akla konsolosluklar, ülkücü ve islamcı federasyonlar gelirdi; şimdi ise neredeyse her alanda Türkiye vardı: Okul aile birlikleri, Türkiyeli öğretmen kuruluşları, Almanya Türk Toplumu (ATT) gibi göçmen federasyonları, futbol kulüpleri, Türkiyeli işverenler örgütlenmesi, Türk kökenli avukatların, akademisyenlerin, doktorların çeşitli örgütlenmeleri, Atatürkçü Düşünce Dernekleri... Bu örgütlenmelerin bir özelliği Türkiyeli göçmenlerin ilgili alanda haklarını korumaksa, diğer özelliği de çeşitli kuruluş ve kişilerden -Alman, Kürt ya da Türk- kaynaklanan Türkiye aleyhine her çeşit açıklama ve eyleme cevap vermektir. Hürriyet gazetesi bu kesimin toplantılarının, eylemlerinin ve protestolarının yansıtıcısı -bir oranda da yönlendiricisi- durumuna geldi.⁴

Bu geniş örgütlenmenin politik yaşamdaki sözcüsü olması düşünülen bir de parti, Almanya Demokrat Partisi (ADP) kuruldu. Bu parti kendisini ne kadar "tüm göçmenlerin örgütü" olarak göstermeye çalışsa da, Almanya'da -özellikle Almanlar tarafından- Türkiye ile ilgili söylenen ya da yazılan herşeye cevap yetiştirmekten başka iş yapmadığından, önemli bir gelişme gösteremeyeceği kısa sürede açığa çıktı.

Türkiye'nin Almanya'daki örgütlenmesinin kısa sürede büyük yaygınlık kazanmasının belki de en önemli nedeni, üçüncü kuşağın durumudur. Bu kuşak, Almanya'da doğup büyümüştür ve 20'li yaşlardadır. Bundan yaklaşık 15 yıl kadar önce, şöyle

4. Bu arada gülünç şeyler de olmuyor değildi. Örneğin Yeşiller Milletvekili Cem Özdemir Türkiye'yi eleştiren bir demeç verdiğinde, Hürriyet'ten Ertuğ Karakullukçu hemen cevap veriyor ve Almanya'daki Türklerin bir daha ona oy vermeyeceklerini söylüyordu. Oysa ki, Cem, Almanların oylarıyla seçiliyordu; Alman vatandaşı olmuş Türk kökenlilerin bu seçimdeki katkısı son derece azdı. İnsan Türkiye'de yaşayıp Almanya'da günlük politika üzerine fikir beyan etmeye kalkınca, böyle durumlara düşmesi kaçınılmaz oluyor.

bir değerlendirme yapıldı: Türkiyelilerin birinci kuşağı, kafa yapısı olarak, Almanya'ya geldiği gibi kaldı; ikinci kuşak iki kültür arasındadır; üçüncü kuşak ise artık Alman olacaktır. Bu saptamanın oldukça mantıklı bir yanı da vardı; göçmenliğin doğal evrimine, üçüncü kuşağın önemli oranda asimile olacağı düşüncesine dayanıyordu. Gerçekte ise, 1995 sonrasında bambaşka bir durum ortaya çıktı. Üçüncü kuşak, ilk kuşaktan daha milliyetçi ve en az onlar kadar Türkiye ile ilgiliydi. Hiçbir kuşağın homojen bir bütün olarak ele alınmasının mümkün olmamasına karşın, bu kuşağın önemli bölümü için "Almanca konuşan Türk milliyetçileri" tanımlamasının yapılması yanlış olmayacaktır. Türkiyeli göçmenlerin evrimi düşünüldüğü gibi gelişmedi. 1990'lı yıllarda çanak antenlerle Türkiye'de sayıları gittikçe artan TV istasyonlarının izlenmesi, az çok doğal süreci içinde oluşan göçmen kimliğinin "oluşturulan kimlik"e dönüşmesine neden oldu.

Kendilerini "Türk" olarak tanımlayan, Türk bayrağını -bazen de üç hilali- giysilerine, arabalarının camlarına yapıştıran bu gençler; aralarında genellikle Almanca konuşurlar, Türkiye'de yaşamayı düşünmezler -zaten isteseler bile oraya uyum sağlamları mümkün değildir-, Türkiye ile Almanya arasındaki her sorunda ilkinden yana, ikincisine karşıdırlar. Üçüncü kuşaktaki bu gelişmeyi tümüyle Alman toplumundan dışlanmaya bağlamak doğru değildir. Almanya'daki gizli ve açık ırkçılığın bu gelişmede etkisi olmakla birlikte, benzer bir durum Hollanda, Belçika, Fransa gibi diğer Avrupa ülkelerinde de vardır. Gençlerdeki bu gelişmeyi, göçmenliğin değişen koşulları ve Türkiye'nin yoğun müdahalesi temelinde açıklamaya yönelmek daha doğru olur.

1995'ten sonra Türkiye, Almanya'da artan oranda bir iç politika sorunu haline geldi. Genel seçimlerde en sağdan en sola kadar her partinin Türkiye'nin durumu ve Almanya'daki Türkler hakkındaki görüşlerini açıklaması, "Türkiye'de insan hakları", "Kürt sorunu", "Türkiye'nin AB üyeliği" gibi konuların basında ve TV programlarında sık sık tartışılması alışılmış bir uygulama haline geldi.⁵

5. Bir örnek vermek gerekirse; Şevket Kazan'ın Adalet Bakanı olduğu dönemde cezaevlerindeki açlık grevlerinin ölümlerle sonuçlanması Alman televizyonlarında birinci haberdı. Birçok Alman kuruluşu Türkiye hükümetine başvurarak, açlık grevlerinin sona erdirilmesi için çaba gösterilmesini istemişti.

Almanya, Türkiye için son derece önemli bir ülkedir. Karşılıklı yoğun ticaret hacmi, Almanya'nın Türkiye'deki yatırımları, sayısı milyona varan Alman turistlerin yanı sıra, iki ülke arasında başka alanlarda da önemli ilişkiler vardır. Türkiye'nin silahlanmasında ve askeri personelinin eğitilmesinde Almanya'nın önemli yeri vardır. Bu ülkeden alınmak istenen bin adet tankın dışında; özel timi ilk eğiten, Türk subaylarına Hamburg yakınındaki bir okulda yıllarca eğitim veren, Türkiye'ye kalabalığa karşı köpek kullanılması konusunda tecrübelerini aktaran ve ilk eğitimi veren yine Almanya'dır. Bu ülke, DAC'ni yutmasının ardından, bu ülkenin ordusuna ait çok sayıda hafif silahı da Türkiye'ye hibe olarak vermişti.

Almanya, aynı zamanda, AB'nin en güçlü ülkesidir ve Türkiye'nin Birlik'e üye olması Almanya'nın onayına bağlıdır.

Türkiye, kendisi için bu kadar önemli olan bir ülkede, 1990'lı yıllarda büyük bir iç güç haline gelmiştir. Ne var ki, Almanya'yı içerden etkilemek, Alman vatandaşı olunmadan ancak çok sınırlı bir etkiye sahip olabilirdi. Türkiye, bu nedenle, "Almanya Türkleri"ne yönelik olarak, 1995 sonrasında gittikçe yoğunlaşan biçimde "vatandaşlık kampanyaları" düzenlemeye başladı. "Türkiye'ye bağlı Alman vatandaşı yüzbinlerce kişi", Almanya'da gerektiğinde sokaklara dökülerek Türkiye aleyhindeki politikalara karşı çıkan Türk kökenli insanlar... Türkiye'nin rüyası bunu yaratmaktı; Almanya ise, kendi çıkarları açısından bunu istemiyordu.

Vatandaşlık konusunda iki ülke arasında yoğun sürtüşme kaçınılmaz olarak gündeme geldi.

III. Politik Bir Çatışma Olarak Çifte Vatandaşlık

Bir devletin, vatandaşına, "bir Avrupa ülkesinin vatandaşı ol, gerekiyorsa kendi ülkenin vatandaşlığından da çık" demesi az rastlanan bir durumdur; ama Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri gerek basın gerekse de TV kanalları aracılığıyla bu mesajı yıllarca "Avrupa Türkleri"ne iletmişlerdir. Fransa gibi çifte vatandaşlığın serbest olduğu ülkelerde, yaşanan ülkenin vatandaşlığına geçmek için T.C. vatandaşlığından çıkmak gerekmiyordu. Bu konuda asıl sorun, en fazla Türkiyelinin yaşadığı Almanya'da ortaya

çıkıyordu. Alman yasaları çifte vatandaşlığı kabul etmediğinden, Alman vatandaşı olmak için T.C. vatandaşlığından çıkmak gerekiyordu. Yıllardan beri Almanya'daki vatandaşlarının gerçek durumlarından pek haberleri olmayan Türkiye yönetimleri, soruna önceleri "çıkılsın, ne olacak" anlayışıyla yaklaştılar. Türkeş bile, ölümünden kısa süre önce Almanya'daki yandaşlarına yaptığı çağrıda, Alman vatandaşlığına geçilmesini ve CDU'ya (Hristiyan Demokrat Birlik Partisi) üye olunmasını istedi. Almanya'daki güçlü partiler içinde örgütlenmeler oluşturmak, Türkiye'nin bu ülkede örgütlenmesinin en üst aşamasını oluşturuyordu. Ne var ki, "Almanya Türkleri" vatandaşlıktan çıkmak istemiyorlardı. Türkiye, bu tutumu önce "Türk vatandaşlığına bağlılık" olarak yorumladı. Bu da vardı, ama gerçeğin sadece bir yanıydı; diğer yan başka alanda bulunuyordu: Almanya'daki Türkiyeliler yılların deneyimiyle Türkiye yönetimlerine güvenilmeyeceğini öğrenmişlerdi. Hemen herkesin Türkiye ile miras, taşınamaz mal, küçük ortak yatırım vb. gibi konularda bağlantısı vardı. T.C. vatandaşlığından çıkılınca, yani Türkiye'de yabancı konumuna düşülünce, bu ülkedeki Yabancılar Yasası oldukça kötü olduğundan ve yabancılara çok az hak tanıdığından, bu insanlar ülkede ciddi sorunlarla karşılaşacaklardı.

Türkiye, bir süre, "yasadışı çifte vatandaş"lığı teşvik etti. Alman vatandaşı olmak için Türk vatandaşlığından çıkan insanlar, sonra yeniden eski vatandaşlıklarına dönüp "çifte vatandaş" olabiliyorlardı; nasılsa Almanya yasaları uyarınca bu ülkede oturan bir Alman vatandaşına çifte vatandaş olsa bile- yaptırım uygulanamıyordu. Almanya yönetimi kısa sürede bu durumdan rahatsız oldu. 1996 Mayıs'ında Almanya'yı ziyaret eden zamanın Başbakanı Mesut Yılmaz ile Alman yetkililer arasında yapılan gizli pazarlık sonucu; Türkiye, T.C. vatandaşlığından ayrılanların pasaport ve kimliklerini iptal etmeyi kabul etti. Ne var ki, Alman vatandaşlığına geçişlerin durmaması için, bu insanlara Türkiye'deki ilişkilerini rahatlıkla sürdürebilecek bir de olanak sağlamak gerekiyordu. İlk çözüm "Pembe Kart"la bulundu. Alman vatandaşlığına geçmek için T.C. vatandaşlığını kaybedecek olanlara, ülkedeki haklarının korunmasının göstergesi olarak nüfus kağıdı yerine geçecek Pembe Kart verilecekti. Bu uygulama tut-

madı; Pembe Kart sahipleri Türkiye'ye gittiklerinde, yasal olarak olmaması gereken birçok sorunla karşılaşıyorlardı; ayrıca, Almanya yönetimi de Türkiye'yi uyararak gizli çifte vatandaşlığı engellemesini istedi. Türkiye, bunun üzerine, Almanya'da 1998'deki seçim kampanyasına aktif olarak katıldı. Yeşiller ve SPD (Sosyal Demokrat Parti) çifte vatandaşlığı savunuyordu. Türkiye yöneticileri, Türk kökenli Alman vatandaşlarına seçimlerde bu partileri (özellikle SPD'yi) desteklemeleri gerektiğini gerek medya gerekse de Almanya'da toplantılar yaparak iletiler. Bu durum bazı CDU yetkililerinin protestosuyla bile karşılaştı. 1997 sonunda yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde AB aday üyeliğine kabul edilmeyen Türkiye, üyeliğinin kabulünün Almanya'nın onayından geçtiğini bildiği için, bu ülkenin iç işlerine karışarak seçimleri hangi partinin kazanması gerektiği konusunda açık tavır alıyordu. Türkiye ve Almanya yönetimleri arasında sürtüşme tırmanmaya başladı.

Almanya'da seçimlerin ardından SPD-Yeşiller koalisyon hükümeti kuruldu; ne var ki, hükümetin hazırladığı çifte vatandaşlıkla ilgili yasa tasarısı, CDU'nun tasarıya karşı açtığı imza kampanyası sonucu geri çekildi. Sonuçta, Almanya Vatandaşlık Yasası değişti. eski yasadaki kan bağı yerine "doğum ilkesi" getirildi, ama çifte vatandaş olmak -bu kez daha kesin kurallarla- yine yasak olarak kaldı. Yeni yasaya göre şu veya bu şekilde eski vatandaşlığını da alanlar Alman vatandaşlığından çıkarılacaktı. Dahası, vatandaşlığa geçiş için getirilen "Anayasaya bağlılık" ve dil bilmek koşullarıyla yeni yasa, Türkiyeliler için eskisine göre daha büyük zorluklar içeriyordu. Aslında Almanya'da çok sayıda çifte vatandaş vardı. Örneğin Yunanistan vatandaşları, Yunan Anayasası gereğince vatandaşlıktan çıkartılamadıklarından Almanya onların çifte vatandaşlığını kabul ediyor; ama Türkiyeliler için Türk vatandaşlığından çıkabilme olanağı nedeniyle etmiyordu. Dahası, Almanya, Türkiye'nin anayasasını vatandaşlıktan çıkarma konusunda değiştirmesi durumunda yeni önlemler almak zorunda kalacağını da açıklıyordu.

İki taraf da konumlarını açıklamak için çeşitli gerekçeler ileri sürdüler. Almanya için, tek vatandaşlık Almanya'ya uyum için gerekliydi; Türkiye içinse sorun Alman ırkçılığından kaynakla-

niyordu, hattâ bu ülke Türklerin gücünden korkuyor bile denilebilirdi. Bunlar sorunun görünen yanlarıdır ve gerçekliği tümüyle dile getirmezler.

Geçtiğimiz günlerde ATT Başkanı Hakkı Keskin'le hükümetin Yabancılar Sorumlusu Beck'in gazetelere de yansıyan tartışmasında, yeni yasanın Türkiyeliler düşünülerek çıkarıldığı bir kere daha ortaya çıktı. Sorulamayan soru şuydu: Almanya neden özellikle Türkiyelileri hedef alarak yasa çıkıyordu? Burada, konumuz gereği, yeni Vatandaşlık Yasası'nın ayrıntılarına girmeyeceğiz ve iki tarafın konumları üzerinde durmakla yetineceğiz.

Türkiye'nin hesaplarına göre, çifte vatandaşlığın kabulü durumunda, birkaç yıl içinde yaklaşık bir milyon Türkiyeli Almanya vatandaşı olacaktı. Türkiye yönetimleri medya ve doğrudan örgütlenme aracılığıyla bunların yarısını şu veya bu oranda etkileşeler bile, ortaya büyük bir sayı çıkıyordu. Alman vatandaşı olan, oy hakkına sahip, gerektiğinde yollara dökülebilen ve başka bir devlet tarafından yönlendirilebilen yüzbinlerce kişi... Hiçbir devlet kendi topraklarında böyle bir gücün varlığını istemez, Almanya da istemiyordu.⁶

Almanya, vatandaşlık için zorunlu dil sınavıyla Türkiyelilerin ilk kuşağını büyük oranda devreden çıkardı. Hürriyet gazetesi, Türkiye'ye bağlı olan bu insanlar için dil sınavının basitleştirilmesi doğrultusunda yazılar yayımlandı, ama sonuç alamadı. İkinci kuşak, Türkiye'ye en az bağlı olan kuşaktır. Bunun nedeni; doğdukları ya da küçük yaşta geldikleri Almanya'da, Türkiye'nin etkisinin -1995 sonrasına göre- oldukça az olduğu bir dönemde büyümüş olmalarından kaynaklanıyor olsa gerektir.

6. Almanya'da 1998 sonlarında, henüz yeni Vatandaşlık Yasası çıkmadan yapılan "İtalya Apo'yu geri ver" yürüyüşleriyle ortaya çıkan durum, Almanya devlet ve hükümetini özellikle rahatsız edecekti. Bazı Türkiyeli yetkililer, Almanya'da gösteri yapan PKK'lılara karşı Türklerin de gösteri yapması için çağrı yapıyor ve 2.5 milyonluk Türkiyeli toplum açık bir çatışmaya doğru gidiyordu. Almanya, bu nedenle, kendi mahkemelerince verilmiş tutuklama emri bulunmasına karşın Öcalan'ı İtalya'dan istemeyeceğini açıkladı. Bu olaylar, yeni yasanın henüz çıkmamış olduğu bu dönemde, özellikle SPD'nin Alman devletinin çıkarlarının daha iyi bilincine vararak çifte vatandaşlık konusundaki tutumunu değiştirmesinde etkili oldu.

Üçüncü kuşak, iki ülke arasında halen mücadele konusudur. Yeni Vatandaşlık Yasası'nın özel maddeleriyle bu kuşağa bazı ayrıcalıklar tanınmış olmakla birlikte, bu gençlerin gelecekte ağırlıklıla hangi ülke tarafından yönlendirileceği belli değildir. Almanya, bu gençlerin bu ülkede doğup büyümüş olmalarından gelen avantajını kullanmaya çalışırken; Türkiye, aileden gelen kültürel bağları, TV'lerdeki propagandayı, bu gençlerin kendilerini "Türk" hissederek bir kimlik sahibi olmalarını kullanmaktadır. Bu alandaki yeni bir olgu da futboldur. Herhangi bir Türk takımı uluslararası alanda maç kazandığında büyük çoğunluğu üçüncü kuşaktan oluşan gençler sokaklara dökülerek "zaferi" kutlamaktadırlar; tabii Türk bayrakları, "En Büyük Türkiye" sloganları ve bazen de bozkurt işaretleriyle...

Alman politikacıları, Türkiye ve Almanya arasındaki maçlarda bile ilkinin tutan bu gençleri endişeli gözlerle izlemekten öteye bir şey yapamamaktadırlar.

Almanya'da çifte vatandaşlık konusu, esas olarak, bu ülkedeki 2.5 milyon Türkiyeli üzerinde ağırlıklıla hangi ülkenin egemen olacağıyla ilgilidir. Bu nedenle, konunun "uyum" ve "ırkçılık"la değil, ama belirli bir kitle üzerinde iki ülke arasındaki etkinlik mücadelesiyle ilgisi vardır.

IV. Sonuç

1990'lı yıllarda Türkiye, Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan Türkiyeliler arasında, eskisiyle karşılaştırılamayacak kadar iyi oranda örgütlendi. Bu örgütlenmenin oldukça yetersiz hattâ bozuk yönleri de var kuşkusuz; ama, Türkiye, Almanya'da 1990 öncesinde düşünilemeyecek bir çatışmaya girmeye kendini hazır hissedebildi. Türkiye, "çifte vatandaşlık" konusunda kaybettii, ama bu yasanın asıl hedef kitlesi -üçüncü kuşak- üzerindeki etkisini ağırlıklıla sürdürmektedir. Bu anlamda kaybedilen bir muharebedir, savaşın kendisi değildir.

Türkiye'nin Avrupa'daki Türkiyeliler arasında örgütlenmek konusundaki başarısı büyük oranda Almanya'daki başarısına bağlıdır. Bu ülkede şu anda 130 binden biraz fazla Türkiye kökenli Alman vatandaşı olmuş durumda, bu sayı yavaş da olsa ar-

tır. Türkiye'nin, Türk kökenli, Alman vatandaşlarının bütün politik partilere girmeleri ve etkin parti içi gruplar oluşturması yönündeki projesi gerçekleşmedi; ne var ki, Türkiye'nin iç politik güç olmasını sınırlandıran Almanya da soruna sürekli bir çözüm bulamadı. Bu ülke, "Almanca konuşan Türk milliyetçileri"yle ne yapacağını bilemiyor. Dahası, Almanya'daki Türkiyeli nüfusu doğumlar, Türkiye'den evlenmeler ve ilticacılar nedeniyle sürekli artıyor. Kesin bir sayı vermek zor olmakla birlikte, yıllık artışın yüz bin kişinin biraz üzerinde olduğu söylenebilir.

Yakın gelecekte, her iki ülkenin de Türkiyeli kitle üzerindeki hegemonya mücadelesinde, yeni ataklara kalkmaları beklenebilir.

Bu bölümün sonunda, okurun aklına gelebilecek bir sorunun da yanıtlanması gerekir: Türkiye, 1990'lı yıllarda, özellikle de 1995 sonrasında Almanya'daki örgütlenmesini hızla geliştirirken, bu ülkede -sayıları 400 bin kadar olan- Kürtler ne yapıyordu?

Almanya'daki Kürtler arasında PKK'nın oldukça örgütlü olduğu, sık sık gösteri ve yürüyüş yaptıkları biliniyor; ne var ki, bu kitle gücü ancak küçük bir oranda örgütlenmeye dönüştürülebildi. Bunun başlıca nedeni, anlayış eksikliğidir. Türkiye yönetimleri, 1990'lı yıllarda Almanya -ve diğer ülkelerdeki- kitlenin bu alanda yerleşikliğini, sürekliliğini dikkate alarak politika geliştirirlerken; PKK -ve büyük oranda da Türk solu- burada geçiciliği esas alan, herşeyi gelineen ülkeye göre belirleyen, "Avrupa çürütür" mantığına dayalı politikayı sürdürmeye devam etti ve sonuçta kurumlaşmakta oldukça geride kaldı. (Bu durumun bilincinde olan az sayıda insanın Almanya'nın önemini anlatmaya çalışan çabası da önemli bir sonuç vermedi.) Ek olarak, PKK'nın Almanya'daki saldırı eylemleriyle kendisini yasaklatması, Türkiye için ortamın daha da uygun duruma gelmesine yol açtı.

Sonuçta, bazen karşı çıkışlar olsa da, Türkiye'nin Almanya'daki örgütlenmede artan oranda "tek kale" oynadığını belirtmek gerekir. Kitabın son bölümünde, AB ile ilişkilerde de ele alacağımız gibi; başta Ortadoğu olmak üzere Türkiye'nin etkin olduğu alanlara girmek isteyen Almanya'nın, bu amaçla Türkiye'ye karşı Kürtleri desteklemesi ve böylece Almanya'daki durumun da bir oranda değişmesi mümkündür.

YEDİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN DEĞİŞEN KONUMU

I. Silahlanma ve Askeri Eğitim

Türkiye, sahip olduğu ekonomik kapasite çerçevesinde değerlendirildiğinde korkunç bir hızla silahlanıyor. Bu silahlanma; mevcut silahların modernizasyonu -İsrail’le yapılan anlaşma uyarınca savaş uçaklarının elektronik donanımı gibi-, yeni silah alınması -ABD veya Almanya’dan çok sayıda tank alınması, 4 milyar ABD Doları hacımlı ABD ya da RF-İsrail yapımı 145 saldırı helikopteri alınması-, geniş bir silah sanayisinin kurulması gibi başlıca üç alanı kapsıyor. Türkiye, bu amaçla, 1996’dan sonraki 30 yıl içinde 150 milyar Dolar harcamayı planlıyor.¹

Açıklanan silah alımları başlangıç sayılır. Türkiye; ordudaki piyade tüfeklerinin değiştirilmesini, yerden-yere ve yerden-havaya fırlatılan füze sistemlerine sahip olmayı ve İsrail’le yapılan son askeri uydu anlaşmasında olduğu gibi, uzaydaki silahlardan bile yararlanmayı, kurulacak askeri-sanayi kompleks vasıtasıyla çeşitli ülkelere silah ihraç etmeyi amaçlıyor.

Türkiye’nin bu düzeyde silahlanmasını NATO silahlarının kullanımındaki kısıtlamalara bağlamak doğru değildir:

“Bu silahların kullanımına getirilen yasal sınırlamaların da, Türkiye’yi elindeki askeri gücü, ittifaktan özerk olarak kullanmaktan alıkoyamayacağı Kıbrıs Barış Harekatı ile görülmüştür. Ancak, 1974 sonrası Türkiye’ye uygulanan askeri ambargo, askeri

1. Aktaran H. Kramer, A Changing Turkey, s.203.

açıdan dışa bağımlı bir ülkenin özerk askeri girişimlerinin bedelinin de ağır olduğunu ortaya koymuştur. Bir çıkış yolu olarak savunma sanayii alanında kendi kendine yeterlilik fikri giderek ağırlık kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da, askeri kullanıma yönelik her türlü üretimin ölçek ekonomisi veya maliyet gibi kaygılar gözetilmeksizin, yurtiçinde yapılması anlayışı kök salmıştır.”²

Yukarıdaki sözlerin hiçbir açıklayıcı yanı yoktur. Türkiye, 1974'teki Kıbrıs savaşı sonrasında, TSK için açılan bağış kampanyaları ve bütçeden transferlerle sadece küçük bir ek silahlanma sağlayabilmiştir. Yıllarca ABD ve diğer müttefiklerinin askeri yardımlarıyla “ordusu güçlü ülke” konumunu sürdüren Türkiye; SSCB'nin dağılması ve Körfez Savaşı'nın ardından, Kıbrıs savaşından yaklaşık 20 yıl sonra, kendisine yönelik tehdit geçmişe göre azalmış olmasına karşın, yoğun silahlanmaya yönelmiştir.

Türkiye, komünizme karşı artık NATO'nun güneydoğu kanadının bekçisi değildir; kapladığı alan, etkinlik ve askeri güç olarak küçülmüş bir RF'nun, Batı için SSCB'den daha büyük bir tehlike olduğu savunulamaz. Türkiye'nin silahlanması, Şükrü Elekdağ'ın “2.5 Savaş Stratejisi” adını verdiği; Yunanistan-Suriye-PKK üçlüsüne karşı muhtemel savaşla da açıklanamaz. AB ve NATO üyesi olan Yunanistan'la, NATO üyesi olan Türkiye arasında boyutlu bir savaş çıkması oldukça düşük bir olasılıktır; Suriye, Hafız Esad'ın ölümünün ardından yeniden silahlanmaya yönelmiş olmakla birlikte, askeri gücü Türkiye'nin oldukça gerisindedir; PKK'nın askeri tehdidi birkaç yıl öncesine göre önemli oranda azalmıştır, ek olarak İsrail ile ittifak Türkiye'nin bölgedeki yalnızlığına son vermiş ve kendisini daha güvenli hissetmesine neden olmuştur. Bütün bunlar birleştirildiğinde, Türkiye'nin silahlanmasının “2.5 savaş”ın gereklerinden oldukça boyutlu olduğu görülür.

Türkiye'nin silahlanması ancak YDD ve ABD'nin yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde açıklanabilir. (Bunun dışındaki “açıklamalar” her büyük silah alımında yeniden gündeme gelecek ve büyük silahlanma masraflarını gerekçelendirmek için kullanılacaktır.)

2. S. Güvenç, TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut, “*En Uzun On Yıl*”, s.134.

Kitabın ilk sayfalarında da açıklandığı gibi, YDD'nin önemli özelliklerinden bir tanesi, bölgelerin önem kazanmasıdır. Bölgeler eskiden de vardı; ne var ki, neredeyse her bölgesel çelişkide ABD ve SSCB'nin rakip tarafların yanında yer almasıyla; bölgesel sorun, başlangıçtan itibaren -ya da kısa sürede- küresel bir soruna dönüşüyordu. SSCB'nin dağılması, RF'nun da birçok bölgeden çekilmesiyle, bölgesel sorunlar ve bölgelerin önemi öne çıktı.

YDD'nin temelinde ABD'nin küresel hegemonyasının yattığı üzerinde çok duruldu; ama bu hegemonyanın nasıl sağlandığı konusuna yeterince eğilinmedi. ABD'nin sıkı denetim sağlaması gereken alanlar; Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Balkanlar'la genişlemiştir. Gelişmelere göre bunlara başkaları da eklenebilir. Dahası, SSCB tehdidinin ortadan kalkmasının ardından NATO içindeki özellikle Batı Avrupa'lı ortaklarla uyum sorunu ortaya çıkmıştır. ABD, NATO içinde yine istediğini yaptırmakla birlikte, bu süreç eskisi kadar sorunsuz işlememektedir. AB'nin kendisine ait ve NATO'ya bağımlı olmayan ordu kurmaya yönelmesi, henüz işin başında olmalarına ve NATO'dan kopamamalarına karşın ciddi bir adımdır.

Kitabın başında, “ABD'nin Yeni Güvenlik Anlayışı” bölümünde; ABD'nin tek küresel güç olarak kalmak ve yeni rakiplerin ortaya çıkmasını engellemek temelinde bir stratejiye sahip olduğu açıklanmıştı. En büyük olası rakip RF olmakla birlikte; AB'nin ve birkaç ülkenin birleşerek ABD çıkarlarını tehdit etmesi de uzun vadeli olarak düşünülmesi gereken olasılıklardır. Bu durumda, ABD'nin güçlü bölgesel ittifaklar kurması zorunluluğu ortaya çıkar. ABD böylesi ittifakları SSCB'yi kuşatma temelinde eskiden de kurardı; ne var ki, şimdi alan ve görevler genişlemiş, “komünizme karşı birlik” olanağı da ortadan kalkmıştır. ABD'nin RF ve onunla sınır komşusu olan ülkeler dışında dünyanın her yerinde üslenmesi, her bölgede düzen ve istikrarı sağlaması, bölgesel çelişmelere gerektiğinde müdahale etmesi; küresel bir gücün bile ancak kısa süre yürütebileceği kadar büyük bir iştir. ABD; tek başına dünya jandarmalığının ekonomisi için ne kadar büyük bir yük oluşturduğunu, AB ve özellikle de Japonya karşısında ekonomik olarak gerilemesine neden olduğunu, her yere koşan dev bir gücün bile kolaylıkla yaralanabilece-

ğini, küçük ya da büyük her başarısızlığın faturasının doğrudan kendisine çıkacağını, geçmişte, yaşayarak görmüştür. Değişik bölgelerdeki “dost güçler” bu durumda büyük önem kazanırlar; ancak onlarla kurulacak güçlü ittifaklar aracılığıyla bölgede düzen ve istikrarın sağlanmasında, başka güçlerin bölgeye girmesinin engellenmesinde ABD dışındaki güçler de devreye girmiş olurlar. ABD’nin bölgesel ittifaklar oluşturmada küresel güç olarak varlığını sürdürmesi oldukça zordur.

Türkiye’nin önemi ve yoğun silahlanmasının gereği de burada ortaya çıkar.

Türkiye, üç önemli bölgenin -Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya-yanında yer almaktadır; Orta Asya’ya da yakındır ve bu ülkelerle ilişkide dil ve kültürel ortaklıklardan gelen avantajlara sahiptir. Türkiye stratejik önemi hiçbir zaman azalmayacak bir coğrafyadadır; ülkenin coğrafî konumunun önemi dünyadaki gelişmelere göre azalıp çoğalmakla birlikte, hiçbir zaman “önemli” niteliğinin altına inmemektedir. Nitekim, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ardından, kısa süren bir belirsizlikten sonra, ülkenin stratejik önemi azalmamış, artmıştır.

Küresel güçlerin varlığının bölgelerde daha fazla istikrara yol açtığından sözedilebilir. Özellikle iki küresel güç arasında dengenin olduğu durumlarda, bir bölgedeki önemli bir istikrarsızlık iki gücün dünya ölçeğinde karşı karşıya gelmesiyle sonuçlanır. Bu nedenle, Ortadoğu, SSCB’nin dağılmasından sonra daha istikrarsız olmuştur. SSCB’nin güçlü olduğu bir dönemde ne Irak’ın Kuveyt’e saldırısı, ne de Türkiye’nin Suriye’yi savaşa tehdit etmesi mümkündü. SSCB’nin karşı adımlar atacağı ve dünya çapında sonuçları olacak bölgesel gerilimin tırmanacağı endişesiyle, Türkiye-İsrail ittifakı bile yapılamazdı.

Soğuk Savaş’ın ardından Ortadoğu için Türkiye’nin, Türkiye için de Ortadoğu’nun önemi artmıştır. Kürt sorunu bu artışta önemli bir yere sahiptir, ancak bu tek neden değildir.

Bu dengesiz ve her an keskinleşebilecek çelişkilerle dolu bölgede, ABD’nin ana ittifakı Türkiye-İsrail ikilisidir. ABD’nin Körfez’deki sürekli askeri varlığıyla, Mısır ve Suudi Arabistan gibi büyük ülkelerle yakın ilişkileri de dikkate alındığında, bugünün koşullarında bölgede ABD ve müttefiklerinin lehine sağ-

lanmış istikrarın kolay bozulmayacağı söylenebilir. Filistin-İsrail çelişkisinin keskinleşmesi, İran-Suriye ittifakı ya da zayıf bir olasılık olmakla birlikte Türkiye-İsrail ittifakının bir şekilde sona ermesi bu dengeyi zorlayabilir. Kürt grupların aralarında birleşmesi mümkün olmadığı gibi, gelişmeleri ağırlıkla kendi başlarına belirleyecek durumda da değildirler. Bölgedeki ABD barışı için en büyük tehlike, RF'nun dönüşüyle ortaya çıkabilir. Böyle bir dönüş Suriye, Irak hattâ İran'ın Türkiye ve İsrail'e karşı, bölgedeki ABD askeri varlığını da tehdit eden politik bir çizgiye yönelmelerine neden olabilir.

Türkiye'nin yoğun silahlanmasının önemli bir nedeni, bölgenin mevcut durumu değil, ortaya çıkabilecek olası gelişmelerdir. Türkiye, Ortadoğu'nun özelliklerine uygun olarak kara ordusuyla hava kuvvetlerinin güçlendirilmesine öncelik vermekte ve füzeler konusundaki zayıflığını da gidermeye çalışmaktadır.

1991 öncesinde Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya ile ilgili sorunlar, buralar SSCB'nin sınırları içinde ya da diğer sosyalist ülkeler aracılığıyla doğrudan etki sahibi olduğu alanlar olduğu için, daha sonraki yıllara göre oldukça azdı. SSCB'nin dağılması bu alanları sorunsuzlaştırmadı, tersine sorunların adeta patlamasına yol açtı.

Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik olarak -Yunanistan askeri olarak hızla güçlenmedikçe- yoğun silahlanmaya ihtiyacı yoktur. Asıl sorun Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu alanlarda ABD'nin ve Türkiye'nin çıkarları tam bir uyum içindedir. ABD, RF'nun bu alanlardaki etkisinin önemli ölçüde geriletilmesini hedeflemektedir; Türkiye'nin Türki cumhuriyetler üzerinde güçlü bir etki sahibi olabilmesi için de aynı koşul gereklidir. RF, 1990'lı yılların başlarındaki büyük gerilemesine karşın, aynı onyılın sonlarında atağa geçmiş; bunun sonucunda Orta Asya'da ağır basan bir konuma ulaşmasının yanı sıra, Kafkasya'daki etkisini ise hissedilir biçimde artırmıştır. Ne var ki, bu geniş bölge gerek devletlerin istikrarsız iç yapıları ve gerekse de çok sayıda etnik grubun varlığı nedeniyle oldukça dengesiz, filanca devletle falanca etnik grubun ya da devletlerarası çatışmanın her an mümkün olduğu bir yapıya sahiptir. Zengin petrol

ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan bu bölgede, gerek kaynakların denetimi gerekse de bunların uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda son söz söylenmemiştir ve bölgeye istikrar getirebilecek bir sonuca ulaşılması şansı da şimdilik görünmemektedir. Ülkelerdeki güç dengeleri sürekli değişmekte, Ermenistan örneğinde olduğu gibi RF'na yakınmış gibi görünen bir devlet, tarafsızlaşmaya hattâ Türkiye ve ABD'nin safına kayma belirtileri gösterebilmektedir.

Türkiye'nin yoğun silahlanmasının ikinci gerekçesi bu alandır. Burası, güçlü bir karşı gücün varlığı nedeniyle Ortadoğu'dan farklıdır. Türkiye'nin RF ile savaşa girmesi söz konusu değildir; aynı şekilde bir bölge devletiyle -örneğin Ermenistan'la- savaş da, RF'nun müdahalesine yol açacağından düşünülemez. Türkiye, yine de, RF'na karşı olabildiğince silahlanmak zorundadır. Bu bölgede gelecekte hangi gelişmelerin olacağı bilinemez ve gücü göstermek de onu bir çeşit kullanmak olduğundan, Türkiye, askeri gücü oranında olası gelişmeler üzerinde daha fazla etki sahibi olabilecektir.

Türkiye'nin 25-30 yıla yayılacak yoğun silahlanması ve ülkede büyük bir silah sanayi kurmaya yönelmesinin son nedeni, yukarıda sözü edilen geniş bölgeden daha da geniş bir alana yayılan silah satışı ve askeri eğitim hizmetleridir.

Türkiye Azerbaycan, Arnavutluk, Hırvatistan ve Bosna Hersek ordularını eğitmektedir, ayrıca çeşitli ülkelerle askeri eğitim ve savunma işbirliği konularında anlaşmalar imzalamıştır. Bunun son örneğini, bu yılın Ağustos ayında Moldavya ile yapılan Savunma Sanayi Anlaşması oluşturmaktadır. Türkiye, Moldavya ordusuna askeri ve teknolojik eğitim de verecektir. Bu ülkelerin -özellikle hafif silahlarda- Türkiye silah sanayisinin pazarlarını oluşturacağı söylenebilir. Mısır ve Suudi Arabistan'ın da müşteriler arasında yer alması kuvvetle muhtemeldir.

Askeri ve teknik eğitimle, silah satışı birbiriyle yakından ilgili konulardır. Türkiye, doğal olarak, kullandığı -giderek de ürettiği- silahların eğitimini verecektir. Daha gelişmiş silahlar konusunda ise, Türkiye'ye silah satan, TSK'nin kullandığı silahları üreten ülkeler, Türkiye'nin ordularına eğitim verdiği ülkelere de bu silahları satmak şansına sahip olacaklardır. Türkiye bölgesel

bir silah satıcısı olmasının yanında, büyük silah satışlarında ortamı hazırlayan ve aracı olan bir ülke konumuna da gelecektir.

Türkiye'nin askeri eğitim konusunda girdiği bir başka alan Afrika'dır. "Afrika'nın askerini biz eğiteceğiz" başlıklı bir gazete haberinde şunlar yazılıdır:

"Eğitim ve disipliniyle tüm dünyanın takdirini kazanan Türk Silahlı Kuvvetleri, bu kez de Afrika'nın birçok ülkesinde askeri eğitim vermeye hazırlanıyor. Şu anda, Gambiya ve Senegal'de birer jandarma müfrezesi bulunduran ve bu ülke askerlerine eğitim veren Türk ordusu, önümüzdeki kısa dönemde 8 ülke ile daha resmen askeri eğitim işbirliği anlaşmasına hazırlanıyor. Bu ülkeler şöyle: Burkina Faso, Mali, Nijerya, Cezayir, Gana, Etiyopya, Çad, Zimbabwe, Fas.

Türkiye'nin Afrika'ya açılım projesi çerçevesinde yürütülen özel proje Türk Dışişleri ve Genelkurmayı arasında koordine ediliyor. Anlaşmalarla, Türk ordusunun vereceği askeri eğitimin yanı sıra, karşılıklı ziyaretler, teknolojik ve teknik eğitim de öngörülüyor."³

Bu ülkeler arasında 100 milyon nüfusa sahip olan Nijerya özellikle önemlidir.

Askeri eğitimin teknik bir konu olmadığını; bir ülkenin ordusuna askeri eğitim veren başka ülke subaylarının, sözkonusu ordunun silah yapısını belirleyeceği, önde gelen komutanlarla ilişki kuracağı ve o ülkede belirli bir etki hattâ örgütlenme yaratacağı, kitabın "Balkanlar" bölümünde ele alınmıştı. Burada, Türkiye'nin Afrika'ya askeri olarak böylesine büyük oranda nasıl girebildiği üzerinde kısaca durmak gerekir.

TSK, Afrika'ya (Somali) ilk kez 1990'lı yılların başlarında çokuluslu askeri bir güce katılarak girdi. Basında yapılan gösterişli propagandaya karşın, TSK Somali'deki "Umut Operasyonu"nda özel bir varlık gösteremedi; yine de bu katılım TSK'nin Afrika'yı tanıması -ve kendini tanıtmasında- ilk adım sayılır. Sonraki yıllarda da Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri sürdü. Kuzey Afrika'daki Müslüman ülkelerle bağlantı eskiden beri vardı. Bu arada, yine 1990'lı yıllarda Afrika'da önemli bir gelişme oldu.

Fransa, bu kıtadaki eski sömürgeleriyle ilişkisini önemli oranda gevşetti, adeta Afrika'dan çekildi. Eskiden bazı ülkelerdeki darbelerde, etnik çatışmalarda, ülkeler arası sorunlarda taraf olan Fransa, kıtadaki rolünü ABD'ye bıraktı. Fransa ekonomisi Afrika'daki sürekli askeri varlığın ağır ekonomik yükünü kaldırabilecek durumda değildi. ABD, aynı onyıllar içinde tıpkı Balkanlar'da yaptığı gibi, çeşitli ülkelerin ordularının askeri eğitim ve donatım işini Türkiye'ye bıraktı. Balkanlar'dan farklı olarak Afrika'daki ülkelerle -kıtanın Kuzey bölgesi hariç- Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan herhangi bir bağı olmadığı gibi, Türk kökenli nüfus da yok denilebilecek kadar azdır.

Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin Afrika'daki diğer ülkelerle de askeri işbirliğine yönelmesi, ülkeler arası ve ülkeler içi çatışmaların oldukça fazla olduğu bu kıtada "uluslararası güç" çerçevesinde jandarmalık işlevine yoğun olarak yönelmesi beklenmelidir.

II. Bölgesel Güç, Alt Emperyalizm ve Türkiye

Kitabın başında sorulan soruyu, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin uluslararası konumunda nasıl bir değişim yaşadığını ve ülkenin bu değişime uygun olarak hangi kavramla tanımlanabileceğini artık yanıtlayabiliriz.

Türkiye; 1990 öncesinin oldukça içine kapanık, ürkek, uluslararası alanda NATO'nun güneydoğu kanadının bekçisi olmanın ötesinde fazla bir özelliği olmayan bir ülke konumundan; yıllardır içinde taşıdığı büyük ihtirasları hayata geçirip "üç kıtada egemenlik kurmaya", "yeni bir Türk imparatorluğu oluşturmaya" çalışan, bu yolda başarıdan çok başarısızlıkla karşılaşan bir ülke durumuna geldi.

Türkiye'nin egemen çevrelerinin 1990'lı yılların başlarında amaçladıklarıyla, on yıl sonra ulaşabildikleri -tek tek bölgeler bazında değil de genel olarak- karşılaştırıldığında, başarıdan daha çok ciddi hayal kırıklıklarından söz edilebilir. Ne var ki, 2000'li yılların başındaki geçici sonuçta başarısızlığın ağır basması, ülkenin konumunun değişmediği, bazı konularda önemli başarıların kazanılmadığı anlamına gelmez. 1990'lı yıllarda Türkiye, kifayetsiz bir muhteris olarak neredeyse önüne çıkan her

fırsata saldırmış, boyunun ölçüsünü almış, neyi yapıp neyi yapamayacağını daha iyi anlamış, bunun sonucunda da 1990'lı yılların başlarına göre daha ihtiyatlı bir üslup kullanmaya başlamıştır. İhtiraslarından vazgeçmemiş olmakla birlikte, bunları söylem düzeyinde geri plana çekmiştir; artık “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne”, “Türk dünyasının lideri olmak”, söyleminden vazgeçilmiştir. (Bu söylem genellikle MHP ve çevresinde görülen dünyadan ve yaşanan deneyimlerden habersiz şaşkınlarda halen sürmektedir.)

Türkiye’nin geniş bir bölgedeki son on yılını -sadece sonuçta neyin ağır bastığına bakarak- başarısızlık temelinde değerlendirmek yanlış olur.

Türkiye, 1990'lı yıllarda öncesiyle karşılaştırılamayacak oranda dışarıya açıldı. Bu açılış, yabancı sermayenin ülkeye yoğun girişi ve büyük özelleştirme programlarıyla sınırlı değildir. Türkiye sermayesi birçok ülkede yatırım yaptı; ülke Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya’daki etkinlik mücadelesinde taraflardan birisi olarak ortaya çıktı; AB, özellikle Almanya ile ilişkilerde gelişmelerin yanısıra çelişkiler ve önemli sürtüşmeler de yaşadı; ABD’nin yakın müttefiki olmayı sürdüren Türkiye, bu ülke ile Ortadoğu’da -özellikle Irak ve Kürtler konusunda- anlaşmazlık yaşadı. 1990'lı yıllarda Türkiye, geniş bir alanda aktif bir aktör olarak ortaya çıktı. Türkiye’nin amaçlarının oldukça gerisinde kalması bu gerçeği değiştirmez. Tarihte sadece başarısızlıkları görmek ve sadece bu temelde değerlendirme yapmak doğru değildir.

Türkiye’nin 1990'lı yıllardaki yönelimi şu esaslara dayanır:

1. YDD çerçevesinde olabildiğince işlevli bir yer edinmek.
2. Bu amaçla YDD’nin tek küresel gücü ABD ile birlikte hareket etmek (Türkiye ile ABD arasındaki bazı çelişkiler bu “büyük gerçek”in görülmesini engellememelidir.)

3. Geniş bir bölgede etkin bir güç, en azından bölgesel politikadaki taraflardan birisi olabilmek için, -benzer amaçlar taşıyan her devletin yaptığı gibi- sınırları dışında yaşayan Türk kökenlilere yönelmek ve özellikle Müslüman ama Türk kökenli olmayanlara yönelik olarak da -yapılabildiği oranda- dindaşlığı ve Osmanlı’nın yüzyıllar sürmüş etkisini kullanmak.

Bu amaçlar çerçevesinde Türkiye, 1990 öncesinden farklı olarak Ortadoğu’da Kürt sorunundaki tutumu ve ABD’nin bölgeyle ilgili yönelimlerine uygun olarak İsrail’le ittifak yaparak etkin bir güç haline geldi; Balkanlar’da belirleyici olmasa da hesaba katılması gereken taraflardan birisi olarak ortaya çıktı; Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik olarak 1990 öncesiyle karşılaştırılamayacak kadar geniş ilişkilere ve RF ile -başarılı olamadığı- bir etkinlik mücadelesine girdi; “Avrupa Türkleri”ni hatırladı ve özellikle “Almanya Türkleri” vasıtasıyla Almanya içinde etkili politika yapmaya yöneldi. Türkiye’nin Afrika’da ne yapabileceği; Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya’da yeni bir Müslümanlık anlayışını geliştirmekte ne oranda başarılı olabileceğini ise zaman gösterecektir.

İncelenen çerçevenin büyük olması, Türkiye’nin 1990 sonrası yöneliminde oldukça geniş bir alana yayılmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’nin konumuyla ilgili olarak yapılan “tipik bir gelişmekte olan ülke”, “3. Dünya ülkesi” gibi değerlendirmeler üzerinde durmayacağız. Kitabın buraya kadar olan bölümleri, sanınız Türkiye’nin bu kategorilerde değerlendirilemeyeceği üzerine yeterli fikir vermektedir. Ekonomik veriler önemli olmakla birlikte, bir ülkenin konumu sadece bunlara dayanılarak saptanamaz.

Türkiye’nin konumuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken iki belirleme vardır:

İlki, “emperyalist Türkiye”dir. Bu belirlemenin gerekçesi olarak; Türkiye’nin büyük yayılmacılığının yanı sıra, çeşitli ülkelerde yapılan yatırımlar, verilen borç ve krediler gösterilmektedir.

Böyle bir belirleme, gerçeklerin oldukça üzerindedir. 1990’lı yıllar boyunca Türkiye’nin en büyük sorunu, yeterli ekonomik kaynaklara sahip olmamasından kaynaklanmıştır. Türkiye, bırakalım Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerde enerji kaynaklarının işletilmesi için gerekli dev yatırımları gerçekleştirmeyi; Balkan ülkelerinin ihtiyacı olan daha küçük miktarlardaki yatırımları yapmakta bile zorlanmış, verdiği kredi ve hibeler de küçük boyutlarda kalmıştır.

“Bu arada Türkiye, Bosna-Hersek’in savaş sonrası yapılan-

ması amacıyla 1996 yılı için 80 milyon dolarlık Eximbank kredisi açmış ve bunun 26 milyon dolarlık kısmını hibe etmiştir.”⁴

“...Türkiye’nin (Arnavutluk’a) açtığı 50 milyon dolarlık kredinin ilk 15 milyon dolarlık bölümü geri ödenmediği için kredinin kalan kısmı kullanılmamıştır.”⁵

Türkiye orta düzeyde yatırım olanaklarına bile sahip olabilseydi, Orta Asya’daki cumhuriyetlerle çok daha iyi ilişkiler kurabilir, bu alanda RF ile girdiği etkinlik mücadelesinde daha başarılı olabilir, yeterli ekonomik katkıyı sağlayabilmesi durumunda Bakü-Ceyhan boru hattının hayata geçirilmesi şansını oldukça yükseltebilirdi.

Türkiye çeşitli şirketler aracılığıyla inşaat, telekomünikasyon, gıda vb. alanlarda değişik ülkelerde yatırımlara yönelmiş olmakla birlikte; bu yatırımları sermaye ihracı ve yerinde üretim olarak değerlendirmek konusunda dikkatli olmak gerekir. Şu veya bu yatırım, bu özelliğe sahip olabilir, ama asıl önemli olan, bu tür yatırımların ülke ekonomisinin genel yapısı içinde tuttuğu yerdir.

“Emperyalist Türkiye” oldukça acele yapılmış bir saptamadır.

İkinci belirleme; “bölgesel güç Türkiye”dir. Bu konuda Oral Sander ve Şule Kut tarafından kaleme alınan, anılmaya değer iki yazıdan söz edilebilir.⁶ Her iki yazarın da konuya yaklaşımı oldukça ilginçtir. Doğru belirlemelerin yanısıra, Türkiye’nin konumunu değerlendirirken ABD’nin YDD’ni, değişen güvenlik anlayışını, RF’na yaklaşımını, bu çerçevede Türkiye’ye biçilen rolü, Türkiye’nin çıkarlarıyla ABD’nin amaçları arasında birçok konuda ortaya çıkan paralelliği gözardı ettiklerinden, vardıkları sonuçlar da yerine oturmamaktadır. Bölgesel bir analiz, küresel çapta genel bir analizin çerçevesi dışında ele alındığında doğru sonuçlara varılması olanaksızdır.

Her iki yazar Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik pan-Türkist

4. İlhan Uzgel, Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar, “*En Uzun On Yıl*”, s.403.

5. a.g.e., s.406.

6. Oral Sander, Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye’nin Dış Politika Hedefleri, “Türk Dış Politikasının Analizi” içinde, s. 607-613; Şule Kut, Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları, “*En Uzun On Yıl*”, s. 43-61.

politikaların sonuçsuz kalmaya mahkum olduğunu belirttikten sonra, aynı sonuca varmaktadırlar. Şule Kut bunu şöyle ifade ediyor:

“Zaten, tüm doksanlar boyunca Türkiye sadece jeopolitik konumunu değil, yeni bağımsız ülkelerle olan tarihsel ve kültürel bağlarını da Batı’ya karşı bir tehdit ya da ona bir alternatif olarak değil, özellikle de Avrupa’nın gözündeki yerini daha değerli kılmak için bir koz olarak kullanmayı seçmiştir.”

Burada anlaşılmayan şudur: Türkiye, pan-Türkist emeller gütmeyi, bir Türk imparatorluğu oluşturmak için çalışmayı, Batı’ya seçenek olarak değil; Batı’nın -özellikle ABD’nin- ve kendisinin çıkarlarıyla uyumlu olduğu için gündeme getirebilir. Pan-Türkist politikaların amacı, -Oral Sander’in aktardığı bazı çevrelerin görüşleri uyarınca- Türkiye’nin giderek Batı’dan kopması ve “bağımsız bir bölgesel süper güç” haline gelmesi değildir. Böyle bir gelişmeye, bırakalım RF’nu, en başta kendisine karşı güçlü seçeneklerin ortaya çıkmasını engellemeyi Soğuk Savaş sonrası politikasının temeli yapmış olan ABD izin vermez. Türkiye’nin tüm Türkçe konuşan halkların ve Balkanlar’daki Müslümanların liderliğine oynamasıyla, ABD’nin bu geniş bölgeye yönelik politikası arasında uyumsuzluk yoktur. (Sonraki bölümde göreceğimiz gibi AB, özellikle de Almanya ile vardır.)

Pan-Türkizm tarihinde hiçbir zaman Türklere özgü, bağımsız bir olgu olmamıştır. Türkçülük, 20. yüzyıl başlarında ilk ortaya çıktığı dönemde Almanya tarafından -bu ülkenin yayılmacı amaçlarına hizmet edeceği düşüncesiyle- desteklenmiştir. ABD, SSCB döneminde, bu ülke topraklarında yaşayan halkların bir bölümüne Türklükten çok Müslümanlıkla daha iyi seslenilebileceği düşüncesiyle “Yeşil Kuşak”ı savunmuş; ne var ki, İran İslam Devrimi ve çeşitli ülkelerde desteklenen İslam’ın ABD ve müttefiklerine düşman olacak kadar gelişmesinin ardından, SSCB dağıldıktan sonra RF’nu geriletmek için, Türkçülüğü ve “Türkçü Müslümanlığı” ya da “Müslüman Türkçülüğü” desteklemeye başlamıştır.

Türkiye’nin Orta Asya’da beklentilerinin oldukça gerisinde sonuçlar elde etmesinin nedeni pan-Türkist politikalar izlemesinden değil, olanaklarının böyle bir politikanın gereklerinin oldukça gerisinde kalmasından ve RF’nun gücünden kaynaklanmaktadır.

Bölgesel güç kavramı üzerinde özellikle duran Şule Kut, önemli doğrular içeren şöyle bir analiz yapıyor:

“...Türkiye, coğrafya ve zamana bağlı olarak değişken bir performans gösterse de, tabii ki Balkanlarda da, Kafkasya’da da, Karadeniz’de de, Akdeniz’de de, Ortadoğu’da da başlıca bölgesel güçlerden biridir. Bu bölgelerin hepsinde ve eşanlı olarak Türkiye’nin sahip olduğu ölçüde etkin olabilen bir başka bölge ülkesinin bulunmadığı da üzerinde durulması gereken bir başka olgudur. Örneğin, Yunanistan Balkanlar’daki bir diğer bölgesel güçtür, ama Yunanistan’ın diğer bölgelerde böyle bir özelliği yoktur. Ya da, dünün süpergücü Rusya bugün Orta Asya’da ve Kafkasya’da ciddi bir bölgesel güçtür, ama Rusya’nın bugün en sorunlu bölgelerden biri olan Ortadoğu’da ve hattâ Balkanlar’da aynı ölçüde bölgesel güç olduğunu söylemek zordur. Bu bölgelerin tümünde bölge ülkesi olarak yer alan tek ülke Türkiye’dir. (...) Burada altı çizilmesi gereken bir konu, doksanların başında bazı liderlerin sloganlarında bölgesel süper güç ilan edilen Türkiye’nin, asıl bölgesel güç niteliğini, özellikle de askeri açıdan, doksanların ikinci yarısında edindiğidir.”

Burada eksik olan; sadece bugünkü durumun ve görüntünün ele alınması, yakın geleceğin, RF’nun Ortadoğu bölgesine geri dönüş tehlikesinin atlanmış olmasıdır. Bu tehlike dikkate alınmadığında, -Ortadoğu bölümünde de açıklandığı gibi- bölgeye askeri olarak yerleşmiş ve iki güçlü müttefikinin ittifakını da sağlamış olan ABD’nin İran ve Saddam rejimiyle neden bu kadar uğraştığını anlamak olanaksız olur.

Kut’un analizinin en doğru yanı, Türkiye’nin bölgesel güç olma özelliğini 1995 sonrasında özellikle askeri yönden elde ettiği saptamasıdır. Burada “bölgesel güç”ün yeterince açık bir belirleme olmadığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye, ekonomik olarak, RF hariç tutulduğunda bölgesindeki en büyük ekonomiye sahip olmakla birlikte, ekonomik bir bölgesel güç değildir. Türkiye oldukça borçlu bir ülke olmasının yanı sıra, ekonomik kaynakları da bölgenin başlıca sorunlarını kendi çıkarları doğrultusunda çözüme yönlendirmek için yeterli olmaktan epey uzaktır.

Türkiye, askeri bölgesel bir güçtür. Türkiye’nin 1990 sonrasında geniş bir alana yayılan faaliyetlerinde TSK önde gelen bir

rol oynamaktadır. Ülkenin NATO'dan sonra girdiği en önemli askeri ittifak denilebilecek olan İsrail ile ittifak da TSK'nın inisiyatifinde gerçekleşmiş, Ortadoğu bölümünde üzerinde durulduğu gibi, ordunun dış politikadaki etkinliği belirgin olarak artmıştır. Türkiye ekonomisinin kurulması düşünülen büyük silah sanayiiyle artan oranda askerileşmesiyle birlikte, değişik ülkelerle imzalanan savunma işbirliği, askeri eğitim ve teknik donatım anlaşmaları da dikkate alındığında; Türkiye'nin anılan geniş bölgedeki ekonomik etkinliğinin askeri etkinliğine göre artan oranda geride kaldığı söylenebilir.

Türkiye'nin konumuyla ilgili olarak, askeri bölgesel güç eksik bir tanımlamadır; çünkü Türkiye fırsat buldukça yoğunlaşan yayılmacı eğilimlere sahiptir. Yayılmacılığı, emperyal eğilimleri bir ülkeyi işgal edip kendi topraklarına katmak olarak anlamamak gerekir. Böyle bir yayılmacılık uzun zamandır yoktur; bunun yerini başka ülkeleri olabildiğince çok yönlü denetim altında tutmak ve yönlendirmek, bu ülkelerde sizin ekonomik ve politik çıkarlarınızı gözetecek yönetimlerin işbaşına gelmesini sağlamak vb. yöntemler almıştır. Türkiye bunları birçok ülkede yapmaya çalıştı, çalışıyor. Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs, Kuzey Irak, daha sonra Özbekistan ilk akla gelenlerdir. Bir başka örnek MİT'in faaliyetleridir. 1990'lı yıllarda bu örgütün faaliyetleri, ülke güvenliği için bilgi toplamanın ve bu çerçevede faaliyetin oldukça ilerisine gitmiştir. Azerbaycan'dan Çeçenistan'a, Türkmenistan ve Kırgızistan'dan Batı Çin'deki Uygurlar'a, Özbekistan'dan Balkanlar ve Batı Avrupa'ya kadar geniş bir alanda Türkiye'nin gizli -bazen karanlık olarak tasvir edilebilecek- faaliyet ve örgütlenmelesi vardır.

Türkiye, bu amaçla, sınırları dışındaki Türkler arasında örgütlenmeye ağırlık vermektedir. Türk kökenliler Azerbaycan'da olduğu gibi çoğunlukta, ya da Bulgaristan ve Yunanistan'da olduğu gibi azınlıkta olabilirler; Türkiye, olanak bulabildiği her yerde -gizli ve/veya açık- örgütlenmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, RF'nun yaptıklarıyla Türkiye'nin yapmaya çalıştıkları arasında fark yoktur. Böyle bir durumda, RF için -doğru olarak- yayılmacı bir ülke belirlemesi yapıp, Türkiye içinse bunun doğru olmadığını söylemenin anlamı yoktur.

Türkiye, askeri alt emperyalist bir ülke olarak da tanımlanabilir.

Alt emperyalizmin başlıca özellikleri olarak şunlar sıralanabilir:

Birincisi; alt emperyalist ülke bölgesinde ekonomik ve/veya askeri olarak etkindir; bölgesel bir güçtür.

İkincisi; alt emperyalist ülke, emperyalizme bağımlıdır; bölgede onun çıkarlarını savunur, kendi çıkarlarını onunkıyla uyumlulaştırır ya da -Orta Asyaya ve Kafkasya'ya yönelik olarak Türkiye ile ABD arasında olduğu gibi- çıkar ortaklığı zaten vardır.

Üçüncüsü; alt emperyalist ülke, dışa bağımlı da olsa, şu veya bu alandaki gelişmişliğiyle değişik güç merkezleri arasında oynamakta, emperyalist çıkarlara uygun bölgesel faaliyetten pay alabilmekte, kendisi için önemli olan konularda isteklerini dayatabilmekte, tipik bir azgelişmiş, yeni-sömürge ya da 3. Dünya ülkesine göre daha geniş olanaklara sahiptir. Örneğin; Türkiye, ABD'nin aksine Irak'ın toprak bütünlüğünden yanadır ve yine ABD'den farklı olarak bölgedeki her çeşit Kürt oluşumuna karşıdır. Türkiye, İran'a karşı ABD politikasıyla tam bir uyum içinde de değildir. ABD'nin Türkiye için son derece önemli bir konuda, onu bir kenara iterek, bölgedeki Kürt politikasını kendi başına belirlemesi ve bunu gerçekleştirmeye yönelmesi mümkün gözükmemektedir. Türkiye'nin önemli istekleri ABD tarafından dikkate alınmaktadır; çünkü Afrika ile birlikte daha da büyüyen geniş bir coğrafyada önemli bir askeri güce sahip olan Türkiye, ABD ile birlikte hareket etmektedir.

Dördüncüsü; alt emperyalizm bir ülke için sürekli değil, geçici bir durumdur. Dünya ve/veya bölgedeki koşulların değişmesi ülkenin konumunun da değişmesine neden olabilir. Bunun en güzel örneği Güney Kore'dir. Bu ülke, yıllarca süren ihracata yönelik üretim patlamasından, elektronik araçlarda bazı gelişmiş kapitalist ülke pazarlarını neredeyse istila etmesinin ardından ciddi bir ekonomik bunalımla karşılaşmıştır. (Geçmişte Brezilya da alt emperyalist ülke örnekleri arasında sayılırdı.)

Türkiye, 1990'lı yıllarda yayılcı, başka ülkeler üzerinde ileri düzeyde egemenlik sahibi olmayı amaçlayan, açıkçası emperyalist olan hedeflere yöneldi. Özal'ın yanısıra her sözünü ağır basan eğilimlere ve mevcut dengelere göre sarfeden Demirel'in

söyledikleri açıktır. Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir, ama devletin en üst kademesindeki bu iki kişinin sözleri yeterlidir. Türkiye'nin amaçlarına ulaşamamış olması, açıkça emperyalist nitelik taşıyan bu amaçları istememiş, bunlar için -kitabın önceki bölümlerinde incelediğimiz gibi- çaba harcamamış olduğunu göstermez.

Türkiye, askeri alt emperyalizmle, askeri bölgesel güç arasında gidip gelen bir ülkedir. Bu, karmakarışık, ilişkilerin oturamamış olduğu, Türk ve/veya Müslümanların hemen her yerde, bazen de büyük sayılarda bulunduğu bir coğrafyada; askeri bölgesel güçle, askeri alt emperyalizm -koşullara göre değişen oranlarda- içiçedirler; birinden diğerine geçmek zor değildir.

III. Sonuç

Tekrarlamakta yarar var: Türkiye, özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da yoğunlaşan emperyalist amaçlarından vazgeçmedi. 1990'lı yıllar boyunca denenen kurusıkı atmak, soydaş edebiyatı, öpüşüp-koklaşma, birlikte içkili yemek politikaları beklenen sonuçları vermedi. Türkiye bu alanda, ABD ile birlikte oynamaya devam edecektir. Mesut Yılmaz'ın kabineye girmesinin ardından, İsmail Cem, AB ile ilişkileri Yılmaz'a bırakıp, Türkiye cumhuriyetler alanında yoğunlaşmaya başladı. Türkiye'nin yaşadığı başarısızlıkların ardından, emperyal amaçlarından vazgeçmeden, uzun vadeli ve daha gerçekçi politikalara yönelmesi beklenebilir. Türk işi Müslümanlık temelinde dini örgütlenme, Gülen okullarından yetişen çok sayıda kadroyla daha etkin bir faaliyete girmek yeni politikanın bazı yönlerini oluşturabilir.

Bu arada bölge ile ilgili önemli bir gelişme ortaya çıktı. RF Ulusal Güvenlik Konseyi, atom silahlarında tek yanlı indirime gitmeye karar verdi. Start II anlaşmasıyla elindeki atom başlıklarının sayısını 3500'e indirmeyi kabul etmiş olan RF, anlaşma azaltma hedeflerini aşarak başlık sayısını önce 1500'e, 2010 yılına kadar da 1000'in altına düşürmeyi amaçlıyor.⁷ Bu indirimin

7. Russland will Atomarsenal einseitig abrüsten, Frankfurter Rundschau, 14.8.2000, s.2.

önemli bir nedeni ekonomik; RF güçlü, ama masrafı karşılanabilecek oranda güçlü bir silahlı kuvvetlere sahip olmayı hedefliyor. İkinci neden ise oldukça önemli: Ulusal Güvenlik Konseyi, konvansiyonel silahların geliştirilmesinin daha büyük önem taşıdığı sonucuna varmış. RF, 1990'lı yıllarda yaptığı gibi, her çelişkide hemen nükleer savaş tehdidine başvurmanın artık eskisi kadar etkili olmayacağını anlamış durumda. Tehdit hangi boyutta olursa olsun nükleer silah kullanmak kolay değildir; dahası, bu tehdide sık sık başvurmak, nükleer silahların yayılmasını, hızlı ve uzun menzilli füzelerin birçok ülke tarafından geliştirilmesini kışkırtır. Görünen odur ki, önümüzdeki yıllarda, Kafkasya ve Orta Asya'da konvansiyonel güç daha büyük bir önem kazacaktır. Bu durum, Türkiye'nin büyük silahlanma programı ve savaş tecrübesi yüksek ordusu dikkate alındığında, bu coğrafyada yeni olanakların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bunların neler olabileceğini şimdiden bilmek mümkün değil; RF gibi Türkiye de sürekli hazırlanıyor ve silahlanıyor.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

I. Lüksemburg'dan Helsinki'ye...

1997 yılı sonunda yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'nin yakın dönem adayları içinde yer alması kabul edilmedi. 1999 sonlarında yapılan Helsinki Zirvesi'nde ise, Türkiye AB'nin ilk ve ikinci grup adayları arasına alınmadı, ama aday adayı olarak kabul edildi. Bu iki yıl içinde Türkiye'de değişen fazla bir şey olmamıştı. AB; aday üyelik için içerde idamın kalkmasını, ağır insan hakları ihlallerinin sona ermesini, ordunun politika-daki rolünün azaltılması, farklı dillerin serbestçe kullanılabilmesi üzerindeki yasağın kalkmasını istiyordu; Lüksemburg'dan Helsinki'ye bu konularda önemli bir gelişme olmadı. Benzer şekilde Kıbrıs ve Yunanistan'la Ege'deki sorunların çözümü konusunda da ilerleme kaydedilmemişti. Hal böyle iken, Türkiye'nin "aday adaylığı"na kabul edilmesi, bu arada AB'nin en önemli ülkesi olan Almanya'nın iki yıl önce Türkiye'nin adaylığını duymaya bile tahammül edemezken, şimdi, belirli koşulları yerine getirmesi halinde Türkiye'nin kabulünden yana görünmesinin, bu tutum değişikliğinin önemli nedenleri olması gerektir.¹

Önde gelen neden, ABD'nin Türkiye'ye adaylık sürecinin yolunun açılması konusundaki ısrarlı tutumudur. Bu durumda üç soru ortaya çıkıyor? ABD neden bu kadar ısrarcı olmuştur?; Tür-

1. AB-Türkiye ilişkilerinin önceki yıllardaki tarihi için bkz. E. Erkiner, "Avrupa Birliği ve Türkiye-Soldan Bir Bakış", s.9-22.

kiye'nin AB'den yeni beklentileri var mıdır?; AB, özellikle de Almanya sadece ABD baskısı nedeniyle mi, yoksa ek olarak başka düşünce ve hesaplarla mı Türkiye'nin "aday adaylığı"na evet demiştir?

Bu soruların yanıtları öncelikle AB'nin içindedir.

Birincisi; ABD'nin Türkiye'nin AB aday üyeliği konusunda ki ısrarı 1997'deki Lüksemburg Zirvesi öncesinde de vardı; ne var ki, başarılı olamadı ve ısrar Clinton'un doğrudan devreye girmesine kadar gelişti. ABD Başkanı ısrarını ikili görüşmelerde değil, kamuoyu önünde açıkça yaptı. Bu tür bir tutum gerçekte AB'ni zorlamanın neredeyse son noktasıydı. AB üyesi olmayan ABD, Türkiye adaylığa kabul edilmediği için herhangi bir açık yaptırıma yönelemezdi; ancak bu kadar açık ve yoğun ısrar kabul edilmediğinde de herhalde -dolaylı olarak da olsa- hoşnutsuzluğunu gösterecek tutumlara girecekti.

Türkiye ABD'nin yakın müttefikidir; Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'da (Irak, Kürtler ve bir oranda İran'a yönelik tutum dışında) ABD ile birlikte hareket etmektedir. ABD, Türkiye'yi bazı Afrika ülkelerinin eğitim ve donatım işlerini üstlenmeye de yöneltmektedir. Buradan hareketle, ABD'nin, yakın müttefiki Türkiye'yi AB'ne üyelik konusunda desteklediği düşünülebilir. Böyle bir düşünce yanlış olmamakla birlikte oldukça eksiktir ve büyük oranda da ülke içi ilişki ve anlayışların uluslararası politikada da geçerli olabileceği yanlış inancına dayanır. ABD'nin kendi çıkarının olmadığı bir alanda "dostlarını desteklemesi" söz konusu olamaz; hele de bu desteğin az çok uzun bir süre bu kadar açık ve yoğun sürdürülmesi mümkün değildir. ABD'nin ısrarının temel nedeni, Türkiye'nin AB üyesi olmasının kendisi açısından önemli olmasından kaynaklanmaktadır.

ABD için geniş, örgütlü ama tehlikeli olacak kadar politik birliktelik sağlamamış bir Avrupa önemlidir. Brzezinski uzun bir analizin sonunda bunu şöyle anlatır:

"Bundan çıkan sonuç, daha geniş bir Avrupa ile genişletilmiş bir NATO'nun ABD politikasının hem kısa vadeli, hem de uzun vadeli hedeflerine hizmet edecekleridir. Aynı anda, başka yerlerde özellikle Ortadoğu'da Amerika için yüksek önemdeki jeopolitik konularda kısa zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ne

meydan okuyabilecek kadar siyasal açıdan bütünleşmiş bir Avrupa yaratmaksızın, daha büyük bir Avrupa, yeni Orta Avrupalı üyelerin kabulüyle aynı zamanda Avrupa konseylerindeki Amerikan eğilimli devletlerin sayısını artırarak, Amerikan etkisinin menzilini büyütecektir. Politik olarak tanımlanmış bir Avrupa, aynı zamanda, Rusya'nın küresel işbirliği sistemine adım adım asimilasyonu için gereklidir.”²

AB'nin ilk sıradaki aday üyeleri olan Orta Avrupa devletleri, ağırlıklı ABD'nin değil Almanya'nın etkisine girdiler. Giderek Almanya ile Fransa -AB'nin ortak silahlı gücünün oluşturulması dahil- birçok konuda anlaşmaya yöneldiler. AB, ABD için gelecekteki önemli bir tehlike, ciddi bir rakip olarak ortaya çıkıyordu. ABD'nin AB içinde İngiltere dışında ortak politika yürütebileceği bir yandaş yoktu. Türkiye'nin -en azından- AB aday üyesi olması bu nedenle önemliydi. Türkiye ayrıca AB'nin silahlı gücü olan “Batı Avrupa Birliği” (BAB) içinde de yer almalıydı. ABD, böylece, ilerde en azından bölgesel olarak NATO'ya seçeneğe olabilecek bir askeri oluşumun içinde İngiltere'nin yanısıra özellikle kara kuvvetleri yönünden güçlü bir müttefike daha sahip olacaktı. ABD'nin ısrarının, Almanya'nın ise Türkiye'nin üyeliği konusundaki çeşitli manevralarının ve direnişinin gerçek nedeni budur.

Burada ikinci sorunun yanıtına, Lüksemburg-Helsinki Zirveleri arasında Türkiye'nin tutumuna ve bunun arkasında yatan nedenlere eğilebiliriz.

Türkiye, Lüksemburg Zirvesi'nde AB adaylığından dışlanınca “kişilikli” olduğu iddia edilen bir politikaya yöneldi. Buna göre; Türkiye artık bir bütün olarak AB ile değil, onu oluşturan tek tek ülkelerle ilişkisi sürdürecekti ve AB'nin o zamana kadar katıldığı bazı koplantılarına da -çağrılısa bile- katılmayacaktı. Bu dönemde Türkiye; gösteriş, suçlama, tehdit ve bol miktarda gü-rültü yapmaya dayanan, genellikle iç politikada geçerli olan “politik yöntemleri” AB ile ilişkilerinde de kullanmaya başladı.

Zamanın Başbakanı Mesut Yılmaz, 1998 yılında Almanya'yı ırkçılıkla ve AB'ni bir “Hristiyan Kulübü” haline getirmeye ça-

2. Z. Brzezinski, “*Büyük Satranç Tahtası*”, s.178.

lışmakla suçladı. Yılmaz'ın "ses getiren" bir başka suçlaması ise, Almanya'nın "Lebensraum" politikası gütmesiyle ilgiliydi. Almanya, Nazi döneminin bu kavramı uyarınca, Orta ve Doğu Avrupa'da kendisine yaşam alanı -ya da bir çeşit arka bahçe- oluşturmaya çalışıyordu. (Aslına bakılırsa "Lebensraum" Türkiye için de geçerliydi. SSCB'nin dağılmasının ardından resmi sınırları değişmeden genişleyen, ilişkilerin altüst olduğu geniş bir coğrafyada büyük olanaklarla karşılaşan iki ülkeden birisi Almanya, diğeri ise Türkiye idi. Sosyalist sistemin dağılması dünyada en fazla bu iki ülkenin "önünü açmıştı". "Lebensraum" Türkiye'nin "doğal hakkı" iken, Almanya için eleştirilmesi gereken bir konuydu.)

Türkiye, Mart 1998'de Londra'da yapılan AB konferansına katılmadı; Başbakan aynı dönemde Orta Asya cumhuriyetlerini ziyaret etti. Mesaj açıktı: Türkiye, AB üyeliğinden dışlanırsa, Türki cumhuriyetlerle ilişkilerini yoğunlaştıracaktı. Dönemin - basında da yer alan- resmi söylemi şöyleydi: Türkiye geniş ilişkilere sahip olan büyük bir ülkedir. AB'ne üyelik için zora koşulması ve kendisine olmayacak koşullar dayatılması durumunda, üye olmaktan vazgeçebilir. Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'daki ülkelerle yakın ilişkileri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi girişimleri vardır. Türkiye, AB'ne muhtaç değildir, mecbur hiç değildir. Ne çare ki, bu gösterişli sözlerle Türkiye'den başka inanan yoktu. Mesut Yılmaz'ın Lüksemburg Zirvesi'nin ardından ABD'yi ziyaret etmesi de, Türkiye'nin üyelik konusunda ABD desteğine ihtiyacını ve kendisi için AB'ne üyeliğin ne kadar gerekli bulduğunu gösteriyordu. Türkiye'nin AB içinde kendine yandaş kazanmak, üyelik için asıl engel olarak gördüğü Almanya'ya karşı bazı önemli ülkelerin Türkiye'yi savunmalarını sağlamalarına yönelik "ikili ilişkiler politikası" da beklenen sonucu vermedi. Fransa Ulusal Meclisi'nde "Ermeni soykırımı"yla ilgili bir tasarının kabul edilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu. Aynı yılın sonlarında, Türkiye'nin AB üyeliğini destekler görünen bir başka ülke, İtalya ile ilişkiler, bu ülkenin Abdullah Öcalan'ı tutuklayıp Türkiye'ye teslim etmemesi sonucu neredeyse kopma noktasına geldi. Türkiye'nin 1998 yılı boyunca çıkardığı büyük gürültü AB'nin üyelik konusundaki tutumunu değiştirmemişti.

Türkiye'nin AB'ne üyelik ısrarının eski nedenlerinin -yoğun ekonomik ilişkiler, ülkeye sermaye akışının kolaylaşması, her yıl ekonomik yardım elde etme olasılığı, Yunanistan'ın üyeliği ve "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak"ın AB'ne girişle somutlaşması- yanısıra, yeni nedenleri de vardı: Bunlar, diğer alanlarda -özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da- beklenenin bulunamaması ve RF'ndan kaynaklanan güvenlik endişeleri nedeniyle Avrupa'da oluşan yeni bir askeri pakt içinde mutlaka yer almak isteği olarak belirtilebilir.

Türkiye, AB ile ilişkilerinde, 1990'lı yılların başlarıyla sonlarında birbirine zıt yönelimlere sahipti. Onyılın başlarında Türkiye, AB'ni pek ciddiye almazken, onyılın sonlarında AB, Türkiye için merkezi önem taşıyan bir konuma yükseldi.

"Turgut Özal döneminin önemli yanılsamaları ve açmazlarından birisi tam da bu noktada kendini göstermiştir. Bir taraftan AB'ne tam üyelik başvurusu yapılmış (1987), diğer taraftan Avrupa merkezli örgütler Türkiye-ABD ilişkilerine göre ikincil planda tutulmuştur. Diğer bir ifadeyle, Özal döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinin Türkiye lehine sağlamlaştırılması için gerekli olan Türkiye-Avrupa ilişkilerini geliştirme gereği yeterince anlaşılamamıştır."³

Aynı yazar, "Türkiye, Avrupa güvenlik mimarisinin yeniden oluştuğu dönemde alınan kararları, Özal döneminden beri geriden takip etmekteydi..." diye de eklemektedir.

Sorumluluğu tümüyle Özal'a yüklemek doğru değildir. Özal'ın "vizyonu" Türkiye'nin dış politikadaki önemli özelliklerinden birisine -uzun vadeli düşünememek, kısa soluklu politika yapmak- tam olarak uymaktadır. Önceden de belirtildiği gibi, Türkiye, 1990'lı yılların başında Körfez Savaşı'yla stratejik önemini kaybetmediğini anlaması ve SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya kapılarının açılmasıyla tam bir rüya alemine girmişti. Bu durumda, YDD'nin tek küresel gücü ABD'nin de desteğinin alınmasının ardından, Türkiye'nin AB'ni ciddiye almamasını -kendi politika anlayışı çerçevesinde- doğal karşılamak gerekir.

3. Mustafa Türkeş, Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye, *"En Uzun On Yıl"*, s.201.

Türkiye'nin oluşturulmasına çalıştığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği gerçekleşmedi; dahası, gerçekleşse bile ülkenin ekonomik beklentilerini karşılayamayacağı ortaya çıktı. Eski sosyalist ülkelerle ticaret ve yatırımlarda karşılaşılan en büyük sorun, bu ülkelerde uluslararası piyasalarda geçerli döviz kıtlığıydı. Pazara girmek ve mal satmak zor değildi, ama karşılığını geçerli bir para birimi üzerinden almak hiç kolay değildi. Kafkasya ve Orta Asya'da büyük yatırımların avantajları vardı, ama Türkiye bunlara yönelebilecek ekonomik kaynaklara sahip değildi; diğer tür yatırımlar için ortam sürekli gelişmekle birlikte, oluşan pazar AB'nin boyutlarıyla karşılaştırılamayacak kadar küçüktü.⁴

Türkiye, 1990'lı yılların başlarında ekonomik olarak AB'nin önemli olmadığını düşünmüş, ama Kafkasya ve Orta Asya gerçeğiyle karşılaştıktan sonra bu düşüncesinden uzaklaşmıştı. (Lüksemburg Zirvesi'nden sonra AB'ni tehdit etmek amacıyla aynı düşünceye sahipmiş gibi davranıyordu, ama içerdeki kamuoyu dışında inandırıcılığı bulunmuyordu.)

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin tek NATO komşusu -o da güvenilmez olan- Yunanistan'dı. 1990'lı yıllarda genişleyen NATO'nun üç Orta Avrupa ülkesinin üyeliğinin yanı sıra Balkanlar'a kadar uzanması söz konusuydu. Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'nın NATO üyeliğini destekliyordu, ama, NATO ile birlikte -belki de daha ön plana geçerek- BAB'nin de bu alana girmesi söz konusuydu. Türkiye, Batı'nın NATO ile ilişkili de olsa bu yeni güvenlik sisteminin kesinlikle dışında kalmak istemiyordu. Yunanistan BAB'ne girmişti, RF Türkiye için büyüyen bir tehlikeydi, ABD Türkiye'nin BAB'ne girmesini istiyordu; ama birazdan da göreceğimiz gibi, Helsinki'de AB'nin "aday adayı" kabul edilmesinin ardından bile Türkiye'nin-BAB'ne girmesi hiç kolay görünmüyordu.

4. Bu konuda Kramer şöyle bir karşılaştırma yapıyor: GSMH'nin, pazar büyüklüğü ve ekonomik kapasiteyi yansıtan bir gösterge olarak alınması durumunda şöyle bir tablo ortaya çıkar: Hazar Denizi çevresindeki en zengin üç ülkenin -Azerbaycan-Kazakistan-Türkmenistan- GSMH'nin toplamı 1996 yılında 23.4 milyar Dolardır. Bu miktar, aynı yıl için Almanya'nın en küçük eyaleti olan Bremen'inkiyle neredeyse aynıdır. Bkz. H. Kramer, "A Changing Turkey", s. 270.

Burada son soruyu, Almanya'nın tutum değişikliğinin nedenlerini yanıtlamaya çalışabiliriz.

Almanya'da yıllardır süren Hıristiyan Demokrat-Liberalles koalisyonyunun sona erip, SPD-Yeşiller koalisyonyunun kurulmasının ardından, Almanya'nın Türkiye'nin üyeliğine yönelik tutumunda görünürde belirgin bir değişiklik oldu. Yeni hükümetin oluşmasının hemen ardından Almanya'nın AB içinde dönem başkanlığı sırası geldi. 1999 Haziran'ında Köln'de yapılan toplantıda Almanya, Türkiye'nin statüsünün adaylık yönünde değiştirilmesini, ama üyelik için gerekli olan koşullardan vazgeçilmesini önerdi. İskandinav ülkeleri ve Yunanistan buna karşı çıktılar, ama onların da yıl sonundaki Helsinki Zirvesi'ne kadar Almanya ve ABD tarafından ikna edilmeleri uzun sürmedi.

Almanya'nın tutum değiştirmesinin -ABD'nin Türkiye'nin aday üyeliğe kabul edilmesi ısrarının dışında- iki nedeni daha vardı:

Birincisi; Türkiye'ye adaylıkla ilgili bir statü tanınması, bu ülkenin gelecekte üyeliğe kabul edileceği anlamına gelmiyordu. AB, böylece herhangi bir yükümlölük altına girmeden Türkiye ile arasındaki gerginliği yumuşatacaktı. Gerçekten de, AB, Türkiye'de yaratılan zafer havasına karşı, Helsinki'de üyelik için eskiden beri öne sürdüğü koşullardan ödün vermedi, sadece üslubunu değiştirdi. Hıristiyan Demokrat Parti gibi "Türkiye büyük ülkedir, ama Avrupa'ya ait değildir" demek yerine, "üyeliğe evet, ama..." türünden bir söylemi tercih etti. Böylece top Türkiye'ye atılmış oluyordu.

İkincisi; AB'nin Türkiye'ye açık olarak "hayır" demesi, bu ülkenin ABD ile ilişkisinin iyice sıkılaşması anlamına gelecekti. Almanya, RF ile oldukça iyi ilişkileri olan, ayrıca özellikle Ortadoğu bölgesine -İran dışında başka bir kanaldan da- girmek isteyen bir ülkeydi. ABD karşısında -bugünkü koşullarda- şansı zayıftı, Türkiye'nin tümüyle dışlanması bu şansı gelecek için de ortadan kaldıracaktı.

YDD'nin açık farkla önde gelen ülkesi olan ABD, politikasını kendi çıkarları açısından uygun bulmadığı bazı ülkeleri -Küba, İran, Libya gibi- tümüyle dışlarken; Almanya, geriden gelen bir ülke olarak benzer bir tutuma girmemeye özen gösterir.

Almanya'nın yeni alanlara girişindeki tipik yöntem, ABD'nin zıtlaşmalarını ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan boşlukları değerlendirmektir. (Almanya'nın İran'la ilişkileri tipik örnektir.) Almanya -ve başlıca diğer AB ülkeleri- Türkiye ile gerginlik politikası yerine, bir oranda yumuşamayı tercih ettiler. Türkiye'nin ithalat ve ihracatında en büyük pay yıllardan beri açık farkla AB ülkelerine aitti. Türkiye, gelecekte şu veya bu nedenle ABD'den biraz olsun uzaklaştığında, AB dışında yaklaşabileceği bir yer yoktu. Bu olanağı tıkamamak gerekirdi ve bakalım zaman ne gösterirdi...

Almanya-Türkiye ilişkilerinin yumuşamış gibi görünmesine karşın, bu durum, iki ülke arasındaki artan oranda zıtlaşmayı ortadan kaldırmıyor. Askeri bölgesel güç -ya da askeri alt emperyalist- bir Türkiye, ABD ile yakın ilişkisi nedeniyle Almanya için tehlikelidir. Almanya'nın Ortadoğu ve Kafkaslar'a girmesi, ancak bu bölgelerdeki "düzen" in bozulmasıyla mümkündür. Türkiye, ABD'nin yakın müttefiki olduğu sürece bunun anlamı, Türkiye'nin bölgedeki konumunun geriletilmesi demektir. Bu nedenle, Almanya'nın, bir yandan RF ile yakınlaşırken, diğer yandan Ortadoğu'da İran'ın yanısıra Kürtler'i de Türkiye'ye karşı şu veya bu şekilde desteklemesi kuvvetle muhtemeldir. Almanya-Türkiye ilişkileri, yakın gelecekte de hassas bir denge üzerinde sürececek gibi görünmektedir.

AB, öncelikle de Almanya, Helsinki'de Türkiye ile ilişkilerinin nasıl gelişebileceği konusunda karar veremedi. Türkiye yaklaşmaya çalıştıkça onu itecek, ama ilişkiyi koparacak ya da ciddi biçimde zedeleyecek kadar da uzağa itmeyecekti. BAB konusunda bu politika açık olarak ortaya çıktı.

II. Batı Avrupa Birliği

BAB'nin amacı; AB'nin Almanya-Fransa ekseninde şekillenerek, NATO ve ABD'den özerk bir askeri yapıya sahip olmasıdır.⁵ BAB, oluşumun ardından geçirdiği evreler sonunda bugün

5. BAB'ın tarihçesiyle ilgili olarak bkz. E. Erkiner, "*Avrupa Birliği ve Türkiye-Soldan Bir Bakış*", s.59-64.

dört parçalı bir üye yapısından oluşmaktadır: Tam üyeler (AB ve NATO üyeleri), ortak üyeler (NATO üyesi ama AB üyesi olmayanlar, Türkiye burada yer almaktadır), ortaklık ülkeleri (hem NATO hem AB üyesi olmayanlar), gözlemciler (özel statüleri nedeniyle NATO üyesi ve/veya AB üyesi olan ama bu kategoride yer alan Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, İsveç gibi ülkeler).

AB içinde etkin rol oynayabileceği tek konuda, savunma ve askeri müdahale alanında; Türkiye, BAB'nin tam değil ortak üyesidir. Bu ise, Türkiye'nin BAB'nin kararlarına uyması ama ortak karar mekanizması içinde yer almaması demektir. Türkiye, 1995'te ortak üye statüsüne gelmesinin ardından, gerek doğrudan gerekse de ABD aracılığıyla ortak karar mekanizmasına girmek için oldukça ısrar etti, ama sonuç alamadı. Gerçi BAB de, Almanya ve Fransa'nın niyetlerine karşın NATO'dan -dolayısıyla da ABD'den- kopamadı, ama yanibaşında oluşan yeni bir savunma ve askeri müdahale örgütlenmesinin karar mekanizmasında yer alamamak, Türkiye için bundan sonra da büyük bir sorun olmaya devam edecektir.

BAB'ın geleceği belirsizdir; niyet savunma ve askeri müdahale konularında NATO ve ABD'den bağımsız bir Avrupa ve bunun askeri gücünü oluşturmak olmakla birlikte, bunun nasıl gerçekleştirilebileceği bilinmemektedir. BAB kurumsal olarak önemli oranda örgütlenmiştir, ama zorlayıcı iradesi kurumsallaşmasının oldukça gerisindedir. Bu durum, NATO'nun Sırbistan'a saldırısı öncesinde açıkça ortaya çıkmıştır. AB üyelerinin aralarında anlaşıp ortak ve büyük bir askeri harekâta karar vermeleri için almaları gereken daha uzun bir yol vardır. BAB, ayrıca büyük bir hava ve gerekirse kara harekâtı için gerekli deneyim ve donanımdan da yoksundur. BAB bünyesinde en güçlü ve deneyimli orduya sahip olan Fransa için bile yapılan, "Ordusu uydu Afrika devletlerindeki iç darbeleri bastırmak için iyidir, ancak ne Avrupa'yı koruyabilir ne de Avrupa'dan uzağa önemli bir kuvvet sevk edebilir"⁶ değerlendirmesi gerçeği yansıtmaktadır. Dahası, Avrupa ülkelerindeki -özellikle Almanya'daki- kamuoyu, savaş-

6. Z. Brzezinski, "Büyük Satranç Tahtası", s.61.

ta verilecek kayıplara karşı, ABD kamuoyuna göre oldukça hassastır.

BAB'ın önünde, ne oranda ABD ve NATO'dan bağımsız bir güç olmaya hizmet edeceği de belli olmayan uzun bir yol vardır. Yine de BAB'deki her yeni gelişmenin Türkiye'nin tam üyelik taleplerini yeniden gündeme getireceği kesindir. Türkiye; ABD ile ilişkilerinin daha da sağlamlaşması, kendi güvenlik endişeleri ve AB kurumlarında en etkin rolü ordusuyla oynayabileceğinin bilinciyle BAB'a tam üye olmak istemekte, ama sürekli reddedilmektedir. Türkiye'nin ısrarının bir nedeni de, BAB'ne tam üye olması durumunda AB'ne üyelik için fazla zorlanamayacağı inancından kaynaklanmaktadır.

BAB'nin muhtemel dış müdahale alanı konusunda Almanya oldukça iddialıdır ve hedefleri Balkanlar, Kafkasya, Ukranya ve Karadeniz çevresi, Doğu Türkiye, Orta Asya ve Kuzey Afrika olarak belirlemektedir.⁷ Türkiye'nin bu örgüte tam üye olması, Yakındoğu'da -özellikle Ortadoğu'da- inisiyatifi büyük oranda kendisinde toplaması anlamına gelecek; bu alanda ABD'nin sürekli askeri varlığı ve Türkiye ile yakın ilişkileri de dikkate alındığında, BAB kuruluş amacına ters işleve sahip bir yapı durumuna gelecektir.

Türkiye, ABD ile AB arasındaki güçler dengesinde önemli bir değişim olmadan şu veya bu şekilde BAB'nin karar mekanizmasında yer alırsa, bu, sözkonusu örgütün kuruluş amaçlarından ciddi biçimde sapması anlamına gelecektir.

III. Avrupa Birliği İçindeki Gelişmeler

AB'nin iç işleyişinde reform düşüncesi, Birlik'e sayısı ve tarihi kesin olarak bilinmese de yeni üyelerin kabul edileceğinin kesinleşmesiyle ortaya çıktı ve üye adayları Orta Avrupa'dan Doğu'ya doğru kaydıkça yoğunlaşarak sürdü. AB, 15 ülkeden oluşuyor: Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İrlanda, Avusturya, İsveç, Finlandiya. Bu ülkeler arasına ilk olarak Po-

7. ISW Report, No 44, Ağustos 2000, s.5.

lonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın ekleneceği kesinleşti; ardından zamana yayılan bir süreç içinde başka ülkeler bunları izleyecek, sayı 20'yi geçip belki de 30'a yaklaşacak. Bu durumda, en başta işlerlik sorunu ortaya çıkıyor. Üye sayısı arttıkça Birlik içindeki çelişkiler de artacak, üye ülkeler daha sık olarak kararları veto etmeye başlayacaklar, birkaç ülke arasında birleşip AB'nin büyüklerine (öncelikle Almanya ve Fransa) kafa tutabilecek; kısacası AB büyüdükçe işlevsizleşen bir yapı durumuna gelecektir.

AB'nde reform gerekliliğinin başlıca iki çıkış noktası vardır:

Birincisi; Almanya-Fransa belirleyici ekseninin korunması için önlem alınmalıdır. Üye sayısı arttıkça Birlik içinde eksensizliğin ve giderek kargaşanın ortaya çıkması önlenmelidir.

İkincisi; AB'nin politik gelişimi ekonomik gelişmesinin oldukça gerisindedir. Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri artırılmış olmakla birlikte halen oldukça işlevsiz bir kurum görünümündedir. Ortak Avrupa kimliği mevcut 15'ler Avrupası için bile oldukça az gelişmiştir.

AB, başından beri, "yoğun ekonomik ilişki politik birlikteliği de sağlar" anlayışıyla hareket etmiş ve bu yöntem öncelikle Almanya-Fransa ilişkisinde başarılı olmuştur. Öncekileri hariç tutsak bile, 20. yüzyılda yaşanan iki büyük savaşta karşı cephelerde yer almış olan bu iki ülke, giderek AB'nin eksenini oluşturmuştur. (İki ülke halkı arasındaki tarihsel düşmanlık da otuz yıl öncesine göre oldukça azalmıştır.) Birlik, 2001 yılı sonunda -başlangıçta tüm ülkeler için geçerli olmasa da- ortak para ECU'nün kullanımına girecek, ekonomik ortaklık halklar arasındaki yakınlışmayı artıracaktır; ne var ki, bu oldukça uzun bir süreçtir ve ekonomik entegrasyondaki hızlılık, -yine oldukça geriden gelecek olmakla birlikte- bugünkünden daha gelişmiş politik bir birlikteliği gerektirmektedir. Tekeller Avrupası oldukça şekillenmiş olmakla birlikte, buna denk düşmesi gereken politik yapı henüz oldukça belirsizdir.

AB'nde reform, bu yılın sonunda yapılacak bir Zirve toplantısında karara bağlanacak ya da en azından reform doğrutusunda bazı adımlar atılması gündeme gelecek. Almanya ve Fransa reformun içeriği konusunda büyük oranda anlaştılar. Çözüm,

“Çekirdek Avrupa”dır. AB’nin kurucu altı ülkesi (Almanya, Fransa, Benelüks ülkeleri, İtalya) aralarında daha ileri bir entegrasyona yönelecekler, diğerleri zamanla bunları izleyecektir. Almanya-Fransa ekseninde şekillenecek olan “Çekirdek Avrupa” aynı zamanda büyük bir ekonomik gücü temsil etmektedir. AB’nin işleyiş kuralları Almanya-Fransa ekseninin etkinliğini ve “Çekirdek Avrupa”nın gücünü yansıtacak biçimde değiştirilecektir. Bunun nasıl yapılacağı henüz somutlanmamış olmakla birlikte veto hakkının kısıtlanması, ortak kararların alınması için belirli bir çoğunluğun yeterli olması gibi değişimler düşünülmektedir.

“Çekirdek Avrupa”⁸ bütün AB’ni hattâ ilk üç aday ülkeyi denetleyip yönlendirebilecek durumdadır. Almanya’nın Orta ve Doğu Avrupa’daki gücü, Avusturya üzerindeki etkisi ve Fransa ile anlaşması dikkate alındığında; Portekiz, İspanya, Yunanistan ve diğer Birlik üyesi ülkelerin de “eksen” çevresinde toplanacağı, İngiltere’nin bu “eksen”e karşı önemli bir karşı çıkış örgütlenme şansının bulunmadığı söylenebilir.

“Çekirdek Avrupa”, ülkeler arasında iki ayrı ilişki ve bütünleşme sistemi yaratacağından “iki vitesli Avrupa” olarak da adlandırılmaktadır. Gerçekte, birinci ve ikinci sıradaki üye aday ülkelerle birlikte ele alındığında “birkaç vitesli Avrupa”dan söz etmek daha doğru olacaktır. Bu doğrultudaki kararların nasıl olacağı, bu yılın sonundan başlayarak ortaya çıkmaya başlayacaktır.

IV. Türkiye, Avrupa Birliği’ne Üye Olabilir mi?

Bu konuda özellikle Almanya ve Türkiye tarafında yapılan tartışmalara fazla girmeden şunları belirtmek mümkündür:

Birincisi; Türkiye’nin üyeliği önündeki başlıca engel olarak insan hakları konusunun görülmesi doğru değildir. Türkiye ekonomisinin durumu da en az bunun kadar -hattâ daha önemli- bir engeldir. Burada sorun yıllık enflasyon oranının düşürülmesinin oldukça ilerisindedir. Enflasyonun asıl kaynağı ekonomik yapı-

8. “Çekirdek Avrupa” ile ilgili olarak bkz. Adnan Kimyon, “1989 Sonrası Avrupa Birliği”, Avrupa ve Türkiye’de Yazın, Sayı 90, Mart 2000, s.5.

dır, bu yapıda önemli değişimler olmadığı sürece yıllık enflasyon oranının yeniden büyük rakamlara fırlaması her zaman mümkündür. Yüksek işsizlik, büyük borç yükü, ileri boyutlara varan kayıt dışı ekonomi vb.'nin kısa süreli önlemlerle ortadan kaldırılması mümkün değildir. Türkiye, AB'ne üye olması durumunda, bir dönem işgücünün serbest dolaşımı konusunda ısrarcı olmayacağını belirtmiştir, ama buna rağmen ülke ekonomisi üyelik için fazlasıyla bozuktur.

İkincisi; Türkiye, diğer adaylara uygulanan kıstasların aynen kendisine de uygulanmasını istemekle birlikte, bunu AB'ne kabul ettirmesi mümkün gözükmemektedir. Türkiye hiçbir aday ülkede olmayan özelliklere sahiptir, bunların başında da nüfus gelmektedir.

AB, birkaç milyon nüfuslu yeni bir üyeyi -ekonomik destek gerekli olsa bile- fazla zorlanmadan bünyesine alabilir. Türkiye'nin ise, üyelik durumunda büyük nüfusuyla AB'ni ekonomik olarak zorlaması sözkonusudur.

Üçüncüsü; AB içinde en güçlü ekonomilere sahip olan ülkelerin etkinliği doğrudan değil, dolaylı yoldan kurulur. Almanya'nın en kalabalık ülke olması, ardından Fransa, İngiltere ve İtalya'nın gelmesi bu işleyişi kolaylaştırmaktadır. Avrupa Parlamentosu'nda ülkelere ayrılan temsilcilik sayıları nüfusa göre belirlenir. Buna göre; Almanya'nın 99, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın 87 temsilcisi vardır. Türkiye, üyelik durumunda, ekonomik gücüyle tümüyle orantısız bir politik etkinlik elde ederek AB içindeki işleyişi bozacaktır.

Dördüncüsü; Türkiye'nin AB'den oldukça farklı sorunları da vardır; üyelik durumunda Birlik bu sorunların içine çekilecektir. Kürt sorunu, Ermenistan'la sorun, Ortadoğu'daki su sorunu bunlardan bazılarıdır. Türkiye'nin üyelik için çözmesi gereken sorunlar sadece Kıbrıs ve Yunanistan'la ilgili değildir; diğerleri -henüz sıraları gelmediği için- belirtilmemektedir. AB, diğer sorunlarda Türkiye'nin görüşlerini paylaşmak durumunda da değildir.

Maddeler çoğaltılabilir, ancak Türkiye'nin 2004 yılında üyelik umudunun gerçekçi bir temele dayanmadığını görebilmek için bu kadarı da yeterlidir.

Anlatılanlar bugünkü AB ile ilgilidir. "Çekirdek Avrupa" do-

layısıyla birkaç vitesli Avrupa'nın hayata geçmesi durumunda, Türkiye'nin alt gruplardan birisine üyeliği de söz konusu olabilir. Böyle bir durumda Türkiye, AB üyesi olacaktır; ama üye olunan yer bugünkü AB olmayacaktır.⁹

AB Başkanı Romano Prodi'nin yaklaşımı gerçeği yansıtmaktadır:

“Prodi'nin ifadesine göre, 1993 Kopenhag zirvesinde konulan özellikle insan haklarıyla ilgili kriterler yerine getirildiğinde, ancak ‘gerçek müzakerelere’ belki geçilebilecektir. ..Komisyonun yeni kararı, boş vaatlerden oluşan uzun bir diziye arka arkaya sıralıyor. Bütün bunlar yerine getirilse ve uzak geleceğin bir gününde insan hakları konusunun örnek çocuğu olacak biçimde bütün koşulları gerçekleştirse ve demokraside örnek gösterilecek bir duruma gelse bile Türkiye, kendiliğinden yine de tam üye olmayacaktır.”¹⁰

Türkiye bunun farkındadır, ama daha fazla ısrar etmenin dışında yapabileceği başka şey bulunmamaktadır.

V. Sonuç

Türkiye, Avrupa'nın ayrılmaz bir parçasıdır; bu saptama iki taraf için de geçerlidir. Fransa ve Almanya'da Türkiye'nin AB üyeliğine açıkça karşı çıkan ve bunu savunur görünen sosyal-demokrat partileri Türkiye'ye gerçek dışı umutlar verdikleri için eleştiren klasik sağ partiler bile aynı görüştedir; farklılık Türkiye'nin nasıl bir parça olduğu konusunda ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'ye göre; ülke AB'nin her kurumunda yer alması gereken, önde gelen önem taşıyan bir parçasıdır. AB'ne göre ise, Türkiye, özel bir ilişki içinde tutulması ama Birlik'e alınmaması gereken önemli bir ülkedir. Avrupa'yı öncelikle bir coğrafya olarak gören ve Türkiye'yi bunun dışında tutan klasik sağ partilerle; Avrupa'yı önce bir değerler sistemi olarak ele alan ve Hristiyanlığı bu sistemin belirleyici özelliği olarak görmeyen, dolayısıyla

9. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Engin Erkiner, “Avrupa Birliği Üyeliğine Neden Karşıyım?”, Avrupa ve Türkiye’de Yazın, Sayı 90, Mart 2000, s.6.

10. Aktaran Ali Sait Yüksel, “Tam Üyeliğin Yeni Bir AB Oyununa Dönmesi Önlenmeli”, Cumhuriyet Hafta, Avrupa baskısı, 18.8.2000, s.2.

Türkiye’yi Avrupa’nın bir parçası sayan sosyal-demokratlar arasında, kullanılan üslup dışında fark bulunmamaktadır.

Türkiye bugün AB’nin dışında tutulacaktır. Gelecekte iç işleyişi değişmiş başka bir AB’nin öncelikle askeri gücüne ihtiyaç duyulan, ama işlevli konuma sahip olmayan bir üyesi olabilir. Türkiye, AB’ne üye olabilse bile, bu ulaşılan bir sonuç olmaktan çok Birlik içinde daha işlevli bir konuma gelme mücadelesinin başlangıcı olacaktır. Türkiye, Avrupa’dan kopamayacak kadar yakında, gerçekten içine giremeyecek kadar uzağında tutulmaya çalışılacaktır.

Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği AB-ABD ve AB-RF ilişkilerinin geleceğine doğrudan bağlıdır. Türkiye RF’nu ciddi bir tehlike olarak görürken; Almanya’nın bu konuda Türkiye ile anlaştığı kadar anlaşmadığı noktalar da vardır. Almanya büyük miktarda kredi verdiği ve en büyük alacaklısı olduğu, sürekli ve büyük miktarda enerji satın aldığı RF’nu farklı değerlendirmekte, hattâ ABD’nin rakipsiz gücüne karşı bu ülkeyle daha fazla yakınlaşmayı bile planlamaktadır. (Geçtiğimiz aylarda Putin’in Almanya ziyareti sırasında Başbakan Schröder’in “işbirliğimiz kimseye karşı değildir” açıklaması manidardır.)

Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğinde de tehditler, ısrarlar ve “olur, ama”larla dolu bir süreç izleyeceğiz.

DOKUZUNCU BÖLÜM: BİTİRİRKEN

Her kitabın olduğu gibi bu kitabın da sonu var; ama bu son, on yılda önemli bir değişime uğrayan Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya, Balkanlar ve Batı Avrupa'da uzun süre değişmeyecek bir güçler dengesinin ortaya çıktığı ve bu temel üzerinde yükselen bir "düzen"e ulaşıldığı anlamına gelmiyor. 1990-1999 dönemi; yeni gelişmelerin belirginleştiği, bölgesel aktörlerin ortaya çıktığı, sonsuzmuş gibi görünen büyük olanaklar üzerine kurulan hayal dünyalarının çöktüğü, herkesin kendisinin ve karşısındakilerin gücünün boyutlarını daha iyi anladığı ve bu bilgi temelinde daha gerçekçi planlar yaparak etkinlik mücadelesini sürdürmeye yöneldiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Küresel güç ABD ile, onun yanında ve karşısındaki bölgesel güçlerin hedeflerinde değişme yoktur; ne var ki, atılan adımlar artık daha gerçekçi olduğundan bölgesel gerilimler daha kalıcı, çelişkiler daha şiddetli olacaktır.

Konumuzla ilgili olarak küresel ve bölgesel aktörler birkaç grup halinde belirlenebilir:

İlk grupta tek ülke vardır, ABD. Bu ülke, 1990'da olduğu gibi 2000 yılında da YDD'nin ekonomik, politik, askeri ve kültürel alanda en güçlü ülkesi olmasına karşın; büyük bölgesel güçlerin konumlarını sağlamlaştırılmaları sonucu eskisi kadar rahat hareket edememektedir. ABD, bu nedenle, gelecekte kendisi için tehlike oluşturabilecek yükselen bölgesel güçlere karşı küresel stratejiden bölgesel stratejilere yönelmek gereğini duymuş, bu nedenle geçtiğimiz on yılda bölgesel ittifaklar oluşturmaya önem vermiştir.

İkinci grupta yükselen üç büyük bölgesel güç, RF, Almanya ve ÇHC yer almaktadır.

RF, 1990'lı yılların başlarında Ortadoğu, Orta Avrupa ve Balkanlar'dan çekilmiş, ABD ve NATO'nun bu alanları doldurmasını da engelleyememiştir; ne var ki, ülke kısa sürede kendini toparlamış ve güvenlik bölgesinin kapsamını SSCB'nin eski sınırları olarak belirlemiştir. 1990'lı yılların ikinci yarısında RF'nun politikası, teorik olarak belirlenmiş yeni güvenlik bölgesinin içinde egemen güç olmaktır. RF, her ne kadar daha 1992-93'de bu bölgede başka güçlerin etkin olmasına izin vermeyeceğini açıklamış olsa da, bu alanda başka güçler -özellikle Türkiye ve ABD- vardır; dahası, Özbekistan gibi önemli bir Orta Asya ülkesinin de ilişkilerini hangi yönde geliştireceği belirsizdi. RF, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında bölgedeki diğer güçleri geriye atan bir performans gösterdi. Baltık ülkeleri ve Ukranya ile ilişkiler iyileşmemekle birlikte, bu ülkeler RF'nun açık tepkisi sonucu konumlarını karşı cephede belirleyemediler. RF; Beyaz Rusya ile aynı devlet içinde birleşme noktasına geldi, Kafkasya'da Çeçen direnişini önemli oranda tasfiye etti, Gürcistan ve özellikle de Ermenistan'a askeri olarak yerleşti, Azerbaycan'da yandaş olmasa da Elçibey gibi karşıt da olmayan bir yönetimin (Aliyev) işbaşına gelmesini sağladı; Orta Asya'da Özbekistan'ın yanı sıra Tacikistan ve Kırgızistan'la ilişkilerini geliştirip, askeri anlaşmalar yaptı; son olarak yeni petrol ve doğalgaz boru hatları yapımında Türkiye'yi dışlayan güçlü bir seçenek olarak ortaya çıktı.

Eski SSCB sınırları içinde kalan ülkelerde esas olarak ABD ile RF arasında yürüyen etkinlik mücadelesi sona ermedi. Bölgenin "zayıf halka"ları Ukranya, Litvanya, Estonya, Letonya ve Azerbaycan'dır; bunlara bir oranda Türkmenistan da eklenebilir. RF'nun yakın gelecekte etkinlik alanını genişletmesi ve özellikle Ortadoğu'da yeniden bir güç olarak ortaya çıkması da olasıdır.

İkinci bölgesel güç, Almanya, 1990'lı yıllarda sürekli yükseldi. Bu ülkenin güçlü olduğu alanların konumu büyük çeşitlilik gösterir. Almanya, 1990 öncesinde de küresel ekonomik güçlerden bir tanesiydi. Aynı durumda olan Japonya'nın 1990'lı yıllarda gerilemesine karşın, Almanya konumunu geliştirerek sürdürdü. Küresel ekonomik gücüne karşın, Almanya'nın politik gücü

büyük oranda Avrupa ile sınırlıdır. 1990'lı yıllarda Fransa ile anlaşarak AB temelinde yeni bir güç odağı oluşturmak, Doğu Avrupa ülkelerini "arka bahçesi" içine almak, Güney Avrupa'da etkinlik kurmak için çalışmış ve oldukça başarılı da olmuştur. Askeri ve kültürel olarak ise Almanya, Fransa ile gücünü büyük oranda birleştirebilse bile, ABD'nin oldukça gerisindedir.

Almanya, RF'nun Orta ve Güney Avrupa'dan atılmasını desteklemiş, bu alanlarda -Arnavutluk ve Bosna-Hersek'i ABD'ye kaptırarak da olsa- etkinlik kurduktan sonra, RF ile yakınlaşmaya başlamıştır. Almanya, Orta Asya'ya kadar uzanan iddialı hedeflere sahip olmasına karşın, ABD ile etkinlik mücadelesi -şimdilik- büyük oranda Avrupa ve Ortadoğu'nun bir bölümüyle sınırlıdır. AB içinde hangi değişikliklerin olacağı, Almanya-Fransa ikilisinin -çevrelerindeki ülkelerle birlikte- etkinliklerini nasıl pekiştirecekleri, ABD-Almanya mücadelesinin hangi yönde ve şiddette gelişeceğini belirlemesi açısından büyük önem taşır. Almanya, ABD için gelecekte de dikkatle izlenmesi gereken bir "müttefik"tir.

Üçüncü yükselen bölgesel güç, ÇHC'dir. Bu ülkenin öncelikle ABD -bir oranda da RF- ile etkinlik mücadelesinde Türkiye'nin önemli bir işlevi yoktur. Enerji kaynakları yönünden Orta Asya bu ülke için önemlidir ve ülkenin Batı'sında yaşayan Türk kökenli Uygurlar vardır. ABD'nin yükselen bir bölgesel güç olarak ÇHC ile mücadelesinde Türkiye'nin oldukça dolaylı bir işlevi olduğundan bu konu üzerinde daha fazla durmayacağız.

Üçüncü grupta özel konuma sahip bir ülke, Türkiye yer alır. (İsrail ve Yunanistan'dan oluşan dördüncü grubu da burada ele alıyoruz.) Türkiye'nin önemi, Yakındoğu olarak da adlandırılan, Ortadoğu-Balkanlar-Kafkasya ve Orta Asya'yı kapsayan bölgenin neredeyse merkezinde yer almasının yanı sıra; ABD'nin yeni bir küresel rakip olarak ortaya çıkmasını engellemeyi amaçlayan "No Rivals" planında da en önemli ülke olmasından kaynaklanmaktadır. İsrail'in ABD'nin yakın müttefiki olduğu biliniyor; 1990'lı yıllarda Türkiye, ABD için daha da önemli bir müttefik durumuna gelmiştir. İsrail, Ortadoğu'da yıllarca ABD'nin jandarması oldu, ama etkinliği bu bölgeyle sınırlıdır. Türkiye gibi Kafkasya, Orta Asya, Balkanlar ve AB ile yakın bağları yoktur.

ABD'nin yaklaşık on yıldır dünyanın en önemli bölgesi saydığı Yakındoğu'daki en önemli müttefiki Türkiye'dir.

1990'lı yıllar, Türkiye'nin bu geniş ve önemli bölgede haddini ve kapasitesini öğrenme yılları oldu. Türkiye, 1990'ların başlarındaki amaçlarının çoğuna ulaşamadı; ne var ki, buradan acele sonuçlara varmamak gerekir. Türkiye'nin büyük hayalleri hüsrarla sonuçlanmıştır, ama ülke, bu geniş alandaki etkinliğini on yıl öncesiyle karşılaştırılamayacak oranda geliştirmiştir. 1990'ların başında Türkiye bir NATO karakolundan başka bir şey değildi; aynı on yılın sonlarında ise sürekli silahlanan, vurucu gücü ve deneyimi oldukça yüksek bir orduya sahip olan, askeri ilişkilerini Afrika ülkelerine kadar yaygınlaştıran bir konuma ulaşmıştır. Yine de, Türkiye'nin ekonomik gücünün askeri gücünün oldukça gerisinde kalması nedeniyle "giydiği ceketin kendisine bol geldiği" söylenebilir. Türkiye, en güçlü olduğu askeri alanda bile ABD'ye sürekli muhtaç durumdadır. ABD'nin desteği olmasaydı Türkiye bugünkü konumunun oldukça gerisinde kalırdı.

Türkiye'nin gelecekteki yönelimleri şöyle belirlenebilir:

Birincisi; 1990'lı yıllarda ordunun Türkiye toplumundaki etkisi genel olarak artmıştır; ordunun bu konumu yakın gelecekte de değişmeyecektir. MGK'de simgelenen silahlı kuvvetlerin etkinliğindeki artışı sadece PKK ile yürütülen savaşa bağlamak doğru değildir. Asıl belirleyici olan, Türkiye'nin askeri bölgesel güç (bazen askeri alt emperyalist) olarak ortaya çıkmasıdır. Önceden de belirtildiği gibi, PKK ile yürütülen savaş ancak Türkiye'nin YDD içindeki yerine uygun özellikler kazanması için itici bir güç olarak değerlendirilebilir.

1990'lı yıllarda ordunun dış politikada belirleyici konuma gelmesi, dış politikadaki asıl gücü silahlı kuvvetlerinden kaynaklanan bir ülke için kaçınılmaz bir sonuçtur. TSK, ayrıca, askerlik dışındaki birçok alanda da -Türkiye koşullarına göre- asker ve sivil en gelişmiş kadrolara sahip olmuştur. Ülkede TSK'ni zorlayabilecek hiç bir kurum yoktur.

Buradan, Türkiye'de yakın gelecekte de "askeri demokrasi"nin süreceği sonucunu çıkarmak zor olmasa gerek. AB'nin isteklerini yerine getirmek için bu "demokrasi"de bazı rötüşlar yapılması, bu gerçeği değiştirmez.

İkincisi; Ortadoğu’da ABD-İsrail-Türkiye ittifakı ve Irak’ın önemli oranda zayıflatılmasıyla sağlanan “düzen”, bugünün koşullarında sağlamış gibi görünmektedir. Filistin sorunundaki gelişmelerin Türkiye-İsrail ittifakını ciddi oranda etkilemeyeceği, bu yılın Ağustos ayı sonlarında GAP ile ilgili bazı ihalelerin İsrail firmalarına verilmesiyle görülmüştür.¹

Ortadoğu’da “suların ısınması” ancak RF’nun bu alana yeniden girmesiyle mümkün olabilir gibi görünmektedir.

Üçüncüsü; Türkiye’nin Balkanlar’daki konumunda önemli bir gelişme beklenemez. Bu alanda dikkat çekici bir gelişme, Yunanistan’ın -Türkiye kadar olmasa da- önemli bir silahlanmaya yönelmesidir. Ülke Fransa’dan 15 Mirage 2000-5 savaş uçağı almasının yanısıra bir bölüm uçağının da modernizasyonunu sağlayacak, ayrıca havadan havaya füzeler satın alacaktır. Yunanistan, Almanya’dan da 600-700 kadar Leopard-2 tankı almak niyetindedir.² Yunanistan’ın silahlanması sadece Türkiye’ye yönelik değildir. Ülke, Balkanlar’da bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmaktadır.

Dördüncüsü; Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik olarak Türkiye’nin ilişkilerini geliştirme çabası sürecektir. Bu alandaki öncelikli iki hedef; Bakü-Ceyhan boru hattı inşasıyla, Türkmenistan doğalgazının Azerbaycan üzerinden Türkiye’ye getirilmesidir. Kazakistan’ın RF ile iyice yakınlaşması ve Özbekistan’ın da Türkiye’ye tavır alması sonucu, Türkiye Orta Asya’dan bir oranda çekilmek durumunda kalmıştır. Bu alana yönelik girişimlerinden vazgeçmemiştir, ama yakın gelecekteki asıl çabasını bölgenin “zayıf halkası” Azerbaycan ile bu ülke üzerinden geçecek yeni petrol ve doğalgaz boru hatlarında yoğunlaştırması beklenmelidir.

Beşincisi; Türkiye’nin görülebilir bir gelecekte -bugünün AB’ne üye olması beklenemez. Türkiye üyelik, özellikle de BAB’nin karar mekanizmasında yer almak için çabasını sürdürecektir ve bu amaçla özellikle Almanya’daki kitlesel gücünü değişik kullanma yollarına başvurabilecektir. (Bu durumda,

1. GAP İhaleleri İsrail’e, Özgür Politika, 23.8.2000, s. 5.

2. Yunanistan Ordusunu Modernleştiriyor, a.g.y. 23.8.2000, s. 8.

neredeyse her hareketleri devletin denetiminde olan neo-nazilerin, son dönemde, ortada belirgin bir neden de yokken göçmenlere -özellikle de Türklere- yönelik olarak artan eylemlerinin, Türkiyeli kitleye gözdağı vermeyi ve dikkatleri başka yöne çekmeyi amaçladığı üzerinde ciddi olarak düşünmek gerekir.)

Almanya ile Türkiye arasındaki sürtüşme, bazen yükselip bazen alçalarak ve çeşitli alanlara yayılıp değişik aktörleri içererek yakın gelecekte sürekli gündemde olacaktır.

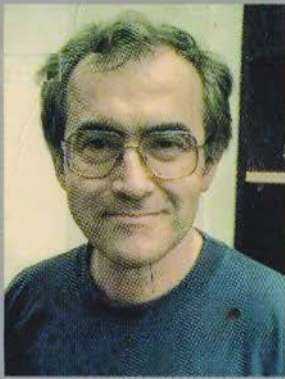
Altıncısı; 1990'lı yıllarda Türkiye yönetimlerinin oldukça direnerek, tersini yapmaya çalışıp büyük hayal kırıklıklarıyla karşılaşarak da olsa öğrendikleri bir gerçek vardır: Bölgesel bir güç olmak, en azından o bölgeye ilişkin ciddi bir bilgi ve kültür birikimi olmadan mümkün değildir. RF'nun tarihini bilmeyen, Orta Asya ülkesiyle ilgili olarak demografik yapı dışında bilgi sahibi olmayan bir ülkenin, ilk adımlardan sonra tökezlemesi kaçınılmazdı; nitekim de öyle oldu. Türkiye'de sayıca az ama etkin bir çevre, tarih ve sosyoloji bilgisi olmadan sadece dil araştırmaları, dinci politikalar ve hamasi nutuklarla bir yere gidilemeyeceğini anlamış bulunuyor. Bu çevrenin başında TSK'nin üst düzey yöneticileri geliyor. Türkiye'de önceden hiç duyulmamış konularda kitaplar yayınlanması; Strateji ve Avrasya Dosyası gibi "alan dergileri"nin çıkarılması, diğer sağ dergilerde Türkiye'nin etkinlik kurmaya çalıştığı alanlarla ilgili araştırmaların yayınlanması, bunların bir bölümü ancak saçma olarak nitelendirilebilecek görüşler içerse de, ihtiyaçların dayatmasından doğan önemli bir gelişmedir. Yine de bu alanda yeterli kadronun yetişebilmesi için yılları alan bir gelişme gereklidir.

Türkiye, başka konularda olduğu gibi, dönemin ihtiyaç duyduğu kadro konusunda da hızlı davranmış ve görünürde gerekeni yapmıştır. Dış görünüş iyidir; ne var ki, görünürdeki sonuç bazı önemli evreler atlanarak oluşturulduğundan, altyapıda önemli boşluklar bulunduğundan, her ciddi atılımda ve bunun sonucu ortaya çıkan zorlanmada ciddi bir çöküntü tehlikesi de kendini göstermektedir. Türkiye henüz "kifayetsiz muhteris" çerçevesinden çıkamamıştır, sadece bunu daha üst düzeyde tekrarlamak-tadır.

Yedincisi; Türkiye “büyük bölgesel güç”e hattâ “dünya devleti”ne denk düşen bir dünya görüşünü ülke içinde geniş bir kesime benimsetebilmiştir. Türkiye’nin yayılmacılığının her biçimi *halktan büyük destek bulmuştur, bugünün koşulları sürdüğü* sürece bundan sonra da bulacaktır. Türkiye, emperyalist ülkelerin yıllardan beri süregelen bir özelliğini, “dışardaki başarıyı içerdeki muhalefeti bastırmakta kullanmak”, oldukça az olanakla uygulamaya çalışmaktadır. Türkiye emperyalist bir ülke olmadığından, dışardaki kazancın bir bölümünü içerdeki emekçilere dağıtması söz konusu değildir.

Türkiye yönetimleri, bunun yerine, her çeşit başarıyı aşırı abartmak ve yoğun bir medya bombardımanı ile bunu halkın beynine sokmak yolunu seçmişlerdir. Bakü-Ceyhan boru hattında olduğu gibi, bir konuda beklentiler gerçekleşmediğinde, yerini hemen başka “başarılar”ın yoğun propagandası almaktadır. “Dünya devleti Türkiye” inancının ayakta tutulmasını sağlayan önemli bileşenlerden birisinin de Galatasaray olduğunu belirtmek gerekir.

“Büyük Türkiye”nin ideolojik gücü, nesnel gücünden daha büyüktür. Bu uyumsuzluğun ciddi sorunlar yaratmaması mümkün değildir. Ne var ki, taraf olarak ortaya çıkabilecek ve ancak sol’da gerçekleşebilecek ciddi bir seçenek olmadığı sürece, düzen, zorlanarak da olsa keskin çelişkileri kendi çerçevesi içinde tutmayı başaracaktır.

Engin Erkiner

ALT EMPERYALİZM VE TÜRKİYE

1990-1999 yılları arasında -bazen 2000 yılına da sarkarak- Türkiye'nin yaşadığı büyük değişimin uluslararası boyutunu incelemektir. Türkiye'nin, SSCB'nin dağılmasının ardından patlarcasına gelişen ilişkilerinin önemli bir boyutunu "dış Türkler" oluşturur. Türkiye, nerede Türk kökenli bir topluluk varsa, oraya uzanmaya çalıştı. Bunların tümünü değil, -örneğin Gagavuzlar, Çuvaşlar, Başkurtlar vd. ile ilişkiler incelenmemiştir- ancak en önemlilerini ele alabildik.

Kitap, ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) yeni güvenlik anlayışının, bu anlayış çerçevesinde yapılan başarılı ve başarısız girişimlerin ve ulaşılan sonuçların açıklanmasıyla başlıyor. Bu bölümde Rusya Federasyonu'nun (RF) güvenlik anlayışının evrimi de ele alınıyor.

İçinde hareket edilen uluslararası ortamın ana hatlarıyla belirlenmesinin ardından, yeni bir dönemin eşliğinde şaşkınlıkla duran Türkiye'nin iç tartışmaları, büyük hayalleri ve ihtirasları genel olarak açıklanmaya çalışılıyor. Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya ile Türk kökenli halklardan oldukça farklı özellikler taşıyan "Türkiye'nin dış Türkleri" ya da popüler adıyla "Avrupa Türkleri" ile ilişkilerinin incelenmesi, sonraki bölümlerin konularını oluşturuyor. Ardından, Türkiye'nin uluslararası alandaki değişen konumu üzerinde duruluyor. Kitabın sonlarında ise Türkiye-AB ilişkilerindeki son gelişmeler ele alınıyor.

ISBN 975-8460-19-6

9 789758 460199